

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE
DÂRÜŞŞİFÂ VE HAMAM KÜLTÜRÜ

Hazırlayan

Çağla Nur KAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kadir TUĞ

Bingöl-2022

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE
DÂRÜŞŞİFÂ VE HAMAM KÜLTÜRÜ

Hazırlayan

Çağla Nur KAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kadir TUĞ

Bingöl-2022

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	V
TEZ KABUL ve ONAY	VI
ÖNSÖZ	VII
ÖZET	IX
ABSTRACT	XI
KISALTMALAR	XIII
GÖRSEL LİSTESİ	XIV
GİRİŞ	1
I.1.Türklerin Anadolu'ya Girişi.....	1
I.2.Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Meselesi.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM	6
1.ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE SİYASİ VE KÜLTÜREL HAYAT 6	
1.1.Anadolu Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi	6
1.2.Anadolu Selçuklu Devletinde Kültürel Hayat	15
1.2.1.Devlet Teşkilatı.....	15
1.2.2.Saray Teşkilatı	16
1.2.3.Hükümet Teşkilatı	16
1.2.4.Ordu	17
1.2.5.Adliye	17
1.2.6.Taşra Teşkilatı	18
1.2.7.Toprak ve Halk	18
1.2.8.İktisat	19
1.2.9.Bilim ve Kültür	19
1.2.10.Sanat ve Mimari.....	19
İKİNCİ BÖLÜM	21

2.ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE DÂRÜŞŞİFÂ KÜLTÜRÜ.....	21
2.1.Bîmâristan, Dârüşşifâ, Şifâhâne, Kavramları	21
2.2.Anadolu Selçuklu Devleti Öncesinde Sağlık Hizmetleri.....	21
2.3.Anadolu Selçuklu Devleti'nde Başlıca Dârüşşifâlar	24
2.3.1.Konya Maristan-1 Atık.....	26
2.3.2.Erzurum ve Erzincan Dârüşşifâları.....	26
2.3.3.Karatay Dârüşşifâsı (1173).....	27
2.3.4.Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası.....	27
2.3.5.I. İzzeddin Keykavus Dârüşşifâsı	34
2.3.6.Alâeddin Dârüşşifâsı (1219-1237).....	39
2.3.7.Divriği Turan Melek Dârüşşifâsı.....	39
2.3.8.Miskinler-Sırçalı Sultan Tekkesi	42
2.3.9.Çankırı Atabey Ferruh Dârüşşifâsı (1235)	42
2.3.10.Erkilet Hızır İlyas Ferahabât Dershanesi (1241)	44
2.3.11.Tokat Pervane Bey Dârüşşifâsı (1255-1275).....	44
2.3.12.Konya Aksaray Dârüşşifâsı	45
2.3.13.Akşehir Dârüşşifâsı (1260)	45
2.3.14.Kastamonu Ali b. Pervâne Dârüşşifâsı (1272)	46
2.3.15.Karaca Ahmed Tekkesi.....	47
2.4.Anadolu Selçuklu Devleti'nde Hekimlik, Başlıca Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri.....	47
2.4.1.Hekimlik:	47
2.4.2.Başlıca Hastalıklar:	50
2.4.3.Tedavi Yöntemleri	51
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	54
3.ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE HAMAM VE KAPLICALAR.....	54

3.1.Anadolu Selçuklu Devleti Öncesinde Hamam Kültürü ve Hamam Kavramı.....	54
3.2.Anadolu Selçuklu Devleti'nde Başlıca Hamamlar.....	55
3.2.1.Külük Hamamı.....	57
3.2.2.Birlik (Kümbet) Hamamı.....	58
3.2.3.Sultan Hamamı	58
3.2.4.İçkale Hamamı.....	58
3.2.5.Alara Kalesi Hamamı	59
3.2.6.Bekir Çavuş Hamamı.....	60
3.2.7.Tuzluhisar Sultan Hanı Hamamı	61
3.2.8.Hunad (Mahperi Sultan) Hamamı	62
3.2.9.Karatay Hanı Hamamı	64
3.2.10.Sâhib Ata Hamamı.....	66
3.2.11.Cemâleddin Frenkşah Hamamı	67
3.2.12.Pervane Hamamı.....	67
3.2.13.Diğer Hamamlar	69
3.3.Kaplıca Kavramı ve Anadolu Selçuklu Devleti'nden Önce Kaplıca Kültürü	69
3.4.Anadolu Selçuklu Devleti'nde Başlıca Kaplıcalar	69
3.4.1.Haymana Kaplıcası.....	70
3.4.2.İlgın Kaplıcası.....	70
3.4.3.Karakurt Kaplıcası	72
3.4.4.Yoncalı Kaplıcası.....	72
3.4.5.Diğer Kaplıcalar.....	73
3.5.Hamam ve Kaplıcaların Tedavide Kullanılması.....	73
SONUÇ.....	75
KAYNAKÇA	78

EKLER.....	94
EK-1 Anadolu Selçuklu Devleti Soy Ağacı	94
ÖZGEÇMİŞ.....	95

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *Anadolu Selçuklu Devleti'nde Darüşşifa Ve Hamam Kültürü* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

... / ... / 2022

İmza

Çağla Nur KAYA

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Çağla Nur Kaya tarafından hazırlanan *Anadolu Selçuklu Devleti'nde Dârüşşifâ Ve Hamam Kültürü* başlıklı bu çalışma, 25.09.2022 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliği* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Tarih Anabilim Dalı*'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	: Doç. Dr. Yaşar BEDİRHAN	İmza:
Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi Kadir TUĞ	İmza:
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ	İmza:

TEZ KABUL ve ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 10/08/ 2022.. tarih ve 2022/25-1 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mehmet Zahir ERTEKİN
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Türklerin Anadolu'ya gelişi çok eski döneme dayanır. Avrupa Hunları döneminde büyük ihtimal keşif amaçlı bir sefer olma ihtimali yüksek olup, Basık ve Kursık idaresindeki ordu Anadolu'dan geçerek Kudüs'e kadar gitmişlerdir. Lakin 1017 Malazgirt Savaşı sonrasındaki gelişler resmi bir hüviyet kazanmıştır. Anadolu'ya gelen Türkler yerleştikleri bölgelerde iskân ve imar faaliyetlerine başlamışlardır. Bölgeyi kendi yurtları haline getirmek için kurumlar yoluyla bunu başarmışlardır.

Anadolu Selçuklu Devleti kendi kültürü ile kabul ettikleri İslâm kültürünü sentezleyerek yeni bir kültür ortaya koymuşlardır. Orta Asya'dan gelen Türk Kültürü, Anadolu'da devamı niteliğinde olan Büyük Selçuklu Kültürüyle İslâm kültürü bölgeye gelmiştir. Anadolu'da kendine has bir kültür oluşmuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti inşa ettirdikleri kurumları vakıflar yoluyla yaşatmışlardır. Çalışmamızın esasını dârüşşifâlar, hamamlar ve kaplıcalar oluşturmakta olup bunlar vakıflar yoluyla yapılan devletin denetiminde olan kurumlardır.

Dârüşşifâlar sağlığın temelini oluşturmaktadır. Ayrıca bu kurumlarda öğrenci yetiştirilmektedir. Böylece darüşşifalar bir yandan hasta tedavi ederken bir yandan da hastayı tedavi edecek hekimi veya sağlık personelinin de teorik ve uygulamalı olarak yetiştirmektedir.

Hamamlar ve kaplıcalar bir tedavi yöntemi olarak bulunmakla birlikte halkın sosyalleşmesi içinde önemli alanlardan biri olmuştur. Toplumsal ahlak kurallarına dikkat edilerek inşa edilen bu kurumlar geçmişten günümüze oluşan zincirin bir parçası olmuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde Dârüşşifa ve Hamam Kültürü adlı çalışmamda Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki dârüşşifâlar ve hamamlar ile ilgili kaynaklara mümkün olduğunca ulaşılmaya çalışarak bilgi verilmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın bir öneri olarak düşünülmesinden son aşamasına kadar tezin her aşamasında bilgisi ve tecrübesiyle yardımını esirgemeyen danışman hocam; Dr. Öğr. Üyesi Kadir TUğ'a; teşekkürü bir borç bilirim.

..././2022 ađla Nur KAYA

ÖZET

Tezin Başlığı: Anadolu Selçuklu Devleti'nde Dârüşşifâ Ve Hamam Kültürü
Tezin Yazarı: Çağla Nur KAYA
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kadir TUĞ
Anabilim Dalı: Tarih
Bilim Dalı: Genel Türk Tarihi
Kabul Tarihi:
Sayfa Sayısı: 17 (ön kısım) + 95 (tez)

Anadolu bulunduğu konum itibariyle birçok devletin sahip olma isteği olan bir bölge olmuştur. Anadolu'ya en çok sahip olmak isteyenlerden biri de Türker'dir. Türklerin Anadolu'ya gelişi çok eski dönemlere dayandırılmıştır. Lakin bu konuda en önemli adımlar Büyük Selçuklu Devleti döneminde atılmıştır. Tuğrul- Çağrı beyler ile Anadolu'ya girmek için başlayan süreç özellikle Malazgirt Zaferi ile amacına ulaşmıştır. Anadolu'da başta Büyük Selçuklu Devletine bağlı daha sonra 1075'te İznik'te tam anlamıyla bağımsızlığını kazanan Anadolu Selçuklu Devleti kurulmuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti kurulduktan sonra bölgede önemli bir güç haline gelmek için Bizans ve Ermeni Devleti gibi pek çok devlet ile mücadele etmiştir. Önemli bölgelere sahip olmayı başarmıştır. Siyasi zaferler ile birlikte kültür ve medeniyet açısından da gelişim sağlamıştır.

Sağlık insanoğlunun varlığından beri her zaman önemini korumuştur. Sağlığın korunması ve hastalıkların iyileştirilmesi amacıyla insanlar sağlık kurumları meydana getirmek istemişlerdir. Bu kurumlar bazen bir tapınak, bazen bir çadır veya bu amaç için yapılmış bir dârüşşifâ olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti öncesinde dârüşşifâ kültürü Müslüman Türk devletlerinden Tolunoğlu Devleti, Karahanlı Devleti ve Büyük Selçuklu Devleti gibi Türk devletlerinde büyük gelişmeler göstermiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nde dârüşşifâlar oldukça yaygındır. Özellikle darüşşifa olarak yapılanlar (Gevher Nesibe Darüşşifası, I. İzzeddin darüşşifası gibi) veya farklı bir görevi olup

darüşşifa hizmeti verenler (Karatay Medresesi, Miskinler-Sırçalı Tekkesi gibi) pek çok yapıların varlığı bilinmektedir. Darüşifalarda ilaçlar, tedavi yöntemleri (su, müzik ile tedavi gibi), hem eski öğrenilen tıp bilgileri ile hem de yeni deneyimler kazanarak öğrenci yetiştiren teorik ve uygulamalı özellikleri barındıran Anadolu Selçuklu tababeti teşekkül ettirilmiştir.

İnsanlar sağlığını korumak veya temizlenme ihtiyacından dolayı suya her dönemde yakın olmak istemişlerdir. Yıkama, temizlenme ihtiyacı insanın vazgeçilmezi olunca bu ihtiyaç çerçevesinde banyo, hamam, kaplıca gibi yapılar yapmışlardır. Türklerin geçmişten gelen temizlik özellikleri İslâm ile birlikte sosyal devlet anlayışıyla bağdaştırılarak ücretsiz hamam ve kaplıcalar inşa etme veya olan yapıları onarma yoluna gitmişlerdir. Anadolu Selçuklu Devleti'nde hamam ve kaplıca kültürü gelişmiştir. Hamamlar kervansaraylar içerisinde (Tuzluhisar Sultan Hanı Hamamı gibi), darüşşifanın içerisinde (Sultan Hamamı gibi) veya kalenin içerisinde (Alara Kalesi Hamamı, İç Kale Hamamı gibi) ya da sadece hamam amacıyla kurulan (Külük Hamamı) örneklere rastlanılmıştır. Kaplıcalarda Anadolu Selçuklu Devleti'nde hem turistik açıdan hem de gelişme açısından önemli olup Karakurt kaplıcası, Iğın Kaplıcası en bilinenlerden olmuştur.

Anadolu Selçuklu devletinde hastalıkların tedavi yollarından en önemlilerinden biri de su olmuştur. Su ile hamam ve kaplıcalarda yıkamak suretiyle bazen de su sesini dinletmek veya suyu izletmek suretiyle tedavi yapmışlardır. Su ile tedavi hususunda başarılı oldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçuklu Devleti, Darüşşifa, Hamam, Kaplıca

ABSTRACT

Title of the Thesis: Hospital and Bath Culture in the Anatolian Seljuk State	
Author	: Çağla Nur KAYA
Supervisor	: Dr. Öğr. Üyesi Kadir TUĞ
Department	: History
Sub-field	: Genaral Turkish History
Date	: 17 (ön kısım)+95(tez)

Due to its location, Anatolia has become a region that many states desire to own. One of those who want to own Anatolia the most is Türker. The arrival of the Turks in Anatolia dates back to ancient times. However, the most important steps in this regard were taken during the Great Seljuk State. The process that started with Tuğrul- Çağrı bey to enter Anatolia reached its goal especially with the Manzikert Victory. In Anatolia, the Anatolian Seljuk State was founded, which was initially affiliated to the Great Seljuk State and later gained its full independence in Iznik in 1075.

After the Anatolian Seljuk State was established, it struggled with many states such as Byzantium and Armenian State to become an important power in the region. It has succeeded in owning important regions. Along with political victories, development has also been achieved in terms of culture and civilization.

Health has always maintained its importance since the existence of human beings. In order to protect health and cure diseases, people wanted to create health institutions. These institutions were sometimes a temple, sometimes a tent or a hospital built for this purpose. Before the Anatolian Seljuk State, the darüşşifa culture showed great developments in Turkish states such as the Tolunoğlu State, the Karahanlı State and the Great Seljuk State, which are among the Muslim Turkish states. Darüşşifas are quite common in the Anatolian Seljuk State. It is known that there are many structures, especially those built as darüşşifa (such as Gevher Nesibe Hospital, I. İzzeddin hospital) or those who have a different mission and provide hospital services

(such as Karatay Madrasa, Misikinler-Sırçalı Lodge). The Anatolian Seljuk medicine, which includes medicines, treatment methods (such as treatment with water, music), both the old learned medical knowledge and the theoretical and applied features that train students by gaining new experiences, was established in hospitals.

People wanted to be close to water at all times due to the need to protect their health or to be cleaned. When the need for washing and cleaning became indispensable for people, they built structures such as baths, baths and spas within the framework of this need. The cleaning features of the Turks from the past were associated with the understanding of the social state together with Islam, and they went to build free baths and spas or repair the existing structures. The bath and spa culture developed in the Anatolian Seljuk State. Examples have been found in the baths inside the caravanserais (such as Tuzluhisar Sultan Hanı Bath), in the hospital (such as the Sultan Bath), or inside the castle (such as Alara Castle Bath, İç Kale Bath) or only for bathing purposes (Külük Bath). The thermal springs were important both in terms of tourism and development in the Anatolian Seljuk State, and Karakurt and Ilgın Thermal Springs were among the most well-known

In the Anatolian Seljuk state, one of the most important ways of treating diseases was water. They performed treatment by bathing with water in baths and hot springs, and sometimes by listening to the sound of water or by watching the water. It has been observed that they are successful in treatment with water.

Key Words: Anatolian Seljuk State, Hospital, Turkish Bath, Hot Spring

KISALTMALAR

C. :	Cilt
S. :	Sayı
s. :	sayfa
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK:	Türk Tarih Kurumu
Bakınız:	bkz.
Adı geçen eser:	a.g.e.
Adı geçen makale:	a.g.m.
Adı geçen madde:	a.g.mad.
Çeviren:	Çev.
Editör:	Ed.
Hazırlayan:	Haz.
Vb.:	Ve benzeri
İb.:	İbn

GÖRSEL LİSTESİ

Görsel No:	Sayfa
Görseller 1.1.: Türkiye Selçuklu Devleti Haritası (https://www.kronolojim.com/index.php/2018/09/09/anadolu-selcuklu-devleti-1077-1308/ Erişim Tarihi:29.01.2022.).....	6
Görseller 2 1: Bir İslâm Bimaristanını Anlatan Bir Minyatür (Haydarâbâd Sâlâr Jang Müzesi) (https://islamansiklopedisi.org.tr/bimaristan Erişim Tarihi: 20.05.2021)....	22
Görseller 2.3.4.1.: Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı Kapısı (https://www.kayseri.bel.tr/kesfet-listeleme/gevher-nesibe-medresesi-turbesi-ve-cesmesi Erişim Tarihi: (24.05.2021))	29
Görseller 2.3.4.2.: Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı Kapısı Yılan Sembolü (https://tr.pinterest.com/pin/626633735621976231/ (Erişim Tarihi: 24.05.2021)) ..	29
Görseller 2.3.4.3.: Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı Çeşmesi (http://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=113 Erişim Tarihi:24.05.2021).....	30
Görseller 2.3.4.4.: Dârüşşifâ ve Medrese Koridor (https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/894894 (Erişim Tarihi:24.05.2021))	31
Görseller 2.3.4.5.: Medrese Binasındaki Dar Avlu (https://docplayer.biz.tr/171270912-Anadolu-daki-tibbin-dogusu-dunyadaki-ilk-tip-okulu-olarak-gevher-nesibe-tip-medresesi-ve-darussifasi.html (Erişim Tarihi:24.05.2021))	311
Görseller 2.3.4.6.: Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı Bimarhane. (https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/bir-yer-gezelim/1375-kayseri-gevher-nesibe-darussifasi Erişim Tarihi:12.06.2021)	32
Görseller 2.3.5.1.: I.İzzeddin Keykavus Dârüşşifâsı (https://www.tarihli-sanat.com/wp-content/uploads/2018/02/sifaiye-medresesi-sivas-izebsidef-1024x493.jpg Erişim Tarihi:23.09.2021)	366
Görseller 2.3.7.1.: Divriği Turan Melek Dârüşşifâsı 1-2 Görselleri (http://sifahane.org/divrigi-turan-melek-darussifasi-2/ Erişim Tarihi:22.12.2021.)..	41
Görseller 2.3.9.1.: Çankırı Atabey Ferruh Dârüşşifâsı Yılan sarılı Kupa Görseli	43

Görseller 2.3.9.2.: Yılan Motifli Kabartma (http://www.cankiri.gov.tr/tas-mescit-cemaleddin-ferruh-drulhads Erişim Tarihi:22.12.2021.)	433
Görseller 2.3.11.12: Tokat Pervane Dârüşşifâsı (https://islamansiklopedisi.org.tr/gokmedrese--tokat E.T. 21.12.2021.)	455
Görseller 2.3.14.1.: Kastamonu Ali Bin Pervane Darüşşifası Kitabesi (http://sifahane.org/kastamonu-ali-bin-suleyman-maristani/ Erişim Tarihi: 08.12.2021.)	477
Görseller 3.2.4.1.: İçkale Hamamı Kazı Görseli (https://www.alanyaaajans.net/alanya-kalesi-nde-selcuklu-donemine-ait-hamam-bulundu/11764/ Erişim Tarihi: 25.01.2022).....	59
Görseller 3.2.5.1.: Alara Kalesi Hamamı (https://www.canercangul.com/8734/alara-kalesi-antalya/ Erişim Tarihi:29.01.2022.).....	60
Görseller 3.2.6.1.: Bekir Çavuş Hamamı (http://www.haberkaos.com/sivas-bekir-cavus-hamami/ Erişim Tarihi: 29.01.2022.)	611
Görseller 3.2.7.1.: Tuzluhisar Sultan Hanı Planı (http://sanatokuma.blogspot.com/p/anadolu-selcuklu-mimarisi-iii.html Erişim Tarihi: 29.01.2022.)	622
Görseller 3.2.8.1.: Hunad Hatun Külliyesinin Görseli ve Hamamdaki Çini Görselleri (http://nihalinkaleminden.blogspot.com/2018/02/asirlik-degerimiz-hunad-hamami.html Erişim Tarihi: 31.01.2022).....	644
Görseller 3.2.9.1.: Karatay Hamamının Ait Görseller (Yılmaz Önge, <i>Anadolu'da XVII- XVII. Yüzyıl Türk Hamamları</i> , Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995,s.305-306.)	66
Görseller 3.2.10.: Sâhib Ata Hamamı Görseli (https://konyabulteni.com/sultan-hamami/ Erişim Tarihi: 01.02.2022.).....	67
Görseller 3.2.12.: Pervane Hamamı (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/70762 Erişim Tarihi:03.02.2022)	68
Görseller 3.2.4.1.: Ilgın Kaplıcası (Yılmaz Önge, <i>Anadolu'da XVII- XVII. Yüzyıl Türk Hamamları</i> , Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995,s.311.Erişim Tarihi: 05.02.2022.).....	71

GİRİŞ

I.1. Türklerin Anadolu'ya Girişi

Anadolu'nun Türk vatanı olduğu hususunda üç görüş dile getirilir. İlk görüş göre Türklerin Hititlerin torunu olduğunu öne sürülür. İkinci görüşe göre Türklerin Anadolu'da bulunan yerli Rumların Türkleşme ve İslamlaşmasıyla olduğunu kabul edilir. Üçüncü görüşe göre ise Anadolu'ya gelen Oğuz göçleri neticesinde bölge Türkleşmiştir. İlk iki görüş genel anlamda yapılan araştırmalar neticesinde büyük oranda çürütülmüştür. Bu sebeple üçüncü görüş mantiki açıdan akla uygun gelmektedir. Türklerin Anadolu'ya geliş hareketleri Arapların yaptığı gibi olmadığını altını çizmek gerekir.¹

Türklerin Anadolu coğrafyasına en erken gelişleri hakkında mutlak bir bilgi yoktur. M.Ö. 3000-2000 yıllarına kadar götürülse eldeki veriler ışığında IV. yüzyılın sonu Avrupa Hunları döneminde Basık ve Kursık idaresinde Anadolu'ya keşif amaçlı girişle başlatılır. Anadolu'ya giriş doğudan gerçekleşmiştir. Avrupa Hunlarının Bizans'a karşı başarıları daha da batıya ilerlemelerine sebep olmuştur. 395 yılında Anadolu'ya tam anlamıyla girmeye başladılar. Kafkas bölgesi komutanları Kursık ve Basık Erzurum'dan Malatya bölgesine geldiler. Suriye bölgesinden Orta Anadolu'ya yöneldiler. Karadeniz'in kuzey kısmına ilerleyip geri döndüler. Sonraki süreçte akınlarını devam ettirdiler. Avrupa Hunlarından sonra Sabirler geldi. Anadolu'dan Doğu ve Orta Anadolu'ya girdiler. Fakat geri tekrar çekildiler. Balkanlar üzerinden gelen Bulgar Türkleri, Yukarı Fırat bölgesini iskân ettikleri için önemlidir. Diğer taraftan Bizans'ın kendi gücüyle yerleştirdiği Avarlarda İran sınırına yerleştirilmişlerdir. Ayrıca Bizans'ta hizmet eden Kıpçak ve Uz gibi Hristiyan Türkler de Anadolu'ya yerleşme konusunda önemli bir mihenk taşı olmuştur.²

VII. yüzyılın başlarında Orta Asya'da yaşayan Türkler Kafkasya'nın güneyinden inmeye başlamışlardır. 629 yılında Azerbaycan bölgesine hâkim olmuşlardır. Emevi ve Abbasi güçleriyle bölgede karşılaşmışlarsa da mücadelelerini

¹ M. Altay Köymen, "Selçuklular Ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi", *Selçuklu Araştırma Dergisi(USAD)*, S.1, Konya 1986, s. 25-26.

² Abdullah Kaya, "Başlangıcından 1017'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme", *Ekev Akademi Dergisi*, S.59,Yıl.18, 2014, s.215.

devam ettirmişlerdir. Abbasi devleti, Türklerin askeri başarısını takdir ettiğinden dolayı tampon bölgelere Türkleri yerleştirmiştir. Türklerin askeri gücü Bizans'ı zorlayacak duruma gelmiştir. Bu dönemde Türkler tam olarak Anadolu'ya hâkim olma hedefine odaklanmıştır.³

Anadolu'ya Türklerin yerleşmesi, geniş çapta Büyük Selçuklu Devleti kurulduktan sonra Anadolu akınları ile daha düzenli hale geldi. İlk akınlar Büyük Selçuklu Devleti önderliğindeki Türkmen akınlarıydı.⁴

Selçukluların boy olarak Oğuz kabilesinden Üç-ok kolunun Kınık boyuna ait oldukları bilinmektedir. Oğuzlar'ın Kınık boyu Sirderya civarında yerleşmişti. İlk zamanlarda Oğuz Yabgu Devletinde Yabgu ünvanıyla Dukak idarecilik yapmıştır. Dukak'ın ölümünden sonra Oğuzların idaresine oğlu Selçuk Bey geçti. Başarısı ile Oğuz Yabgu devletinden ayrılarak Cend şehrine geldi. Başarılı bir siyaset yürüterek toprakları genişletti.⁵

Büyük Selçuklu Devleti'nde yoğunlaşan bir Müslüman nüfus vardı. Bu nüfusun temel gereksinimlerini devletin karşılaması gerekiyordu. Ekonomik ve sosyal açıdan bu dönem için en önemlisi yaylak ve kışlaklardı. Büyük Selçuklu Devleti yaylak kışlak ihtiyacını gidermek için atalarının daha önceden ganimet ve keşif amaçlı yapmış olduğu akınlara karşın Anadolu'ya gözlerini dikmişlerdi. Bu aynı zamanda Türklerin gaza ve cihat anlayışına da uyuyordu.⁶

Anadolu'ya Büyük Selçuklu Devleti tarafından yapılan ilk akınlar Tuğrul ve Çağrı Beyler döneminde yapılmıştır. Anadolu'ya giren Selçuklu kuvvetleri 1049 Pasinler Savaşı'nda büyük bir başarı elde etmiştir. Bu dönemde Malazgirt civarına kadar geldikleri halde tam anlamıyla bir başarı sağlayamamışlardır.⁷

Selçuklular, 1064-1068 yıllarında Ermeniye ve Gürcistan bölgesine Anadolu'nun önündeki engelleri kaldırma amaçlı akınlar yaptı. Alparslan'a göre

³ Mustafa Kafalı, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Türkler Ansiklopedisi*, (Yeni Türkiye Yayınları), C.6, Ankara 2002, s.177.

⁴ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye (Klasik Dönem 1302-1606)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (58. Basım), İstanbul 2017, s.4.

⁵ Erdoğan Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler Ansiklopedisi (Yeni Türkiye Yayınları)*, C.4, Ankara 2002, s.1021-1025.

⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1991, s.110-111.

⁷ Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, (4. Baskı), Ankara 1997, s.8.

Anadolu'ya giriş Ani bölgesini almakla olacaktı. Amacına uygun olarak bölgeye kuvvetler sevk edildi ve büyük bir başarı sağlandı. Bu başarısı diğer devletleri tedirgin etmişti. 1065 yılına gelindiğinde Alparslan Mâverâünnehir⁸ bölgesine bir sefer düzenledi. 1068 yılında ise tekrar Azerbaycan bölgesine sefer yaptı. Bu mücadeleler sonucunda bölgeyi Müslüman memleketi haline getirmeyi başarmıştı. Böylelikle Türklerin Anadolu'ya giriş hazırlıklarını gerçekleştirmeye başlamıştı.⁹

Alparslan'ın artık hedefi Anadolu'ya tam anlamıyla hâkim olmaktı. Fakat bu konudan önce halletmesi gereken Mısır'da bulunan Fâtîmî Devleti bulunmaktaydı. Mısır'a sefere çıkmayı planlıyordu. Bu sırada gönderdiği komutanlar arasında sorunlar vardı.¹⁰ Alparslan Halep'e vardığında Romen Diogenes de Anadolu seferine çıktığını haber verdi.¹¹

Diogenes Maraş'a kadar ilerledi. Ancak tam anlamıyla başarı sağlayamadı. Bunun üzerine Sivas ve Malatya'ya ordu yolladı. Üçüncü ordusunu ise Harput'a yolladı. Fakat başarı sağlayamayıp geri döndü. Diogenes merkezi bırakmaması için bazı sebepleri vardı. Lakin merkez dışında da önemli bir tehlike olan Selçuklular bulunuyordu. Bu tehlikeyi bertaraf etmek için bir ordu hazırlayıp Ayasofya'da yapılan törenden sonra 13 Mart 1071 tarihinde ordu yola çıkarak Malazgirt'e ulaştı.¹² Diogenes'in ile Alparslan Malazgirt Ovası'nda savaş pozisyonu aldı. Selçuklu ordusu Türk-Kürt-Arap ve gayrimüslim gibi pek çok gruptan oluşan bir ordu idi. Selçuklu ordusundaki bu durum Bizans ordusunda da vardı. Bunun en önemli tarafı orduda Türklerin bulunmasıydı.¹³ Türkler (Peçenek, Kuman ve Uz) Trakya'ya geldikten sonra Bizans kendi saflarına çekmek için başta toprak ve çeşitli hediyeler vermek suretiyle yakınlaşmayı sağladı.¹⁴ Selçuklular Bizans ordusunda bulunan Türkler'in bir kısmını savaş esnasında kendi tarafına çekmeyi başardı. Türk taktiği

⁸ Ceyhun nehrinin kuzey ve doğusunda kalan bölgeye İslâm tarihçileri ve coğrafyacıları tarafından verilen isimdir. Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.28, Ankara 2003, s.177-180.

⁹ İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul 1989, s.527-528.

¹⁰ Mazlum Şahin Demir, "XI. Asırda Değişen Anadolu'da Türkler: Malazgirt Savaşı (26 Ağustos 1071)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.4, S.11, 2016, s.7.

¹¹ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Meşkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat(14.Basım), İstanbul 2009, s.205.

¹² Ali Sevim, "Malazgirt Zaferi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.27, Ankara 2003,s.481.

¹³ Mazlum Şahin Demir, *a.g.m.*,s.10.

¹⁴ Yusuf Ayönü, "Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerleri (XI.-XII. Yüzyıllar)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.25,2009,s.56.

olan sahte ricatla Romen Diogenes esir alındı.¹⁵ Bu savaş Bizans'ın büyük bir hezimete uğramasıyla sonuçlandı. Malazgirt savaşı hem Türk hem de Dünya Tarihi açısından kilometre taşı oldu. Bu savaştan sonra Anadolu'nun büyük bir kısmında Bizans'ın etkisi azaldı. Türkler Anadolu'nun içlerine kadar girdiler. Anadolu Türkler için bir vatan haline geldi.¹⁶

Zaferden sonra Türkmenler Anadolu'ya fetihler yaptılar. Bu nedenle fetihleri hızlandırmak için ilk başkent İznik oldu. Haçlı Seferi neticesinde başkenti Konya'ya naklettiler. Fakat bazı bölgelerde tam hâkimiyet sağlanmamıştı. Bunun için Selçuklulardan Kutalmışoğlu Süleyman Şah ile birlikte Artuk Bey, Mengücek Bey Bozan Bey, Karatekin Bey, Çubuk Bey gibi Türkmen beyleri Anadolu'nun iskânlaşma yoluyla Türkleşmesinde oldukça etkili olmuşlardır.¹⁷

I.2. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Meselesi

Malazgirt Savaşı sonrasında Azerbaycan yoluyla Anadolu'ya kitlesel göçler artmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulması bu göçler neticesinde olmuştur. Selçukluların Anadolu'ya gelişleri hususu tartışmalı bir konudur. Bu hususla ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Biri kardeşi Mansur ile Malazgirt Savaşı sonrası yararlılıkları hasebiyle Sultan Alparslan Anadolu'yu onlara vermiştir. Diğer rivayette ise Süleyman Şah'ın isyan etmesiyle öldürülüp çocuklarını Anadolu'ya fetih için gönderildiği öne sürülmüş ise de Anadolu fethinde ön plana çıkan şahsiyet olarak Süleyman Şah'ı görmekteyiz. Sonuç olarak Süleyman Şah Türkmenlerle birleşip fetihlere başlamıştır. Konya'ya yönelik harekâta geçmesi ve yeni bir devlet kurması yönünde karar verilmiştir.¹⁸

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşu diğer Türk devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti gibi farklı görüşler ileri sürülen bir konudur. Selçuklu tarihi üzerinde araştırma yapan uzmanların görüşlerine değinmek yerinde olacaktır.

Mehmet Altay Köymen'e göre 1073'e kadar iki defa kurulduğunu ve Büyük Selçuklu Devleti'nin vassalı olduğunu ve Melikşah döneminde ferman yoluyla

¹⁵ Mazlum Şahin Demir, *a.g.m.*, s.10.

¹⁶ Ali Sevim, *a.g.mad.*, s.482.

¹⁷ Mustafa Kafalı, *a.g.mad.*,s.289.

¹⁸ Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler Ansiklopedisi (Yeni Türkiye Yayınları)*, C.6, Ankara 2002, s. 864.

Anadolu'da ikinci defa kurulduğunu öne sürmüştür.¹⁹ Osman Turan ise 1075'de İznik bölgesinde kurulduğunu ileri sürerek, dönemin tarihçilerinden *Azîmî Tarihi*'ni de kaynak göstermiştir.²⁰ Ali Sevim de Osman Turan'ın görüşünü destekler nitelikte 1075'te İznik'te kurulduğunu zikrederek *Azîmî Tarihi*'ne dayandırmıştır.²¹ Mükrimin Halil Yinanç ise 1077 Konya merkezli olduğunu²² J. Laurent ise 1081 İznik'te kurulduğunu²³ görüşlerini savunmaktadırlar. İbrahim Kafesoğlu'da bu konuda 1092'de kurulduğunu bunu ispatlatmak için dönemin Süryani kaynaklarından örnekler vererek buradaki hükümlerlik alameti olan Sultan unvanının kullanımını delil olarak göstermiştir.²⁴

Görüldüğü üzere kuruluş meselesi diğer köklü ve büyük devletlerde olduğu gibi farklı görüşler vardır. Konunun uzmanları çeşitli düşünceler ortaya koymuştur. Anadolu Selçuklularının kuruluş meselesi bize göre dönemin önemli kaynaklarından olan *Azîmî Tarihi*'ne dayandıran Osman Turan'ın 1075'te İznik'te kurulduğu görüşü daha uygundur.

¹⁹ İsmet Burak Batır, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Tarihine İlişkin Bir Değerlendirme", *USAD*, S. 9, Güz 2018 s. 265-266.; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1993, s.102.

²⁰ İsmet Burak Batır, *a.g.m.*, s.269; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 6.Baskı, Ötüken Yayınları, 2001 İstanbul, s. 84.

²¹ İsmet Burak Batır, *a.g.m.*,s.270.;Ali Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 26.

²² İsmet Burak Batır, *a.g.m.*, s. 271.; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, TTK Yayınları, İstanbul 1944, s. 109.

²³İsmet Burak Batır, *a.g.m.*, s. 274 ;Joseph Laurent, "Rum (Anadolu) Sultanlığının Menşei", Çev. Yaşar Yücel, *TTK Belleten*, C. LII/202, s. 226.

²⁴ İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.10-11, İstanbul 1981, s. 20-28.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE SİYASİ VE KÜLTÜREL HAYAT

1.1. Anadolu Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi

Görseller 1.1. :Türkiye Selçuklu Devleti Haritası

(<https://www.kronolojim.com/index.php/2018/09/09/anadolu-selcuklu-devleti-1077-1308/> Erişim

Tarihi:29.01.2022.)

Anadolu Selçuklu Devleti kuruluş tarihi konusunda çeşitli görüşler yukarıda zikredilmiştir. Bu görüşlerin içinden Osman Turan'ın İznik merkezli 1075 yılında kurulduğu ile ilgili görüşü daha isabetlidir.²⁵ Anadolu Selçukluları Bizans'a karşı stratejik davranarak başarılı olmuştur. Özellikle iç karışıklıklar içinde olan Bizans'ın bu durumundan yararlanmış, Bizans'a yönelik de fetih hareketinde bulunmuştur. Fakat fetih noktasında başarılı olunamamışsa da, Bizans imparatoruyla Anadolu Selçukluları ile vergi vermek şartıyla antlaşmaya varmışlardır.²⁶ 1078 yılına gelindiğinde Bizans'ın içinde bulunduğu durumundan yararlanarak Bursa, Kocaeli yarımadasına kadar ilerlemişlerdir. Bizans'a yönelik ilerlemeleri Drakon Suyu Antlaşması kısa süreli bir çözüm olmuş ise Selçuklular İskenderun, Derbesak, Artah, Harim, Telbaşir²⁷ ve Gaziantep kalelerini almıştır. Süleyman Şah devlet sınırını Halep'e kadar genişletmiştir. Amacı Halep şehrini topraklarına katarak kendi adına

²⁵Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 6.Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul 2001, s. 84.

²⁶İbn Bibi, *El Evamirü'l- Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye* (Çev. Mürsel Öztürk),C.1,T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.12.

²⁷ Antakya ile Hatay bölgesi civarında olup Gaziantep'in Oğuzeli ilçesine bağlı bir bölgedir. Fatma Çapan, Alican Yener, " Haçlı Seferleri Sırasında Antakya Kontluğu ile Urfa Kontluğu Arasındaki Çıkar Çatışmalarının Siyasi Yansımaları: Telbaşir/Tilbaşar Savaşı (1108)",*Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.12,S.67,2019,s.274.

hutbe okutmaktı. Fakat burada kendisine karşı olan Tutuş ile mücadele etmiş, ağır bir mağlubiyet almış, bu yenilgiyi kabullenemediği için intihar etmiştir. Suriye'deki Ca'ber Kalesi'²⁸ndeki mezarın kendisine ait olduğu düşünülmektedir.²⁹

Süleyman Şah'ın ölümden sonra Ebu'l-Kasım daha sonra da Ebülğazi Anadolu Selçuklu devletinde sırayla iktidara gelmişlerdir. Fakat Süleyman Şah'ın oğlu I. Kılıçarslan'ın bölgeye gelmesi ile birlikte Ebulgazi iktidarı bırakmak zorunda kalmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti topraklarının bazı bölgelerinde karışık bir durumun hâkim olduğu görülmektedir. Bu sırada İzmir'de Çaka beyliği kurulmuş, I. Kılıçarslan Çaka Bey ile uzun süren mücadeleler vermiştir.³⁰ Bu sırada I. Haçlı seferi ortaya çıkmıştır. I. Kılıçarslan Haçlı ordusunu durdurmaya çalıştıysa da Maraş'a kadar ilerlemiştir. Haçlılar Urfa, Antakya ve Kudüs bölgelerine hâkim olmuşlardır.³¹ 1101 yılında Haçlılar tekrar Anadolu'yu hedef alan kuşatma hareketlerine girişmişlerdir. I. Kılıçarslan bu sırada Konya'yı başkent yapmıştır. I. Kılıçarslan Danişmendli Gümüş Tekin'in Haçlıları yıpratmasından faydalanarak Ahmed Gazi ile birlikte Haçlı ordusunu yenmeyi başarmıştır. Bu başarıdan sonra Bizans devleti I. Kılıçarslan ile antlaşma yapmıştır. Bizans Anadolu'dan aldıkları bazı bölgeleri geri vermek zorunda kalmıştır. I. Kılıçarslan Maraş bölgesini ele geçirdikten sonra Ermenilerin elinde bulunan Malatya şehrini kuşatma altına alarak geri almıştır.³² Malatya hâkimiyetinden sonra Doğuya ilerlemiştir. Urfa istikametinde hareket ederek Harran ve Diyarbakır bölgelerini de ele geçirmiştir. Musul bölgesi Büyük Selçuklu adına Çavlı idaresine verilmiştir. I. Kılıçarslan Çavlı ile ilk mücadelesinde sonuç alamayınca, oğlu Şahinşah'ı merkezde bırakıp kendisi Musul'a yönelmiştir. İki kuvvet Habur bölgesinde karşılaşmıştır. I. Kılıçarslan'ın ordusu henüz toparlanmadan hücumu uğramış, Çavlı ile kıran kırana bir mücadele yapmıştır. I. Kılıçarslan oklardan korunmak için Habur suyuna atlamış, zırhın ağırlığından dolayı Habur suyunda boğularak vefat etmiştir. Bu durumda savaşın olumsuz

²⁸ Rakka civarında bulunmaktadır. Mezarın Süleyman Şah'a ait olduğu düşünülmektedir. Aydın Taneri, "Ca'ber Kalesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul 1992, s.525-527.

²⁹ Ali Sevim, "Süleyman Şah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul 2010, s.103.

³⁰ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları(8.Baskı), İstanbul 2013, s.109.

³¹ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997, s.17.

³² Gülay Kırpık- Hasan Akyol, "I. Kılıç Arslan", Ed. Refik Turan, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, 3. Baskı, Grafiker Yayıncılık, Ankara 2019, s.534-535.

sonuçlanmasına sebep olmuştur. Cesedi Meyyâfârik'e³³ götürülmüştür. I. Kılıçarslan'ın mezarının üzerine türbe inşa edilmiştir.³⁴

I. Kılıçarslan'ın vefatından sonra oğlu Şahinşah 1110 yılında tahtta geçti. Anadolu Selçuklu devleti veziri Emir Bozmuş'da diğer oğlu Tuğrul ve eşi Ayşe Hatun'u Malatya'ya getirdi. Ayşe Hatun oğlu Tuğrul'u hükümdar ilan ettirdi. Daha sonra İlarşan ile anlaşıp vezir Emir Bozmuş'u ortadan kaldırdı. Fakat daha sonra İlarşan'ın olumsuz faaliyetlerinden dolayı önce Bizans'a yolladı burada tam anlamıyla sorun çözülemeyince Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ı Melikşah'a gönderdi. Muhammed Tapar elinde tutsak olan Şahinşah veya Melikşah'ı Malatya'ya yollayıp kendisini hükümdar ilan ettirdi.³⁵

Bu süreç içerisinde Anadolu'daki boşluktan faydalanan Bizans bölgede katliam derecesinde yıkımlar yapıyorlardı. Ölümden kurtulabilenler siyah kıyafetlerle gezerlerdi. Bu sırada tahta çıkan Şahinşah Bizans'ın faaliyetlerini kısmi olarak durdurmayı başardı.³⁶ Konya tahtına çıkar çıkmaz kardeşi Mesud ile Arab'ı yönetimden uzak tutmak için hapsedirdi. Bu süreçte Antalya'ya vali olarak gönderilen Eumathios'un yaptıklarının intikamını almak için Kapadokya Emiri Hasan'a yönelik ordu toplayıp Alaşehir'i kuşatsa da bir müddet sonra kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Bunu müteakip Şahinşah ordusuyla Küçük Menderes'e kadar ilerledi. Fakat Bizans Alaşehir Valisi'nin duruma müdahalesiyle Anadolu Selçuklu Devleti yenilgiye uğradı. Burada bir anlaşma yapıldı.³⁷

Yukarıda bahsedilen antlaşmanın ömrü uzun sürmedi. Anadolu'ya gelen Türkmen grupları ile Bizans tekrar çatışmaya girdi. Türkmen grupları 1113 yılında İznik üzerinden taarruza geçtiler. Türk komutanlar Bursa üzerinden ilerleme kaydettiler. Emir Muhammed'in esir edilmesi üzerine yönlerini Eskişehir, Kütahya civarına çevirdiler. Fakat savaşta iki tarafta kesin bir sonuç alamadı. 1116'da tekrar

³³ Güney Toroslar civarında Diyarbakır civarında bulunan bölge Ortaçağ'da önemli merkezlerden biridir. Bu yerleşim yeri 1515 yılında Mardin'in güney bölgesinde gerçekleşen Koçhisar savaşından sonra kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girdi. Meyyâfârik'in, XIX. yüzyılda Diyarbakır vilâyetinin merkez sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. Bu dönemde Silvan adıyla anılıyordu. Ahmet Savran, "Meyyâfârik'in", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004, s.511-512.

³⁴ Osman Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.137-138.

³⁵ Muharrem Kesik, "Melik Şah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.29, Ankara 2004, s.58.

³⁶ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi Ve Türk –İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları (19. Basım), Ötüken 2003, s.288.

³⁷ Muharrem Kesik, "Sultan Melik Şah (Şahin Şah) ve Sultan I. Mesud Dönemleri", *Türkler Ansiklopedisi (Yeni Türkiye Yayınları)*, C.6, Ankara 2002, s.940-942.

Bizans Konya'yı hedef alarak tekrar saldırdı ise de bazı sebeplerden dolayı yönünü Akşehir'e çevirmiştir. Ordu kolaylıkla Akşehir'i ele geçirmiştir. Şahinşah ani bir baskınla Bizans ordusunu durdurmayı başarmıştır. Daha sonra Anadolu Selçuklu Devleti ile Bizans arasında antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşma çerçevesinde Mesud serbest bırakılmıştır.³⁸

Fakat Mesud'un serbest bırakılması Şahinşah açısından olumsuz sonuçlar doğuracaktı. Mesud gücünü artırmak için Dânişmendli Emir Gazi ile akrabalık ilişkisi kurdu ve isyan çıkardı. Şahinşah hemen isyanı bastırmak için harekete geçti. Fakat devlette Mesud'u destekleyenlerinde etkisiyle Şahinşah yakalandı. Önce Türk geleneği gereği kanı akıtmamak için gözlerine mil çekildi. Daha sonra boğdurularak öldürüldü.³⁹Şahinşah dönemi anlatıldığı kadarıyla bir geçiş dönemine benzemektedir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin dördüncü sultanı I. İzzeddin Mesud selefi olan Şahinşah ile yedi yıl süren bir mücadeleden sonra tahta oturmuştu. Tahta oturmasında kendisine destek olan Dânişmentli Emir Gazi'nin büyük payı vardı.⁴⁰ Bulunduğu dönemde gücünü daha çok Dânişmentli Emir Gazi'den alıyordu. Bu durum 1142 yılına kadar devam etti.⁴¹ Daha önce Bizans'ta taht değişikliği olmuştu. II. Ioannes Komnenos tahtta geçmişti. Yeni imparator Batı Anadolu bölgesini hâkimiyeti altına almak istiyordu. Uluborlu ve Antalya bölgesini ele geçirdi. Fakat bu sırada Balkanlardaki sorunlar nedeniyle geri dönmek zorunda kaldı.⁴² Dânişmentli Emir Gazi'nin Anadolu'da etkinliği artmıştı. Özellikle Artuk Beyi Belek Gazi'nin ölümü üzerine Malatya'yı kuşattı ise de tam başarılı olamadı. Buradaki Melik Tuğrul ve annesi Ayşe Hatun büyük mukavemet gösterdiyse de 1124'te Dânişmendlilere teslim etmek zorunda kaldı.⁴³

Malatya'nın alınmasında Emir Gazi'yi destekleyen Sultan Mesud'un bu tavrından kardeşi Melik Arab Emir Gazi'nin Artuklular'la çatışmasından faydalanarak Sultan Mesud'a doğru yürüdü. Savaş hakkında fazla bilgi bulunmamasına rağmen kazananın Melik Arab olduğu bilinmektedir. Zor durumda

³⁸Serhat Altınkaynak, "Şahinşah Dönemi (1110-1116)", Ed. Refik Turan, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları(3.Baskı),Ankara 2016, s.295-269.

³⁹ Erdoğan Merçil *a.g.e.*, s.113.

⁴⁰ İbn Bibi, *a.g.e.*,s.13.

⁴¹ Arslan Tekin, *Türk'ün Tarihi*, Kariyer Yayıncılık (5.Baskı),İstanbul 2019, 335.

⁴² Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât Ve Kültür)*, TTK Yayınları (2.Baskı), Ankara 2014, s.540.

⁴³ Faruk Sümer , "Mesud I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.29, Ankara 2004,s.340.

kalan Sultan Mesud Bizans İmparatorundan yardım istemek üzere İstanbul'a gitti. Bizans'ın desteğini alan Sultan Mesud, Emir Gazi ile birleşerek Emir Arab üzerine yürüdü. Bu birleşik orduya karşı dayanamayacağını anlayan Melik Arab Ermeni Kilikya bölgesi hâkimi Toros'a sığınmak zorunda kaldı. Bu başarıdan sonra Emir Gazi daha da güçlendi.⁴⁴

Emir Gazi Anadolu'da başarılı bir fetih yürütüyordu. Ermeni Kalelerini teker teker almaya başladı. Emir Gazi'nin bu ilerleyişi ve Sultan Mesud'un onu desteklemesi Bizans'ın Anadolu'ya yeni kuvvetler göndermesine sebep oldu. Bizans Kastamonu'yu kuşattı. Emir Gazi ve Sultan Mesud geri almayı başardı. Bu sırada Çankırı kuşatmasında Türkler esir edildi. Emir Gazi bu sırada vefat edince yerine oğlu Muhammed geçti. 1136'da Haçlılarla savaştı. Diğer taraftan Sultan Mesud' da Adana bölgesini istilaya başladı. Ermenileri ve Haçlıları bölgeden uzlaştırmak mecburiyetinde kaldılar. Bu süreçten faydalanan Sultan Mesud Sakarya nehri boyunca ilerledi.⁴⁵

Melik Muhammed'in ölümüyle Dânişmentliler'de taht mücadelesi başladı. Sultan Mesud bu durumdan faydalanmak amacıyla Zunün ile kızını evlendirdi. Zunün Kayseri'de bağımsızlığını ilan etti. Fakat diğer kardeşler de (Yağlıbasan Sivas'ta, Aynüddeve Malatya'da) bağımsızlığını ilan etti. Sultan Mesud bu durumu lehine çevirmek için Malatya'ya sefer yaptı. Fakat bu sırada Bizans İmparatoru Manuel Selçuklu topraklarına saldırınca kuşatmayı kaldırdı. Daha sonra Sultan Mesud iki defa daha Malatya üzerine yürüdü. Sonunda hâkimiyeti altına almayı başardı. Bundan sonraki süreçte Dânişmentliler ile Sultan Mesud arasındaki ilişkiler dostane seyretti.⁴⁶

1146 yılında İmparator Manuel harekete geçti. Amacı Anadolu'da etkinliğini artıran Selçuklu'nun nüfuzunu kırmaktı. İlk olarak Menderes bölgesine saldırdı. Daha sonra yönünü başkent Konya'ya çevirdi. Kuşatma birkaç ay sürdü. Bizans'ı yıpratarak ilerliyordu. Fakat sonunda alamayacağı düşüncesi oluşmuş diğer taraftan

⁴⁴ Muharrem Kesik, "Sultan Melikşah ve Sultan Mesud", s.950.

⁴⁵ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s.541-542.

⁴⁶Pelin Aydoğdu Çolak, "I.Mesud Dönemi Türkiye Selçukluları-Dânişmentliler İlişkileri", 5. *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (Bildiri)*, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD),C.6, S.5, Antalya 2019,s178-179.

da II. Haçlı seferinin başladığı haberi gelince Bizans İmparatoru Manuel ile Sultan Mesud antlaşma yapmak suretiyle geri çekilmek zorunda kaldı.⁴⁷

II. Haçlı seferinin altında yatan en büyük sebep Avrupa'nın kutsal bölgelere hâkim olma isteğinden hala vazgeçmemiş olmasıydı. 1127 yılında tahta geçen İmadeddin Zengi Urfa'yı geri alması Haçlılar'ı tekrar harekete geçirdi. Sefer çağrısını Bernard de Clairvaux yapmıştır. VII. Louis Fransa Kralı ve III. Conrad Alman Kralı bizzat savaşa katılmışlardır.⁴⁸

II. Haçlı Seferi Anadolu Selçuklu ile Haçlı devletleri arasında büyük bir mücadeleye sahne olmuştur. Sultan Mesud başarıları sayesinde Sivas, Toroslar ve Eskişehir gibi kilit bölgeleri hâkimiyet sahası içine almıştır. Sultan tedbirler neticesinde Bizans İmparatoru Manuel ve Alman Haçlı ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Fransız ordusu kıyı yönünden saldırılar yaptıysa da başarılı olamamıştır. 1148 yılında Fransızlar Kazık geçidinde ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Sultan Mesud Behissni, Keysun, Ayıntab⁴⁹ gibi bölgeleri 1151'de ele geçirmiştir.⁵⁰

Sultan Mesud saltanatının son dönemlerinde Ermenilerle siyasi mücadeleler içine girmiştir. Kilikya Ermeni Prensi II. Toros önce Adana, Tarsus, Çukurova'yı işgal etmiştir. Çukurova'da Bizans'a karşı elde ettiği başarı yönünü Anadolu Selçuklu 'ya döndürmesine sebep olmuştur. Sultan Mesud yanına aldığı damadı Yağıbasan ile birlikte Kilikya'ya sefer düzenleme kararı almıştır. Fakat karşılıklı mektuplaşma olumlu ilerleyince kuşatmayı kaldırmıştır. Fakat daha sonra Haçlı ile birleşerek güney bölgesinde yeniden sorunlar çıkartınca Sultan Mesud tekrar sefer kararı almıştır. Bu seferde iklim şartları ve salgın hastalığın olumsuz etkilerinden dolayı Ermenilere yönelik ikinci seferde başarısız olunmuştur. Ermeniler Anadolu Selçuklu topraklarında yağmalama faaliyetleri yürütmüştür. Bundan dolayı Kilikya seferi olumsuz sonuçlanmıştır.⁵¹

⁴⁷ Pelin Aydoğdu Çolak, *a.g.m.*, s.179.

⁴⁸ H. A. Nomiku, *Haçlı Seferleri* (Çev. Kriton Dinçmen), İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s.39-40.

⁴⁹ Behissni ve Keysun günümüzdeki Adıyaman şehrinin sınırları içindedir. Ayıntab ise Gaziantep şehrinin eski adıdır.

⁵⁰ Ebru Altan, "Haçlı Seferleri Ve Anadolu (1097-1190): Türkiye Selçukluları Tarihinde Haçlı Seferlerinin Yeri Ve Önemi", *Uluslararası Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri Sempozyumu (Bildiri)*, Selçuklu Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, S.12, 2020, s.44.

⁵¹ Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara 1983,s.29-30.

Sultan Mesud ömrünün son zamanlarında hastalığı artınca oğlu II. Kılıçarslan'ı merkeze çağırıp tahtı ona devrettikten sonra 1155 yılında vefat etti.⁵²⁻⁵³ Sultan Mesud Anadolu Selçuklu Devleti'ne katkılarından dolayı devlete farklı bir dinaminizm kazandı. Özellikle II. Haçlı seferindeki başarısı ile Anadolu'nun Türk yurdu olma yolunda ki adımlar açısından önemli bir mihenk taşı olmuştur.

II. Kılıçarslan (1155-1192) tahtta geçmesiyle birlikte iki sorun ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bunlardan biri kardeşi Dânişmend Beyi Yağıbasan ve ikincisi ise Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'a karşı mücadele olmuştur. Bu sorunları ortadan kaldırdıktan sonra Anadolu'da birliği sağlamaya muvaffak olmuştur. II. Kılıçarslan'ın Anadolu'ya sahip olma amacının önünde en büyük engel olan Nureddin Mahmud Zengî'nin vefatı, ona Batı Anadolu ve Marmara dışındaki bütün Anadolu'ya sahip olma gücünü vermiştir.⁵⁴ II. Kılıçarslan'ın bu başarısı karşısında Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, bu tehlikeyi ortadan kaldırabilmek için büyük orduyla harekete geçti. Sultan II. Kılıçarslan ile Bizans ordusu arasında yapılan büyük savaşı Miryakefelon'da Anadolu Selçuklu Devlet'i kazandı. Bu mücadelenin yapıldığı yerden dolayı bu savaşa Miryakefelon Savaşı'ı dendi. Bu büyük galibiyet Anadolu'nun Türk yurdu olması açısından önemi büyüktür.⁵⁵

Sultan II. Kılıçarslan hükümdarlığının bitmesine yakın Türk devlet geleneğine göre yurdu 11 oğlu arasında pay etti. Bu durum yeni pay sahipleri olan oğulları arasında çatışmalara sebep oldu. Aynı dönemlerde III. Haçlı Seferi vuku bulmuş ve buna bağlı olarak Frederick Barbarossa güçlü bir ordu ile Anadolu'ya doğru hareket etmişti. Bu sefer esnasında Silifke Çayı'nda Alman İmparatoru'nun ölümü Anadolu'da olan Türk mevcudiyetini bir beladan kurtarmıştı. Ülke taht mücadelesi yaşarken II. Kılıç Arslan 1192'de vefat etmesi üzerine ⁵⁶ tahtta I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1211) çıkmıştır. İktidara geçmesiyle birlikte kardeşi Süleyman Şah'ın zorlamaları sebebiyle Bizans'dan destek alma yoluna girdi. Ancak istediği desteği elde edemedi. Bu süreçte Lâtinler İstanbul'u IV. Haçlı Seferiyle aldı. Bu

⁵² Günümüzde türbesi Konya'da Alaeddin Camii avlusundadır.

⁵³ Faruk Sümer, *a.g.mad.* s.341.

⁵⁴ Abdülkerim Özyayın, "Kılıçarslan II", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, Ankara 2002,s.399.

⁵⁵ Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Kroniklerine Göre 17 Eylül 1176 Myriokephalon Zaferi (Bağırsak Boğazı-Konya)", *Anadolu'yu Türk Yurdu Yapan Miryokephalon Zaferi Bağırsak Boğazı/Konya 17 Eylül 1176 Sempozyumu (Bildiri)*, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.7, Konya 2017, s.79.

⁵⁶ Hasan Karaköse, *Orta Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayıncılık, İstanbul 2012,s.171-172.

duruma binaen I. Gıyâseddin Keyhüsrev de daha güvenli olan Anadolu'ya geçmek durumunda kaldı. Kardeşinin ölümü üzerine Selçuklu emîrlerini tahta davet etti. Ayrıca hükümdarlık döneminde Pontus (Trabzon) Rum Devleti İmparatoru III. Aleksios'u mağlup etti. 1207 senesinde Antalya'yı hâkimiyeti altına aldı. Ermenilere karşı başarılı mücadeleler yaptı. En önemli siyasi başarılarından biri de Eyyübî devletinin sınırı olan Anadolu'nun doğu ve güneydoğu kısımlarına genişlemesini engelledi. İznik Rum İmparatoru ile 1211 yılında Alaşehir mücadelesinde şehit düştü.⁵⁷

I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) tarihleri arasında tahtta kaldı. Onun döneminin en önemli olaylarından biri deniz başarısı olan 1214 yılında gerçekleşen Sinop'un zaptı olayıdır. I. İzzeddin Keykâvus Anadolu Türk hâkimiyetine önemli katkısı olan bir hükümdar olmuştur.⁵⁸

Daha sonra I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) tahta geçmiştir. Anadolu Selçuklu Sultanlarının en önemlilerinden biridir. Sultan Alâeddin Keykubad Anadolu'da Türk varlığının gelişmesi yönünde önemli yapı taşlarını oluşturan biri olarak görülmüştür. Özellikle Antalya yakınlarındaki Kolonoros Kalesi'ne hâkim olmasıyla buraya Alaiye ismini uygun görmüştür. Sonraki süreçte bu kale ve yerleşim yerinin adı Alanya olmuştur. I. Alâeddin Keykubad Kırım bölgesinde önemli bir yer olan Suğdak limanının alınmasıyla birlikte denizdeki rüşünü ispatlamıştır. Sinop şehrine ulaşım amaçlı deniz araçları yani gemiler yaptırıp Karadeniz'e hâkim olmuştur. Kıpçak ülkesi 1226 yılında I. Alâeddin Keykubad'ın hâkimiyeti altına girmiştir. Yine I. Alâeddin Keykubad döneminde Ermeni devletini vergiye bağladı. Bu dönemde önemli bir güç olan Cengiz Han'ın gücü karşısında duramayarak Anadolu'ya gelen Harezmsah Celâleddin'in Anadolu'yu ele geçirme emeli karşısında büyük bir çatışma çıktı, 1230 yılında yapılan Yassıçemen Savaşı'nda Harezmsahlılar mağlup oldu.⁵⁹

Diğer taraftan Moğol tehlikesine karşı ülkenin doğu sınırlarının güvenliği açısından burçları onarmışlardır. Bu burçları ordu ve ordu gereçleri açısından güçlü bir hale getirmeye çalışmışlardır. Ayrıca Moğol Hakanına elçi göndererek antlaşma

⁵⁷ Ali Sevim, "Keyhüsrev I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, Ankara 2002, s. 347-349.

⁵⁸ Faruk Sümer, "Keykavus I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, Ankara 2002, s. 352-353.

⁵⁹ Faruk Sümer, "Keykubad I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, Ankara 2002, s. 358-359.

yapmıştır. Böylece Moğol saldırılarından Anadolu'yu kurtarmıştır. I. Alâeddin Keykubad 1237 yılında bir suikast sonucu zehirlenerek hayatını kaybetmiştir.⁶⁰

Sultan I. Alâeddin Keykubad yaklaşık 17 yıl tahta kalmıştır. Dönemine hem siyasal hem kültürel anlamda pek çok gelişme sığdırmıştır. Kültürel anlamda pek çok hayır eseri oluşturmuştur.⁶¹

II. Gıyâseddin Keyhusrev babasından sonra tahta geçmiştir. Anadolu Selçuklu tahtında 7 yıl kalmıştır. II. Gıyâseddin Keyhusrev'ten sonra oğulları hükümdar olmuştur.⁶² II. Gıyâseddin Keyhusrev kabiliyet açısından yeterli olmayıp özellikle askeri yardımcılarında Sadeddin Köpek'in tesiriyle bazı idari hatalar yapmıştır. Devletin durumunu en çok etkileyen hatalardan birisi Harezm Beyi ve sonrasında da Selçuklu devletinde görevli olan Kayır Han'ın ortadan kaldırılması olmuştur. Diğer taraftan 1239'da Baba İshak İsyanı Anadolu Selçuklu devletini çok sarsmıştır. Moğol devletinin Azerbaycan yöneticisi Baycu Noyan, Selçuklu devletine karşı Anadolu'ya sefere çıkmıştır. 1243 yılının Temmuz ayında yapılan Köseadağ olarak bilinen Anadolu Selçuklu Devleti'nin kaybettiği savaştır. Bu mağlubiyet Anadolu Selçuklu Devleti'nin sonunu hazırlamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılma sürecine girmesine II. Gıyâseddin Keyhusrev sonrası yönetimde olan hükümdarlar, beyler ve komutanlar sebep olmuştur. 1256 senesinde Anadolu'da devletin zayıflaması ve bölünmesine sebep olan Vezir Muinüddin Süleyman Pervane Moğollarla anlaşarak Kızılırmak nehrini sınır kabul edip ülkeyi ikiye ayırmıştır. 1261 yılında Moğolların zulmüne dayanamayıp Karamanoğulları ayaklanmış. 1276 senesinde Hatiroğulları yine Moğollar'a isyan ettiler ancak başarılı olamadılar. Bu isyana yardım göndermek isteyen Mısır Türk Memlûk Sultanı Baybars Kayseri şehrine kadar ulaştıysa da Anadolu'dan istenilen destek sağlanamamıştır. 1277 senesinde Karamanoğlu Mehmed Bey, Selçuklu prensini Alâeddin Siyavuş'u başkentte hükümdar yapmak istediysede başarılı olamadı. Bu yıkıma sebep olan olay "Cimri Olayı" adıyla da bilinmektedir. XIII. yüzyılın son dönemlerinde Anadolu'da bulunan Türkmen

⁶⁰ Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Zehirlenmesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.27, 2010, s. 347-369.

⁶¹ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 25.

⁶² Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *a.g.e.*, s. 25.

Beylikleri teker teker bağımsız devletler kurmaya yöneldiler. Anadolu Selçuklularını yıkılış tarihi 1308 yılı olarak kabul edilir.⁶³ (Ek-1)

1.2. Anadolu Selçuklu Devletinde Kültürel Hayat

Anadolu Selçuklu Devleti Anadolu'nun kültürel yönden gelişmesinde en önemli mihenk taşlarından biri olmuştur. Kültürel yanı oldukça gelişmiş bir medeniyet ortaya koymuştur. Bunu geçmişten gelen birikim ve kendi katkısıyla gerçekleştirmiştir. Oluşturduğu bu medeniyet daha sonra kurulacak olan Osmanlı devleti için bir zemin teşkil etmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti yönetim açısından Türkiye'nin idari tarzına direkt olmasa da dolaylı yönden etkisi olmuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti Bizans, Haçlılar ve Eyyübi gibi devletlerle mücadelesi kültürel açıdan gelişmeyi geciktirmiştir. 1176'da Bizans'ı 1178'de Danişmendileri durdurduktan sonra kültürel hayata ağırlık verme imkânını yakalamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti halkın her kesimine son derece hoşgörülü olması Süryani ve Ermenilerin ticarete Türkleri tercih etmesine neden olmuştur.⁶⁴

1.2.1. Devlet Teşkilatı

Türkler genel olarak kendilerine özgü hâkimiyet telakkisine her zaman önem vermişlerdir. Devlet hükümdar ve ailesinin ortak malı anlayışı Anadolu Selçuklu Devleti'nde de devam ettirilmiştir. Selçuklu sultanı iktidardayken erkek evlatlarını idari alanda tecrübe kazanmaları için il yöneticisi(vali) ve melik sıfatıyla bazı bölgeleri idare etmek üzere atamıştır. Meliklerin iyi yetişmesi için yanlarına tecrübelerinden faydalanmak ve yol göstermek amacıyla Atabeyler görevlendirmiştir.⁶⁵

Anadolu Selçuklu Devleti'nde hükümdar, “es-Sultan'ul-a'zam” unvanını taşıyan adına hutbe okutup para basılan karizmatik bir lider profili çizmekteydi. Hükümdar Büyük Divan'da alınan kararları kendi adına imzalamaktaydı. Belli günlerde divana başkanlık etmekteydi. Halifeler tarafından kendilerine unvanlar

⁶³ Mehmet Ersan- Mustafa Alican, *Osmanlı'dan Önce Onlar Vardı - Türkiye Selçukluları Sorularla Selçuklular Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s.65-70. : Claude Cahen, *Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yayın Dizisi, İstanbul 1979, s.161-166.

⁶⁴ Sadi S. Kuçur, “Selçuklular(Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, 2009, İstanbul, s.384.

⁶⁵ Abdulsamet Yaman, Eda Akgül Arslan, Cihan Arslan, “Selçuklu Devleti'nin Yönetim Yapısı”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, S.40, Kış 2018, s.159.

verilmekteydi.⁶⁶ Hükümdarların bazı hükümdarlık alametleri; hil'at, tuğ, sikke, taç, taht, çetr, nevbet, âlem, tuğra, sorguç, saltanat sarığı ve saltanat çadırı olarak bilinmekteydi. Lakap olarak I. Gıyâseddin Keyhüsrev'den itibaren Keykavus ve Keyhüsrev gibi unvanlar kullanılmaya başlandığı görülmüştür.⁶⁷

1.2.2. Saray Teşkilatı

Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarın ve ailesinin yaşadığı yere saray, dergâh, bargâh deniliyordu. Saray görevlilerinin sayısı devletin güçlenmesi ile birlikte arttığı biliniyordu. Saray'da Hacıp, candar, silahtar, emîr-i hares , âbdâr, çaşniğir, şarapdar, câmedar ve Emir'i-ahur ünvanlı görevliler çalışmaktaydı.⁶⁸

1.2.3. Hükümet Teşkilatı

Anadolu Selçuklu Devleti'nde hükümet işleri askeri, adli, mali, şerri ve hukuki olarak beşe ayrılmıştı. Bu bölümlerle ilgilenen beylerbeyi, müstevfi, tuğrai ve pervane gibi ünvanlar kullanmıştı. Büyük Divan'a Divan'ı Saltanat denmekte olup genel olarak devlet işleri burada karara bağlanmıştı.⁶⁹

Divan'ı Saltanat'ın en üst düzey yöneticilerinden biri vezirdir. Genelde İran asıllı olmakla birlikte I. Süleyman Şah'dan itibaren devlet yönetiminde yer almaya başladı. Vezirler idari, askeri, yürütme ve yargı gibi pek çok alanda tam yetkiliydi.⁷⁰

İstifa Divanı: Başında müstevfi bulunur. Mali konuların karara bağlandığı divandır.

Tuğra Divanı: Büyük Divan'dan çıkan kararların ya da ferman, tevcihlerin hazırlandığı divandır. Tuğra çektiği için başkanına *Tuğrai* denilirdi.

İşraf Divanı: Mali ve idari işlerin görüşülüp karara bağlandığı divandır. Denetleme yetkisi de vardır. Başında *Müşrif* bulunur.

Divanı'ı Arz: Askeri işlerin karara bağlandığı divandı.

Divanı'ı Pervane: Menşur ve Berat hazırlardı. Tımarlar ve ıktaları deftere kaydederdi.

⁶⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi 8 (Birinci Basım), İstanbul 1972, s.144.

⁶⁷ Erdoğan Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*, TTK Yayınları, Ankara 2017, s. 35-62.

⁶⁸ Hasan Karaköse, *a.g.e.*,s.181.

⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatı'nda Medhal*, TTK Yayınları, İstanbul 1941, s.87.

⁷⁰ Refik Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması(Vezir Ve Divân)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 37-55.

Divan'ı Berid: Merkez ile vilayetin iletişimi sağlayan divandı.

Divan'ı Mezalim: Yüksek yargı işlerine bakardı. Başında hükümdar veya vezir bulunurdu.⁷¹

Devletin hükümet teşkilatın da valiler (ummanlar), Emir-i âb (suyolcu başı), yol muhafızları, subaşı (emir rütbesinde), şehir kethüdâsı, şahne, cellâd, divanı cellâdi, divan memuru Şeyhü'l-İslâm ve hatip gibi görevliler vardır.⁷²

1.2.4. Ordu

Anadolu Selçuklu devleti askeri yönden diğer Türk devletleri gibi kendini geliştirmiştir. Genel olarak ordu Türkmenler, Hassa Kuvvetleri, Tımarlı Sipahiler, Vassal devlet kuvvetleri ve Ücretli askerlerden teşekkül etmiştir. Anadolu Selçuklu kuvvetleri Tımarlı Sipahiler, Uç Askerleri, Kapıkulu Askerleri, Geçici Ücretli askerler ve Aşiret Kuvvetleri gibi beş ayrı kuvvetten oluşuyordu. Ordunun başında Beylerbeyi veya Emirül-Ümera bulunuyordu. Ayrıca Subaşı olarak adlandırılır ve genel güvenlikten de sorumludurlar.⁷³

Selçuklu Ordusunda ok, yay, kılıç, gibi geleneksel askeri aletlerle birlikte mızrak, neft arabası, gürz, kalkan, sapan, hançer, kargı, süngü, çomak, balta, nacak (küçük balta), mancınık, arrade (küçük mancınık), nekkab ve makkab (kale duvarlarını delmek için), taş gülle, ok ve neft atan çark, topuz ve koçbaşı gibi çeşitli silahlar kullanılırdı. Anadolu Selçukluları donanma gücü olan deniz komutanına Reis'ül- Bahr deniliyordu⁷⁴.

1.2.5. Adliye

Adliye teşkilatın en üstünde hükümdar bulunmaktadır. Adaletin uzamadan kısa sürede sağlanması amacı ile Divan'ı Mezalim kurularak en son temyize gelen dosyalarla ilgili hükümdar dava ile ilgili görüşünü belirtirdi. Haftada iki defa Divan'ı Mezalim toplanırdı. Hükümdar yerine Divan'ı Mezalim'e vezirin de başkanlık ettiği

⁷¹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.* s.88-90.

⁷²Aydın Taneri, *Türkiye Selçuklu Kültür Hayatı (Menâkıbü'l- Arifin'in Değerlendirmesi)*, Bilge Yayınları (2.Basım), Konya 1978,s.35-36.

⁷³ Refik Turan, "Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilât", *Türkler Ansiklopedisi(Yeni Türkiye Yayınları)*, C.7,Ankara 2002,s.225-228.

⁷⁴ Refik Turan, *a.g.mad.*, s.225-228.

olurdu. Hâce, Hükümdar ve vezirden sonra yüksek görevli ve yargı gücünün başkanı başkent Konya kadısı “Kâdılkudât”⁷⁵ olurdu.⁷⁶

1.2.6. Taşra Teşkilatı

Taşra bölgeleri devlet tarafından görevlendirilen ikta sahipleri tarafından yönetilirdi. Şehzadeler devlet idaresinde tecrübe kazanmak için taşraya yollanırdı. Başlarında atabey bulunurdu. Anadolu Selçuklu Devleti’nde sınırların genişlemesiyle birlikte şehzadelerin gitmediği yerlere ikta sahibi emirler vali olarak atanırdı. Aynı zamanda bu idari merkezlerde subaşılarda görev yapardı. Sahil bölgelerinde görev yapan idarecilere emir-i sevhil unvanı verilirdi. Yargı işlerine ise kadılar bakardı. Taşranın mali işlerine divan-ı istifadan sorumluya muhasıl denirdi. Ayrıca taşrada küçük divanlar da bulunurdu.⁷⁷

1.2.7. Toprak ve Halk

Devlete ait olan toprağa miri toprak denirdi. Bu topraklar kendi içinde dörde ayrılır:

Has arazi: Mülkiyeti tamamen hükümdara ait olup ikta, muhafaza hakkı olan arazidir.

Ikta arazi: Ikta sistemi içinde bulunan asker yetiştirmek kaydıyla emirlere ve devlet adamlarına verilen arazidir.

Mülk arazi: Tüm hakları kişiye ait olan (tasarruf, hibe v.b.) kullanılması hususunda serbest olan arazidir.

Vakıf arazi: İlimi ve sosyal kurumların giderleri sağlamak amacıyla vakfedilen arazilerdir.⁷⁸

Halkta yönetici kesim Türklerden oluşmaktadır. Şehirlerde de Türkler yaşamaktaydı. Aile başına dayanan aydın zümreyi din adamları, şeyhler ve âyanlar oluşturmaktaydı. Ayar veya erbaş denilen alt tabaka da bulunmaktaydı. Anadolu Selçuklu devletinde halk şehir ve köylerde yaşayanlar olmak üzere iki kesimden teşekkül etmekteydi. Şehirlerde memurlar, âyanlar, ilim erbabı ve ahilik teşkilatı

⁷⁵ Konya Kadısı ilmiye sınıfına da başkanlık etmekteydi.

⁷⁶Refik Turan, *Selçuklular Döneminde Devlet Ve Teşkilat*, Ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları (3.Baskı), s.473-474.

⁷⁷ Refik Turan, *a.g.e.*, s.466-477.

⁷⁸ Erdoğan Merçil, *a.g.e.*,s.159-160.

şeklinde örgütlenmekteydi. Tüccarlar veya küçük esnaf grupları kasabalarda yaşamaktaydı. Tüccarların bir arada olduğu lonca sistemi bulunmaktaydı. Genel olarak hayvancılık ve tarım aktif bir şekilde yapılmaktaydı.⁷⁹

1.2.8. İktisat

Anadolu Selçuklu Devleti ekonomisinin en büyük dayanağı limanlardan gelen gelirlerdi. Bunun yanında ticareti geliştirmek için kervansaraylara ağırlık verilmiştir. Ayrıca şehir merkezlerine han, kapalı çarşılar kurmak suretiyle ticareti canlı tutmayı hedeflenmiştir. Böylece ticaretten gelen vergiler ekonomiye önemli katkılar sağlamıştır. Ticarete paralel olarak dokumacılık da gelişmiştir.⁸⁰

1.2.9. Bilim ve Kültür

Anadolu Selçuklu Kültürü diğer kültürlerle etkileşime uygun bir yapı göstermiştir. Dönemin tarihçisi İbni Bibi bölgede Türkçe, Farsça, Rumca, Ermenice ve Süryanice gibi lisanların iletişimde kullanıldığı ile ilgili bilgi vermiştir. Müslümanlar, Hristiyan halkı kültürel olarak etkilemişlerdir. Arap ve İran kültürünün de etkisi muhakkaktır.⁸¹

Anadolu Selçuklular şehirleşirken medreseleri merkeze alarak ilme verilen önemi de ortaya koymuştur. Özellikle I. Alâeddin Keykubat döneminde kültürel refah üst düzeye çıkmıştır. Bu konuda özellikle kendisi de müzik, şiir gibi alanlara ilgi duyması etkili olmuştur. Özellikle Anadolu'ya Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin gelmesi kültürel ve ilmi yönden önemli katkı sağlamıştır. İspanya'dan Anadolu'ya gelen İbnü'l-Arabi, Horasan'dan gelen Hacı Bektaş-ı Veli Anadolu'nun ilmi yönden ilerlemesini sağlamıştır. Türkçenin gelişmesinde önemli etkisi olan Yunus Emre gibi önemli şahsiyetlerin Anadolu Selçuklu Devleti'nde yetişmesi devlet kültür tabakasını ortaya koymaktadır.⁸²

1.2.10. Sanat ve Mimari

Anadolu Selçuklu Devleti iskân hareketlerine çok önem vermiştir. Bu çerçevede insanların dini vecibeleri yerine getirmek için camiler, mescitler, medrese,

⁷⁹ Erdoğan Merçil, *a.g.e.*,s.160-161.

⁸⁰ Hasan Karaköse, *a.g.e.*,s.186-187.

⁸¹ A.Zeki Veleli Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1981, No: 1534,s.207-211.

⁸² Serpil Koyuncu, *Anadolu Selçuklu Dönemi Türk Kültür Hayatı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2002,s.3-6.

tekke, zaviye ve türbeler yaptırmıştır. Sosyal ihtiyaçların karşılanması amacıyla kervansaray, hamam ve çeşme gibi yapıtlar inşa edilmiştir. Genel itibariyle bu eserler Sivas, Kayseri, Niksar, Alanya, Konya ve Beyşehir gibi önemli yerleşim yerlerinde yaptırılmıştır. “*Varlığı saptanan 1308 yılına kadar yapılmış olan 1100 yapıdan günümüze %55’i ulaşabilmiştir. Varlığı saptanan yapılardan bazı yapı grupları 115 cami, 122 mescid, 135 türbe, 167 medrese, 70 hamam, 48 saray, 49 köprü şeklinde sıralanabilir.*”⁸³

Süsleme sanatında genelde hüsn-i hat, ayet ve hadisler kullanılmıştır. Ayrıca savaş ve av sahnelerine de rastlanır. Halı ve kilimlerde koyu renk ile geometrik şekiller yoğun olarak kullanılmıştır.⁸⁴

⁸³ Başak Burcu Tekin, “Anadolu Selçuklu Kültürünü Anlamak: Sanat Tarihi Açısından Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 32, 2012, s.23.

⁸⁴ Hasan Karaköse, *a.g.e.*,s.193-194.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE DÂRÜŞŞİFÂ KÜLTÜRÜ

2.1. Bîmâristan, Dârüşşifâ, Şifâhâne, Kavramları

Anadolu'da sağlık kurumlarına bîmâristan, şifâhâne, dârüssıhha, gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Bîmâr kelimesi hasta anlamına gelmekte olup (Farsça) – istan yapım eki ile birleştirilerek bimaristan kelimesi türetilmiştir.⁸⁵ Dârüşşifâ kelimesi anlam olarak şifa yurdu anlamındadır.⁸⁶ Şifâhane, dârüssıhha da aynı anlama gelmektedir.

Orta Asya İslam bölgelerinde bîmâristan kelimesi yerine darülmerza, Selçuklu Devlet'inde dârülafiye, dârüşşifâ gibi kelimeler kullanılırken Osmanlı Devleti'nde ise dârüssıhha, şifâhâne, bîmârâne şeklinde ifadeler kullanılmıştır.⁸⁷

2.2. Anadolu Selçuklu Devleti Öncesinde Sağlık Hizmetleri

İnsan var olduğu günden beri sağlığını korumak için kurumlar oluşturmaya çalışmıştır. Anadolu'da bilinen ilk sağlık kurumu millatan önce 14. yüzyıl ile millatan sonra 4.yüzyıla kadar Asklepion ismiyle anılan sağlık tapınaklarıdır. Burada rahip-hekimler tarafından uyutma ve telkin etme şeklinde tedavi yöntemleri uyguladıkları bilinmektedir. Ölümler ile hamileler bu tapınağa alınmazdı.⁸⁸

Türklerin anayurdu olarak bilinen Türkistan coğrafyasında ise ilk sağlık hizmetleri geleneksel tıbbaya dayalı dini halk hekimliği tarzında bir faaliyet sürdürmüştür. Genel olarak iki tedavi yöntemi kullanıldığı görülür: biri Şamanlığın öğretileriyle diğeri ise otacı olarak isimlendiren hekimlerin kullandıkları yöntemler çerçevesinde şekillenmiştir.⁸⁹

İslamiyet'ten önce Araplar batıl inançlara dayanarak tedavi ediyorlardı. Tedaviler daha çok kâhinliğe dayanmakla birlikte bitkisel ilaç yöntemleri de

⁸⁵ Haluk Songur- Tuba Saygın, “ Şifâhânedan Hastaneye: Sağlık Kuruluşlarının Değişimine Genel Bir Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2014/1, S.19,s.200.

⁸⁶ Ayşe Sarı, “Bimarhaneler Hakkında Alan Yazın Çalışması”, *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, C.7, S.3, 2021, s.586.

⁸⁷ Arslan Terzioğlu, “ Bîmâristan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul 1992, s.163.

⁸⁸ Kerime Güleç-Gülçin Gökçenur Karataş- Belma Keklik, “Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Mekânsal Dönüşüm Analizi: Bimarhanelerden Şehir Hastanelerine”, *4. Uluslararası Sağlık Bilimleri ve Yönetimi Kongresi e-Bildiri Kitabı*, s.366.

⁸⁹ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği (3.Baskı) Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2016, s.237.

kullanıyorlardı. Kutsal olarak gördükleri kişiler tarafından hastaları tedavi ediliyordu.⁹⁰ İslâm ile birlikte özellikle Hz. Muhammed döneminden itibaren tıp daha önemli bir bilim dalı haline gelmiştir. Özellikle Doktor Hâris b. Kelede bölgede tıbbın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Buna bağlı olarak *Kur'ân-ı Kerim*'de Hz. Eyyüb Peygamberin su ile iyileşmesi hikâyesi tedaviye ilgili artmıştır.⁹¹

İlk İslâm bîmâristânı Hz. Muhammed tarafından Hendek Savaşı sırasında seyyar savaş hastanesi şeklinde olup Rufeide el-Ensariyye isminde bir kadına ait olan çadır şeklinde olduğu bilinmektedir.⁹²

İslam devletlerinde ilk tam teşekküllü hastane Emeviler döneminde 707 tarihinde Emevi devleti halifesi Abdülmelik'in emriyle Dimaşk'ta inşa ettirilmiştir. Dârüşşifâya tabibler atanmış, tecrit gerektiren hastalar için uygun ortam hazırlanmıştır.⁹³

Görseller 2 1: Bir İslâm Bîmâristânını Anlatan Bir Minyatür (Haydarâbâd Sâlâr Jang Müzesi)

(<https://islamansiklopedisi.org.tr/bimaristan> Erişim Tarihi: 20.05.2021)

⁹⁰ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, s.196-197.

⁹¹ Ali Bakkal, "İslâm Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan'da Tıp", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 18, S. 30, Temmuz-Aralık 2013, s.13-15.

⁹² Arslan Terzioğlu, *a.g.mad.*, s.163.

⁹³ Aşkın Hatunoğlu, "Türk İslam Hekimlerinin Psikoloji Biliminin Gelişimine Katkıları Ve Psikolojik Hastalıklara Tedavi Yöntemleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:2, S.5, Eylül 2014, s.256-257.

Emeviler tıp ilmine oldukça kıymet vermişlerdir. Tıp alanında çeviriler yaptırmıştır. Örnek olursa *İb Asâl'in Müfred ve Mürekepp verilecek İlaçlar ve Kuvvetleri* adlı eseri, *Ahron el-Kas'ın Kunnâş* adlı eserleri Arapça'ya çevirtilmiştir. Ayrıca sarayda hastaları tedavi amaçlı pek çok hekim bulundurulmuştur.⁹⁴

Abbasiler döneminde tercüme faaliyetlerinin fazlalığı tıp kitaplarını artırarak hastane eczanelerinin zenginleşmesi ilaçların çoğalmasını sağlamıştır. Özellikle farmakoloji konusunda yenilikler görülmeye başlanmıştır. Halife Mansur döneminde Bağdat'ta körler için hastane kurulması, Hârûnürreşîd döneminde uygulamalı tıp eğitimi için büyük bir hastane inşa ettirmesi Müslüman devletlerin sağlığa verdiği önemi ortaya koymuştur.⁹⁵

İlk Müslüman Türk devletlerinden Tolunoğulları Devleti'nin sağlık alanında yapılan en önemli adımlardan biri Kahire'de hastane inşa ettirmesidir. Bu Mısır'da kurulan ilk donanımlı hastanedir. Sivil halka hizmet veren hastanelerin yanı sıra halk sağlığını korumak amacıyla temizlik-sağlık ilişkisi bağlamında iki hamam da inşa ettirilmiştir.⁹⁶

Karahanlılar'da Tıp eğitimi usta çırak ilişkisi şeklinde gelişmiştir. Özellikle *Yusuf Has Hacip'in Kutatgu Bilig* adlı eserinde iki çeşit hekimden bahsedilir; Birincisi pozitif hekim, ikincisi ise efsuncu (ruh hekimi) şeklindedir. Bu da hem pozitif hem de mistik tıbbın bir arada kullanıldığını göstermektedir. Gazneliler de de Karahanlılar daki gibi sağlığa önem verildiği görülmektedir.⁹⁷

Büyük Selçuklu Devleti'nde ilk hastane ve tıp medresesi Alparslan döneminde Nizammülk'ün telkinleriyle Nişabur'da inşa edilmiştir. Büyük Selçuklu Devleti 1055 tarihiyle birlikte çeşitli merkezlere Bağdat, Şiraz, Berdesir ve Harran gibi yerlere sağlık kurumları inşa ettirmiştir.⁹⁸

Büyük Selçuklu Devleti'nde askerin sağlığından sorumlu seyyar hastaneler bulundurulmuştur. Sultan Melikşah döneminde orduda cerrahlar, hasta bakıcılar, göz

⁹⁴ Fatih Erkoçoğlu, "Emeviler Döneminde Beşeri Bilimler", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, Sayı Özel, 2019, s.53-55.

⁹⁵ Taner Yıldırım- Ahmet Altungök, "Abbasiler Döneminde İslâm Tıbbı ve Toplum Sağlığı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.25, S.2, Elazığ 2015, s.270-292.

⁹⁶ Eşref Buharalı, "Üç Türk Hükümdarının Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu: Tolunoğulları, Zengiler ve Memlüklerde Sağlık Hizmetleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S.40, s.30.

⁹⁷ Ayşegül Demirhan Erdemir, "Türk İslam Devletlerinde Tıp İle Diğer İlimlerin Yorumlanmaları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.119, S.235, 2018,s.98.

⁹⁸ Kerime Güleç-Gülçin Gökçenur Karataş- Belma Keklik, *a.g.m.*,s.366.

doktorlarına da yer verilmiştir. Ayrıca sefere çıkılacak yerlere sağlık ekiplerinin sevkine de önem vermişlerdir. Bu alandaki ihtiyaç tıp eğitiminde medreselerden çok bîmârîstan ve dârüşşifâlarda yetişmiş hekimlerden karşılanmıştır.⁹⁹

Selçuklu Devleti genel olarak darüşşifalar dışında akıl ve ruh sağlığını tedavi amaçlı kurumlara da gereken önemi vermiştir. Erzurum civarında Deli Baba adlı köyde akıl hastalarının tedavisi etkin biçimde yapılmıştır. Bağdat'taki Deyrihizkıl Tekkesi'nde de psikolojik tedavi yapıldığı görülmüştür. Bunun dışında önemli bir cilt hastalığı olarak görülen cüzzam için tecrit amacıyla cüzzamhaneler oluşturulmuştur.¹⁰⁰

Batıya bakacak olursak, Avrupa ve Doğu Roma imparatorluğunda sağlık daha çok dini ritüele bağlıydı. Bu nedenle bu dönem Avrupa Manastır Tıbbı diye nitelendirildi. Din adamları Yunan eserlerinden faydalanarak ilim ile tababeti birleştirerek tedavi etmekteydi. Hastalığın günah ya da büyü sonucunda ortaya çıktığına inanılırdı. Hasta bakma işi keşişler tarafından iyilik veya sevap olarak görülürdü. Tedavi ise dua yapmak, aziz resimlerine bakmak ve muska yapmak suretiyle ile yapılırdı.¹⁰¹

2.3. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Başlıca Dârüşşifâlar

Türklerin 1071'de Anadolu'ya girmesiyle Anadolu'da Türkleşme İslâmlaşma süreci başlamıştır. Özellikle 12. yüzyıldan itibaren bölgede iskânlaşmaya bağlı olarak sosyal işlevli yapılara önem verilmiştir.¹⁰²

Anadolu Selçuklu Devleti halk sağlığına büyük önem verdiği görülmektedir. Sağlık ve sosyal yardım kuruluşları vasıtasıyla ileri düzeyde başarılı bir sağlık hizmeti sunmaya çalışmıştır. Bugün hala ayakta kalan darüşşifalar bunu bize göstermektedir. Yazılan eserler, tabip isimleri ve tedavi yöntemleri başarıyı ortaya koymaktadır.¹⁰³

⁹⁹ Muharrem Kesik , “Selçuklular 'da Sağlık, Sağlık Kurumları ve Tıp Eğitimi”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Araştırma Makalesi, 2020,s.116.

¹⁰⁰ Kerime Güleç-Gülçin Gökçenur Karataş ve Belma Keklik, *a.g.m.,s.366*.

¹⁰¹ Muharrem Kemaloğlu, “XI-XII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dârüşşifâlar”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 7, S.13, 2014,s.6.

¹⁰² Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dârüşşifâları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s.355.

¹⁰³ Muharrem Kemaloğlu, *a.g.m.,s.6*.

13. yüzyılın sonuna doğru Anadolu’da nüfus artmıştır. Anadolu stratejik bir konuma sahip olduğundan dolayı ticaret önemli bir noktaya ulaşmıştır. Bu durum bölgedeki imar faaliyetlerini canlandırılmış iskân faaliyetlerine de sevk etmiştir. Anadolu’da kervansaray ağının kurulması ticaret kervanlarının bölgeye ulaşmasını Konya, Kayseri gibi şehirlerin bir ticaret kenti haline gelmesini sağlamıştır. Bu durumda bölgeye cami, han, hamam ve dârüşşifâlar gibi sosyal tesislerinin yapılması yaygınlaşmıştır. Buna bağlı olarak halkın sosyal seviyesinde gözle görülür derecede gelişme kaydedildiği görülmüştür. İlmi alanda kaleme alınan eserler daha çok felsefe ve tıp gibi alanlarda olmuştur. Özellikle Anadolu Selçuklu Devleti’nde II. Kılıçarslan ve I. Alâeddin Keykubat zamanlarında Anadolu’ya bilim insanlarının gelmesi bilim ve sanatın gelişmesinde önemli rol oynamıştır.¹⁰⁴ Anadolu Selçuklu Devleti’nde dârüşşifâlar vakıflar etrafında şekillenmiştir, Bundan dolayı bu dönem Anadolu’da en çok vakıfların kurulduğu dönem olmuştur.¹⁰⁵

Anadolu Selçuklu Devleti’nde ticari noktada kervansaraylar büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple kervansaraylarda da sağlığa önem verildiği bilinmektedir. Kervansarayların içine darüşşifalar açıldığı görülmektedir. Kayseri şehri civarında Karatay Hanı’nın vakfiyesinde yolda hasta olan kişilerin iyileştirilmesi sebebiyle ilaçlarla ilgili bilgilere bakılacak olursa kervansaraylarda dârüşşifânın varlığını doğrulamaktadır. Bu dönemde seyyar darüşşifalar, savaş, doğal afet, salgın gibi durumlarda hastalara yardım, tedavi etmek için kurulmaktadır. Bunların dışında saray darüşşifaları da bulunmaktadır. Bu sağlık kurumlarında çalışan hekimler ise sadece saray çalışanlarını tedavi etmektedir.¹⁰⁶

Bu dönemde Anadolu Selçuklu tıbbı dört esas üzerine oturmuştur: Arap, Acem şehirlerinde uzun süredir varlığını sürdüren tıbbi alt yapı, Orta Asya’dan gelen Çin ve Türk tıp alt yapısı, önce Süryanice ardından da Arapça ’ya çevrilen eski Yunan metinleri ve halk Tıp anlayışı üzerine kurulmuştur.¹⁰⁷ Anadolu Selçuklu tıbbının gelişiminde çeşitli kültür çevrelerinin önemli derecede etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰⁴ Ali Haydar Bayat, *a.g.e.*,s.263-264.

¹⁰⁵ Abdülhalik Bakır, “Türk-İslâm Dünyasının Geç Dönemlerinde Tıp Kültürü Ve Çalışmaları”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Konya 2018, s.14.

¹⁰⁶ Arslan Terzioğlu, *a.g.mad.*,s.168.

¹⁰⁷ H.Kadircan Keskinbora, “Selçuklu Darüşşifalarında Tıp Eğitimi ve Dünyaya Olan Etkileri”, Ed. Öztan Usmanbaş, *İslâm Tıbbı: Türkiye Klinikleri*, Ankara 2018, s.1-14.

Selçuklular Anadolu’da imar hareketlerine önem vermiş ve bu kapsamda çok sayıda dârüşşifâ inşa etmişlerdir. Bu yapılarda, normal hastalıklar ile birlikte psikolojik hastalıkların da tedavisi yapılmış, bu amaçla müzik ve su sesi gibi tedavi yöntemlerinin de uygulandığı görülmüştür.¹⁰⁸

2.3.1. Konya Maristan-ı Atik

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Konya’da ilk inşa edilen hastanelerden biri Konya Maristan-ı Atik’tir. Bu dârüşşifânın inşasına Kadı İzzeddin döneminde başlandığı tahmin edilmektedir. Sultan I. Alâeddin Keykubad zamanında 1113 yılında tamamlatıldığı düşünülmektedir. Lakin bu konuda tam anlamıyla netliğin olmadığı görülmektedir. Bunun sebebi vakfiyede Kadı İzzeddin adının geçmesi ve kurucusu Kadı İzzeddin olmasından dolayı Sultan I. İzzeddin Keykâvus döneminde tekrar inşa ettirildiği kanısına varılmaktadır.¹⁰⁹

Konya Maristan-ı Atik, Konya’nın kuzey tarafında Gömeç Hatun Türbesi ile Kesikbaş Türbesi’nin olduğu yere kurulmuştur. Dârüşşifâ Karamanoğulları beyliğinin kurulmasından önce çeşitli sebeplerden dolayı yıkılmıştır.¹¹⁰ Dârüşşifânın giderleri diğer sosyal kurumlarda olduğu gibi vakıflar yoluyla karşılanmıştır. Konya-Kestil köyü bütün eklentileriyle ovaları, dağları, bağ ve bahçeleri dârüşşifânın giderlerini karşılamak için vakfedilmiştir. Dârüşşifâ’da Tabip Şerafettin (1187-1268) ve İzzeddin İb. Hubel-i Musulî doktor olarak görev yapmıştır.¹¹¹

2.3.2. Erzurum ve Erzincan Dârüşşifâları

Osmanlı belgelerinde, Erzurum’un Pasinler bölgesinde bulunan 1147 tarihli Toprak Tekke adıyla bilinen ruh hastalıkları tedavisinin yapıldığı bir müessese olduğu ortaya çıkmıştır.¹¹²

Erzincan’da ise İstanbul Başvekâlet Arşivi Tıp dosyasında Erzincan’da bir darüşşifânın varlığıyla ilgili bilgi verilmektedir. Lakin dönemi veya özellikleri ile

¹⁰⁸Gülşen Dişli, *Anadolu Selçuklu Ve Osmanlı Darüşşifalarında İşlevsel Sistemlerin Ve Koruma Ölçütlerinin İrdelenmesi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s.10.

¹⁰⁹Kamil Şahin, “Konya Kadı İzzeddin Mâristanı- Atik (Hastanesi) Ve Sultan Alâeddin Keykubad Dârüşşifâsı”, *Vakıflar Dergisi*, S.30.Ankara 2007,s.105.

¹¹⁰Zeki Atçeken -Yaşar Bedirhan, *Selçuklu Müesseseleri Ve Medeniyeti Tarihi*, Eğitim Yayıncılık (2.Baskı), Konya 2012,s.154.

¹¹¹Kamil Şahin, “Konya Maristan-ı Atik”, *Türk- İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.5 (Konya Özel Sayısı),Konya 2008,s.213-217.

¹¹²Muharrem Kesik, a.g.m.,s.132.

ilgili detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.¹¹³ Yukarıdaki darüşşifaların Anadolu Selçuklu döneminde aktif olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir.

2.3.3. Karatay Dârüşşifası (1173)

Alâeddin tepesinde Kemaliye Medresesi civarında yer alan II. İzzeddin Keykavus döneminde yapılan önemli bir medresedir. Medresenin mimarisi tipik Türk medrese mimarisi şeklindedir. Ayrıca astronomi araştırmaları yapıldığı mimarideki kubbe yapısından anlaşılıyor.¹¹⁴

Medresenin kapısının üzerindeki kitâbede bu yapıya ne zaman başlanıp ne zaman bittiğine dair bilgi bulunmaktadır. Kitabe Tevbe süresi ile başlayıp Alaeddin ifadesine de yer verildiğinden bir karmaşıklık var gibi gözükse de aslında Alaeddin Keykubad döneminde yapımına başlanıp II. İzzeddin Keykavus döneminde bitirildiğinden dolayı kitâbesine bu şekilde yazılmıştır.¹¹⁵ Kaynaklarda verilen bilgilere göre meşhur hekimlerden Ekmeleddin Nahçıvanî külliyedeki dârüşşifâda çalışmıştır. Bu külliye Kemaleddin Karatay hem hekimlik hem de mütevellî olarak görev yapmıştır.¹¹⁶

2.3.4. Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası

Halk arasında Çifteler, Çifte Medrese, Dârüşşifâ Medresesi şeklinde adlandırılmıştır. Çifteler denmesinin sebebi medrese ve hastanenin bir arada bulunmasından kaynaklanmaktadır. Medrese bölümü eskiden I. Gıyâseddin Keyhüsrev'e bağlı olarak Gıyasiye Medresesi'nin hastane kısmı da Şifahiye Medresesi olarak bilinmektedir.¹¹⁷

Darüşşifâ Kayseri şehrinin Yenice bölgesinde şuan Kayseri Erciyes Üniversitesi Tıp Tarihi Müzesi olarak kullanılmaktadır. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi Gevher Nesibe Hatun adına yaptırdığı bir darüşşifadır.¹¹⁸ Gevher Nesibe

¹¹³ Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları (2.Baskı), Ankara 2014, s.83.

¹¹⁴ Selçuk Mülayim, "Karatay Medresesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul 2001, s.475-476.

¹¹⁵ Tanju Cantay, "Konya Karatay Medresesinin İnşa Tarihi Ve Kapısının Mimari Kuruluşu", *Rölöve Ve Restorasyonlar Dergisi*, S.6, Ankara 1987,s.25-30.

¹¹⁶ Muharrem Kesik, a.g.m.,s.135.

¹¹⁷ Ali Uzeyir Paker, " Anadolu'da Selçuklu Mimarisi Ve Kayseri Gevher Nesibe Dârüşşifası Örneği", *Anadolu Selçuklu Uygarlığı İzinde*, Ed. M. Baha Tanman, Selçuklu Uygarlığı Müzesi, Kayseri 2014,s.116.

¹¹⁸ Ahmet Hulusi Köker, "Gevher Nesibe Dârüşşifası Ve Tıp Medresesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul 1996, s.39.

Hatun¹¹⁹ Sultan II. Kılıç Arslan'ın tek kızı Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in kız kardeşidir.¹²⁰

Gevher Nesibe'nin evleneceği aday vefat edince, yemeden içmeden kesilmiştir, bedeni zayıf düşerek ve bundan dolayı da verem hastalığına yakalanmıştır. Sultan manevi güç kazandırmak için Kayseri'deki tasavvuf büyüğü Necmeddin İmad'dan yardım istemiştir. Hastalığı oldukça ilerlediği için Gıyâseddin Keyhüsrev kardeşinin yanına giderek devlette hakkı olduğunu ve son istediğinin ne olduğunu sormuştur. Gevher Nesibe Hatun bir darüşşifa yapılmasını ve burada insanların ücretsiz tedavi olmasını istemiştir.¹²¹

Gevher Nesibe Hatun 26-27 yaşlarında vefat etmiştir. Gıyâseddin Keyhüsrev medreseye ek olarak inşa ettirmiştir. Gevher Nesibe Hatun darüşşifayı görmeye ömrü vefa etmemiştir. Fakat kişisel mal varlığının bu darüşşifanın yapımında kullanıldığı bilinmektedir.¹²²

Dârüşşifa'nın kapısının üst tarafındaki kitabede şöyle yazmaktadır: “*Bu bimaristan Kılıç Arslan oğlu büyük sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in (ona Allah'ın ittifası devam etsin) zamanında Kılıç Arslan kızı İsmetuddin Gevher Nesibe'nin vasiyyeti üzerine Allah rızası için Hicrî 602¹²³ senesinde inşa edilmiştir.*” şeklinde bir yazı bulunmaktadır.¹²⁴

¹¹⁹ Yardım etmeyi çok seven bir saray hanımı olmuştur. 20 yaşına geldiğinde saray komutanı Sipahi Tuğrul'u sevmiştir. Komutan Tuğrul da yardımsever saray hanımından hoşlanmıştır. Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'den kızı istemiştir. Padişah Tuğrul'un gideceği savaşta yararlılık gösterip ondan sonra vereceğini söylemiştir. Tuğrul bu savaşta ağır şekilde yaralanmıştır. Tıbbi eksiklikler yüzünden tedavi edilememiş ve vefat etmiştir. Kifayet Özkul, “Anadolu'da İlk Tıp Medresesi “Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası”, *Uluslararası Göbeklitepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi, Kongre Tam Metin Kitabı*, Kayseri 2020,s.29.

¹²⁰Fiziksel özellik olarak Gevher Nesibe Sultan karakaşlı, kara saçlı, kara gözlü, ak yüzlü bir Türk kızı olarak resmedilmektedir. Funda Gülay Kadioğlu-Selim Kadioğlu, “Adı Darüşşifalara Ad olan Kadınlar”, *Lokman Hekim Journal Dergisi*, S.1, Mersin 2011, s.4.

¹²¹ Osman Oral, “Dünyanın İlk Tıp Fakültesinin Yapılmasına Vesile Olan Gevher Nesibe Hatun”, *Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi*, C.6/2, Kayseri 2013,s.222-23.

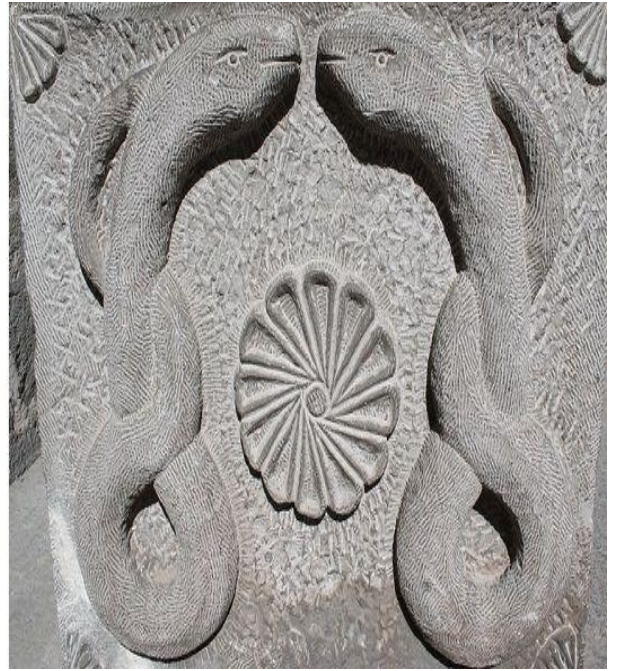
¹²² Zeki Atçeken- Yaşar Bedirhan, *a.g.e.*,s.153.

¹²³ Miladi 1206 yılına denk gelmektedir.

¹²⁴ Osman Oral, *a.g.m.*,s.24.

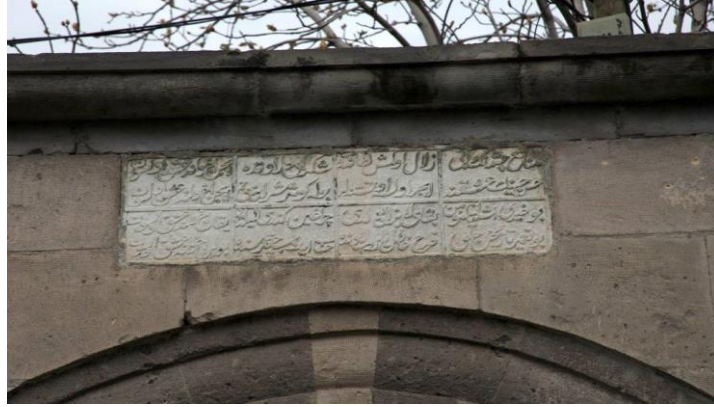
Görseller 2.3.4.1.: Gevher Nesibe Hatun Dârü'sşifâni Kapısı (<https://www.kayseri.bel.tr/kesfet-listeleme/gevher-nesibe-medresesi-turbesi-ve-cesmesi> Erişim Tarihi: (24.05.2021))

Görseller 2 2.4.2.: Gevher Nesibe Hatun Dârü'sşifâni Kapısı Yılan Sembolü (<https://tr.pinterest.com/pin/626633735621976231/> (Erişim Tarihi: 24.05.2021))

Gevher Nesibe Hatun Darüşşifasının kapısında çifte yılan veya ejderha motifleri bulunmaktadır. Kapının Üstündeki yılan motifi sağlık, şifa olarak adlandırılmaktadır.¹²⁵

Darüşşifanın önüne I. Gıyâseddin Keyhüsrev bir çeşme yapılmasını da istemiştir. Bu çeşmede bir kitâbe de bulunmaktadır:

Görseller 2.3. 3.3.: Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâ Çeşmesi

(<http://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=113> Erişim Tarihi:24.05.2021)

“Menâfi çeşmenin âbı, Zülâl olmuş Letâfette, Şeker gibi hâlavette, İçen ihvâna aşk olsun,”
“Hasan Hüseyin aşkına, İçer olsa o teşneler, Bula Kevser Şarâbını, İçen ihvâna aşk olsun”
“Bu hayrı işleyen mümin, Bakâyı lâ yazâl buldu, Çerağın kendi eliyle, Yakan ihvana aşk olsun,” “ Bu tamir tarihin Hilmi, Ferâh gâfil yazub bunda, Hisâb idüp çıkar sende, Bulan ihvâna aşk olsun” şeklinde olup Miladi 1218 tarihli bir padişah tuğrası da bulunmaktadır.¹²⁶

Dârüşşifâ açık avluya sahip etrafı revaklarla çevrili bir katlı bir yapıdan oluşur. Revaklar avluları birbirine bağlar. Dârüşşifânın batı kısmının çevresinde sıralanmış, dörtgen tarzında dokuz hasta odası bulunur.¹²⁷

Bu yapı tipik medrese tarzındadır. Medrese kısmı küçük, dârüşşifâ kısmı ise daha büyüktür. Gevher Nesibe Hatun’un yakınlarına ait olduğu düşünülen türbe kısmı da bulunur. Dârüşşifâ ve medrese kısmını ayıran bir geçiş bölgesi vardır.¹²⁸

¹²⁵ Ekrem Ünner-Kamil Gökhan Şeker-Şebnem İzmir Güner, “Dârüşşifâlardan Günümüz Sağlık Kurumlarına Yılan Sembolü”, *Lokman Hekim Dergisi*, S.9,2019,s.102.

¹²⁶ Osman Oral, *a.g.m.* ,s.24-25.

¹²⁷ Recep Çelik, “Selçukluda Bir Sosyal Kurumu Örneği: Kayseri Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S.15, Yıl.7, Yalova 2017,s.161.

¹²⁸ Süheyl Ünver, *a.g.e.*,s.53.

Görseller 2.3.4.4.: Dârüşşifâ ve Medrese Koridor (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/894894> (Erişim Tarihi:24.05.2021))

Bunlar dışında havuzlu bir avluda mevcuttur. Avlunun çevresinde revaklı yontma taşlı kapılar vardır. Kapının üzerinde Selçuklu motifleri işlendiği görülür.¹²⁹

Görseller 2.3.4.5. :Medrese Binasındaki Dar Avlu (<https://docplayer.biz.tr/171270912-Anadolu-daki-tibbin-dogusu-dunyadaki-ilk-tip-okulu-olarak-gevher-nesibe-tip-medresesi-ve-darussifasi.html>(Erişim Tarihi:24.05.2021))

Şifahane kısmına taç kapı ile giriş sağlanır. Batı kısmında akıl hastalarının tedavi edildiği bölüm bulunur. Bîmârhâne olarak adlandırılan bu kısımda solda 9 sağda 8 oda şeklinde müzikle tedaviye uygun ses sistemi için tasarlanmış bir mimari yapı göze çarpar. Odalara aralardan geçişte sesler birbirine uyumlu şekilde oluşmasını sağlayan ses sistemi vardır. İçerisinde Gevher Nesibe Hatun'a ait olduğu

¹²⁹ Munis Dünder -Rabia Emekli-Elif Şener, “ Anadolu’daki Tıbbın Doğuşu, Dünyadaki İlk Tıp Okulu Gevher Nesibe Tıp Medresesi Ve Dârüşşifâsı”, *Bilimname Dergisi*, C.39, 2019,s.89.

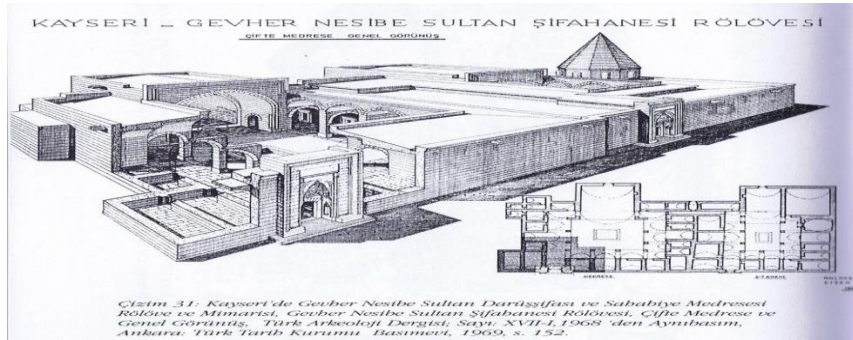
düşünülen türbe bulunur. Ayrıca temizlik sağlık ilişkisini güçlendirmek amacıyla hamam da yapılmıştır. Binanın ısıtılması için su tesisatı döşenmiştir.¹³⁰

Görseller 2.3.4.6: Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâ Bimarhane.

(<https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/bir-yer-gezelim/1375-kayseri-gevher-nesibe-darussifasi>

Erişim Tarihi:12.06.2021)

Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı'nda tedavi için kullanılan yöntemler İslâm Arap kültürüne bağlı olarak gelişmiştir. El-Birûnî, İbni Sina gibi bu konudaki ilim insanlarının yöntemlerine başvurulmuştur.¹³¹

Dârüşşifâlara hem hastaları tedavi etme hem de öğrenci yetiştirme fonksiyonu yüklenmiştir. Tıp öğrencileri usta-çırak ilişkisi şeklinde yetiştirilmiştir. Başarılı bir şekilde bu eğitimi tamamlayanlara icazet yani diploma verilmiştir. İcazetname günümüzdeki diplomalar gibi hocaların isimlerinin de bulunduğu bir belge olma özelliğini taşımaktadır. Dârüşşifâda yataklı tedavi de yapılmaktadır. Poliklinik özeliği de taşıyan dârüşşifâlarda hastalara ücretsiz tedavi hizmetiyle birlikte ilaç

¹³⁰ Munis Dünder- Rabia Emekli- Elif Şener, *a.g.m.*, s.92-95.

¹³¹ Munis Dünder- Rabia Emekli- Elif Şener, *a.g.m.*, s.92-95.

verildiği de bilinmektedir.¹³² Gevher Nesibe Dârüşşifâ inşa edildikten sonra ilk başhekim olarak Konyalı Hekim Ebubekir atandığı görülmektedir.¹³³

Gevher Nesibe Dârüşşifâsı'nda birçok başarılı hekim katkı sağlamıştır. Felsefe gibi pek çok alanlarda da oldukça başarılı olan Albüllatif- El Bağdadi (1162-1231), Konya'nın sembolü Mevlana hazretlerinin yakını ve tabibi olan Ekmeleddin El-Nahcuvani(?-1302)¹³⁴,Kehhal (göz hekimliği) konusunda başarılarıyla tanınan Kutbüddîn-i Şîrâzî(1236-1311)¹³⁵ ve Ebubekir Sadreddin Konevi(1209-1274) gibi isimler çalışmıştır. Eski Yunan ve Roma eserlerindeki bilgilerle İslâm tıbbını birleştirerek, tercüme eserlerden de faydalanmak suretiyle eğitim vermişlerdir. Teorik eğitimin yanında hastalar üzerinde uygulama da yapmışlardır.¹³⁶ Dârüşşifânın ihtiyaçları vakıflar tarafından karşılanmıştır. Müderrislere 20 akçe, öğrenciler 8 akçe, seyyar dolaşarak tedavi işi ile uğraşanlara 2 akçe ödendiği kayıtlara geçmiştir.¹³⁷

Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâ Anadolu'da eğitim-sağlık çerçevesini sağlayan bir yapı görünümündedir. Gelirinin vakıflar yoluyla karşılanması, ücretsiz muayene yapılması gibi durumlar sosyal hizmet anlayışını ortaya koyar. Ayrıca eğitimde usta-çırak yöntemi, öğrenciye burs, teorik -uygulamalı çalışma yapmak gibi farklı ve bütünleştirici yolla yapılması eğitim kalitesini ortaya koyan bir durum olarak gösterilebilir.

Akıl hastaları için farklı tedavi yöntemleri uygulamışlardır.¹³⁸ Bîmârhâne kısmında 18 odadan duvarlar yoluyla yankının hastalara su ve müzik sesi ile telkin yoluyla tedavi yöntemine başvurmuşlardır.¹³⁹ Hekimler çeşitli duyguların insanın nabzında bozukluklara sebep olduğundan çeşitli müziklerle iyileştirmeye

¹³² Halil Tekiner, "Gevher Nesibe Dârüşşifâsı Ve Selçuklularda Tıp", *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu, Selçuklu Tarihi Bilim Ve Düşünce, 27-30 Eylül 2010 Kayseri, Bildiriler-1, TTK Yayınları*, Ankara 2014,s.185-186.

¹³³ Zeki Atçeken - Yaşar Bedirhan, *a.g.e.*, s.153.

¹³⁴ Döneminin başarılı hekimlerindedir. Konya Selçuklu sarayında hekimbaşılık, I. Alaeddin Keykubad dönemimde devlet teşkilatında görev almıştır. Mevlana'nın yakın dostu ve hekimi olmuştur. Cevat İzgi, "Ekmeleddin El- Nahcuvani", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul 1994, s.548-549.

¹³⁵ İranlı olup tıp, astronomi gibi pek alanda çalışmıştır. Azmi Şerbetçi, " Kutbüddin-i Şîrâzî",*TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26, Ankara 2002,s.487-489.

¹³⁶ Meral Metin- Harun Çoban, "Gevher Nesibe Darüşşifası", *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu, Selçuklu Tarihi Bilim Ve Düşünce, 27-30 Eylül 2010 Kayseri, Bildiriler-2, TTK Yayınları*, Ankara 2014,s.220.

¹³⁷ Ahmet Hulusi Köker, *a.g.mad.*,s.38-39.

¹³⁸ *Biyografi net*, Erişim tarihi: 12 Haziran 2021, <http://www.biyografi.net/kisiyazdir.asp?kisiid=3048>

¹³⁹ Enver Şengül, "Müzikle Tedavinin Tarihi Ve Edirne II. Bayezid Darüşşifası", *Edirne Valiliği Kültür Yayınları*, Edirne 2014, s.52.

çalışmışlardır.¹⁴⁰ Dârüşşifâ Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra da işlevini Osmanlı Devleti'nde de devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sadece dini bir mahiyete bürünmüştür. 1942 yılında devlet tarafından el konulmuştur. Onarılmış ve restore edilmiştir. 1969 yılından itibaren Erciyes Üniversitesine bağlı bir bölüm olarak fonksiyonunu devam ettirmiştir.¹⁴¹

1982 senesinde üniversiteye bağlı Gevher Nesibe Şifâhiyesi ve Tıp Tarihi Müzesi olarak oluşturulmuştur. Gevher Nesibe Sultan Mescidi ve Sandukası, Kışlık Dersane, İbn-i Sina Eyvanı Yazlık Dersane, Selçuklu Kıyafetleri, Kütüphane, Tıbbı-ı Nebevi, Gevher Nesibe Eyvanı, Atatürk ve Askeri Hekimler, Hasta Muayene Yeri, Ameliyathane ve Cerrahi Aletler gibi bölümler bulunmaktadır.¹⁴²

2.3.5.I. İzzeddin Keykavus Dârüşşifâsı

I. İzzeddin Keykâvus Dârüşşifâsı Sivas Merkezde şuan ki Medreseler sokağındadır. Karşısındaki Çifte Minareli (Darülhadis) 1210-1219 yılında İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılmıştır. Eğitim hastanesi tarzında inşa edilmiştir.¹⁴³ İzzeddin Keykâvus Ankara'ya hâkim olduktan sonra bölgenin iskânlaşmasını geliştirmek amacıyla eğitim-sağlık kurumlarının yapılmasına karar vermiştir.¹⁴⁴ Dârüşşifânın kuzeydoğusuna Buruciye Medresesi inşa edilmiştir. I. İzzeddin Keykâvus darüşşifası en ihtişamlı olup Selçuklu hastanesi ve tıp medresesidir.¹⁴⁵

Tek katlı olan dârüşşifâ kuzey güney yönünde açık avlu, giriş hariç üç yönden açılan eyvanlar ve güney eyvanı yönünde İzzeddin Keykâvus türbesi ve eyvanların yanına da farklı ebatlarda odalar yapılmıştır. Revakın altındaki duvarda bir kapı iki pencere şekliyle içten kubbe üstüne külah şekli verilerek mimari yönden geliştirilmeye çalışılmıştır. Ana eyvan kemerle büyük avluya açılıp kuzey ve güney yönünde revaklar dikilmiştir. Güney revak dikdörtgen bir alan açıp iki mekâna açılmıştır. Dehlizler tonozlu geçitler şeklinde sıralanmıştır. Kuzey dehlizi dokuz

¹⁴⁰ Büşra Üstün-Gülbahar Yavuz-Leyla Dönder, "Gevher Nesibe", *Konak Sağlık Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, Ankara 2014, s.1.

¹⁴¹ Metin Meral - Harun Çoban, *a.g.m.*,s.221-222.

¹⁴² Füzûzan Kacar Döğër- Mükkerem Kurum, "Tıp Tarihi Müzeleri", *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, Aydın 2012, S. 13(1), s.44.

¹⁴³ Süheyl Ünver, *a.g.e.*,s.56.

¹⁴⁴ Muhammed Kemaloğlu, "XI-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim-Öğretim (Medreseler)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 2, S. 5, Ankara, Mayıs 2015, s.99.

¹⁴⁵ Nermin Şaman Doğan, "Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri Darüşşifâlarından Örnekler", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 28/2, Ankara 2013,s.434.

odadan oluşmuştur.¹⁴⁶ Dârüşşifâ odaları kiler, ecza bölümü, hamam, mutfak, gibi yerlerden teşekkül ettirilmiştir.¹⁴⁷

Dârüşşifâ I. İzzeddin Keykâvus'un türbesi ve yanında ailesinin sandukaları da bulunur. Türbenin kuzey yönünde ufki düzlemde bir satırdan oluşan kitabesinde: “*Bu daracık mezarlara girmek üzere geniş saraylardan çıkarıldık. Ne yazık ki (bu ölüm hadisesinde) zenginliğimin bana faydası olmadı, saltanatım mahvoldu, ahrete intikal ve göçüş olayı 617 senesinin Şevval ayının dördüncü günü gerçekleşti*” yazıları vardır.

I. İzzeddin Keykâvus'un büyük ebatlı makberesi çini ile kaplıdır.¹⁴⁸ Mozaikler, çiniler, yıldızlar ve kufi yazılarıyla bezelidir. Dârüşşifânın kitabesinde Taç kapıda Arapça inşa kitabesi yer alır. Bu kitabede:

“Allah'ın emriyle gâlib, dünya ve dinin izzeti, İslâmın ve Müslümanların dayanağı, kara ve denizlerin hâkimi, Selçuk hanedanının tâcı, mü'minlerin halifesinin rehberi, Keyhüsrev oğlu Ebu'l-Feth Keykâvus, bu dâru's-sıhhanın inşasını 614/1217 yılında emretti” yazar.

Ayrıca türbe kemerinin iç tarafında “*Muhammed*” yazar. 14 çini levhada Kur'an-ı Kerîm, Hâkka Sûresi 28-29 yazmaktadır.¹⁴⁹ Devamında “*...geçici olan dünyadan el çekip, ahirete göçüş, 617 yılı Şevvâlinin dördüncü günü 2 Aralık 1220 Çarşamba gerçekleşti.*” diye yazar. Türbe Kapı kemerinde Farsça “*Cihanda çok şahlar vardır ki onların okları saltanat göklerinde Pervin'i yerinden koparıcı idi. Mızrakları da Cevzâ'yı avlayıcı idi.*” şeklinde bir yazı bulunmaktadır. Türbe pencerelerinin üstünde de Rahman Suresi'nin 26.-27. Ayetleri bulunmaktadır.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Gönül Cantay, “Keykavus I Darüşşifası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.25, Ankara 2002, s. 353-354.

¹⁴⁷ Müjgân ÜÇER, “Sivas Dârüşşifâsı (Dârüssıhhası) - 800 Yıllık Sağlık Yurdumuz”, *XIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Sivas 18-21 Ekim 2017, Bildiriler*, Sivas 2021, s.46.

¹⁴⁸ Nermin Şaman Doğan, “Anadolu Selçuklu Medreseleri ve Darüşşifalarında Türbe”, *Belleten Dergisi*, S. 297, C. 83, Ankara 2019, s.530.

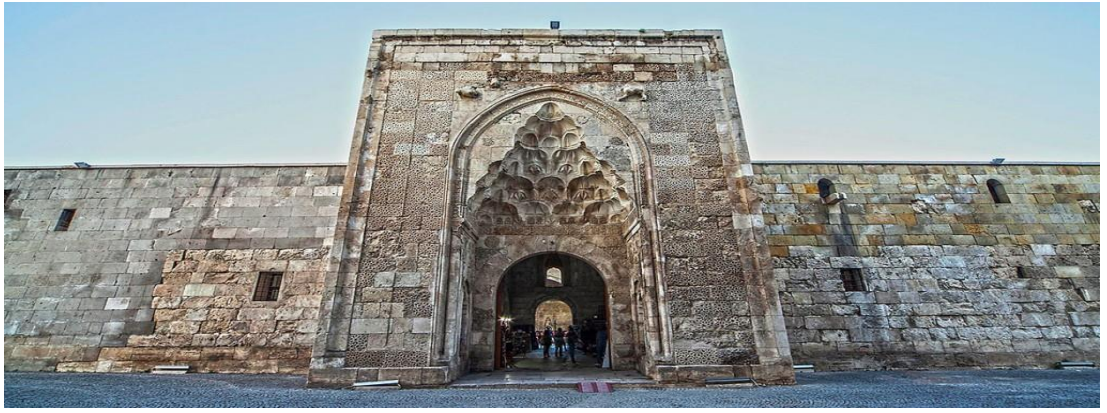
¹⁴⁹ Hâkka Suresi 28. Ayet: “*Malım bana hiçbir fayda vermedi.*”.

Hâkka Suresi 29. Ayet: “*Saltanatım benden ayrılıp gitti.*”, Kur'an-ı Kerim Ve Türkçe Meal-i Âlisi, Hakikat Yayıncılık, Ankara 2010.Cüz. 29,Sure. 69,s.566.

¹⁵⁰ Rahman Suresi 26. Ayet: “*Yeryüzünde bulunan her şey fenâ bulacak.*”

Rahman Suresi 27.Ayet: “*Ancak Azamet Ve İkrâm Sahibi olan Rabb'inin veçhi (zâtı) bâki kalacaktır.*” Kur'an-ı Kerim Ve Türkçe Meal-i Âlisi, Hakikat Yayıncılık, Ankara 2010 Cüz.27,Süre 55, s.531.

Ayrıca “Sadakallahu'l”; “Allah en doğrusunu söyleyendir.” yazmaktadır. Üst kapı eşiğinin üstünde Bakara Süresi 156. Ayet yer almaktadır.¹⁵¹ Sol pencere üstündeki panoda “Amel-i Ahmed bin Bedel (Bedil / Bizl) el-Merendî” Merendli Bedel (Bedil/Bizl) oğlu Ahmed’in eseri şeklinde yazmaktadır. Türbenin mihrap kemerinde Tevbe suresi 18. Ayet yazmaktadır.¹⁵² Büyük eyvanın üst ve dış kısmında iki yüksek kabartma figürün çevresinde Kelime-i Tevhid: “Lâ ilahe illâllah, Muhammed’ün Resulullah”, bir kadın başı sülieti olup altında: “Suret-i Kamer” etrafından güneş ışıkları çıkan erkek başı figürünün altında: “Suret-i Şems” yazmaktadır.¹⁵³

Görseller 2.3.5.1. :İ.İzzeddin Keykavus Darü'sşifası (<https://www.tarihlisanat.com/wp-content/uploads/2018/02/sifaiye-medresesi-sivas-izebsidef-1024x493.jpg> Erişim Tarihi:23.09.2021)

Dârü'sşifânın vakfiyesi de oldukça önemlidir. Çünkü Sivas’ın en eski Selçuklu vakfiyelerinden biridir. Bu eser 617 (1220) yılına tarihlenen bir vakfiyedir. 1932 yılında Muallim Cevdet Türkçeye tercüme edip yayınlamıştır. Aslı Arapça olup Evkaf Arşivi’nde muhafaza edilmektedir.

Tercümesi:

“Keykavus’un Sivas’da inşasını emreylediği darü'sşifâ Tokat Caddesi ağzındadır. Dört taraftan 1 -Nizam Yağı basan (Yağbasan) tekkesiyle, 2- Medresei Selçukkiyesiyle , 3- Sultan Selçuki bahçesiyle, Mimar Bedreddin Ali menziliyle, papas Arakel menziliyle ikinci Dolik ve Fart menzilleriyle, Bakkal Hüseyin menziliyle, 4- Mezkûr Tokat caddesiyle

¹⁵¹ Bakara Suresi 156. Ayet: “Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, “Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz” derler.”, Kur’an-ı Kerim Ve Türkçe Meal-i Âlisi, Hakikat Yayıncılık, Ankara 2010, Cüz. 2, Sure.2,s.23.

¹⁵² Tevbe Suresi 18. Ayet : “ Allah’ın meşicdlerini ancak Allah’a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekât veren ve Allah’tan başkasından korkmayanlar imar eder. İşte hidayet üzere bulunanlardan olmaları umulanlar bunlardır.”, Kur’an-ı Kerim Ve Türkçe Meal-i Âlisi, Hakikat Yayıncılık, Ankara 2010, Cüz. 10,Sure.9,s.188.

¹⁵³ Müjgân Üçer, a.g.m.,s.552.

mahduttur. Kapısı bu caddeye açılır, merhum bu müesseseyi (Vakfi müebbedi şer'i) ile vakf eylemiştir. Bu vakıf bütün şeraiti sıhhati camidir. Artık buraya ait vakıflar satılamaz, icra edilemez, rehin olunamaz, İrsen verilemez ve kimseye temlik olunamaz. İtlaf ve imha olunamaz. Hiç bir sebeple bu vakıftan rücu olunamaz. Ta cenabı hak kürrei arza varis oluncaya yani kıyamet gününe kadar. Varislerin hayırlısı odur. Allaha ve Ahiret gününe inanmış bir mümine, bir sultana, bir emire, bir vezire, bir valiye, bir reise, bir kadiya, bir müftüye, bir muhtesibe ve umumiyetle kimseye bu vakıfları bozmak caiz değildir. Binaenaleyh kim bu esasları bozar, değiştirir. Hatta tebdil fikrinde bulunursa haram irtikâp eylemiş, günaha girmiş olur. Allahtan korkan bir muvahhit buna nasıl taarruz edebilir? Peygamber diyor ki: Bir mümin kardeşinin toprağından bir karış yer alırsa Allah boynuna ateşten gerdanlık geçirecektir. Bu sözü Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını helal sayan kardeşinin vakfını bozmağa uğraşan bir insan muhakkak Allah'ın gazabına uğrar. Gideceği yer cehennemdir. Böyle olanlara Allah, melekler, insanlar lanet etsin. Zalimlerden mazeretlerinin fayda vermeyeceği gün hesap isteyecektir. Merhum Keykavus işbu vakfiyede mezkûr darüşşifa vakfı ile umumen memaliki Selçukiye vakfı için büyük alim, adil... üstadüddar (Darüssaade ağası ve hazinedar) Ferruh bin Abdullah'ı mütevellî ve nazır tayin etmiştir. Üssaddüddar, darüşşifa evkafını isterse bizzat, isterse naibi vasıtasıyla idare eder. Arzu ettiği adamı tevkil edebilir. Ne zaman isterse vekâletten azıyeliyebilir. Bu bapta hiç kimsenin itiraza hakkı yoktur. Gerek umum evkafta, gerek işbu darüşşifa evkafında tasarruf ona bırakılmıştır. Hazık, râhim, akranına faik, tecrübeli, ahlaki mühezzep, şarlatanlıktan uzak tabiplerin, göz hekimlerinin (kehhallar) darüşşifada ikamet eden salih cerrahların maaşlarını tespit eder. Allah'ın ihsan ettiği hasılat ve avait mücmelen ve mufassalan mezkur mütevellî Ferruhun eline mevdudur. Allah muvaffak etsin. Vakıf hasılatının suretine gelince: Hasılat evvela mezkûr imaretine, yıkılan bir şey olursa inşasına, harap olan kısmın tecdidiye lazım gelen tamirat ve ıslahata hacet messolununca vakfın teyidine sarf edilir. Bundan fazla kalan mevkufatın imaretine sarfedilir. Bu bapta her sene bilâdı rumda muamelat sahasına geçen beyaz gümüş, sultanî paradan dört bin dirhem sarfedilir. Nıfısını teşkil eden iki bin dirhem tekiden sarfedilir. Galleden bin (Müd) sarfedilir. (Bir müd yirmi kiledir.) Bundan fazlası darüşşifa mahzeninde saklanır. İcabında bununla akarât ve müstekillât satın alınarak mezkûr evkafa ilave edilir. Kabri nur olsun, vâkıfî merhum nazır ve mütevellînin hacet zamanında vakıf akarları üç seneden fazla icar etmemelerini, ilk icare munkazi olmadan yenisini kaydedememelerini, bilhassa zalim, tamakâr ve emniyet edilmez adamlara bir şey icar olunmaması şart koymuştur. Allah saklasın eğer darüşşifa mahv ve münderis olur, tecdidi mustahil bulunursa, içinde oturmak müteassir olursa, hasılı intifa edilemez hala gelirse evkaf hasılatı Müslümanlarının fukarasına, aç müminlere ve miskinlere sarf edilecektir. Bu vakfiyeyi dinledikten sonra değiştirenlerin günahı boyunlarına olsun. Allah işittir ve bilir. Allah ve melekler ve halkın laneti kıyamet gününe kadar bunların üzerine olsun. Allah vâkıfın kabrini pür nur, merhuma ecir ihsan eylesin. Allah iyilik yapanların ecrini zayı etmez. Bilakis bir iyiliğe bedel on hasene ihsan eder. Vakıf Keykavus bu vakfiye ile Cenabı Hakkı, peygamberlerle

evliyalardan ruhlarını, bütün melekleri ve sonrada Müslümanları işhat etmiştir. Meseleyi birçok İslam kadınlarına arz etmiştir. Bunlar kendisinden sadır olan işbu vakfiyenin şer' an sıhhatine hükmetmişlerdir, imza, tenfiz ve hükmünü icra eylemişlerdir."¹⁵⁴

Dârüşşifâ için vakfedilen mallar: Konya'nın dışındaki sebze bahçesi, değirmen ve ahır, merkezde ise hara ve dükkânlardan oluşmaktadır.¹⁵⁵

Dârüşşifânın yönetimiyle ilgili vakfiyeden aldığımız bilgiye göre de Keykavus döneminde Ferruh bin Abdullah yönetici olarak görev yapmıştır. Ferruh bin Abdullah köle kökenli Çankırı'daki darüşşifada türbesi bulunan önemli bir şahsiyettir. Vâkıfın gerekli her şeyini kişinin tasarrufuna bıraktığı için bu konuda bilgi yetersizliği bulunmaktadır. Göz ve diğer cerrah diye ayırması ihtisaslaşmanın olduğunu göstermektedir. Ayrıca mütevellinin ücreti Bilad'ı Rum'dan Rayic günü 4.000 dirhem para ve 1.000 mud¹⁵⁶ buğday üzerinden verilmektedir.¹⁵⁷

Şifahane hizmetinin karşılıksız en iyi şekilde tedavi ettikleri bilinmektedir. Hekimler tedavide ilaçları ve ot köklerini kullanmışlardır. Bu ot köklerinin olması eczacılık yönünden de değerlendirilebilir bir durumdur. Dârüşşifânın Selçuklu dönemindeki faaliyetleri hakkında bilgiler yetersiz olduğu görülmektedir. Köseadağ Savaşı sonrasında siyasi istikrarsızlığın ardından Moğollarla birlikte düzenin bozulduğu görülmektedir. Dârüşşifânın Ankara Savaşı öncesinde de durumunun iyi olmadığı görülmektedir. Daha sonra Fatih Sultan Mehmet döneminde dârüşşifânın iyileştirilmesi için birtakım çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. I. Dünya Harbinde ise ambar olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁸

Dârüşşifâ sonradan araştırma sahası olmuştur. 1953 te içeriği, özellikleri hakkında bilgi vermek amacıyla kitabı çıkmıştır. 1981 yılında müze, sonra yurt olarak kullanılması yönünde görüşler ortaya atılmıştır. Cumhuriyet Üniversitesi 1981 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne başvurarak tıp fakültesi olarak kullanmak istemiştir. Beş yıllığına kullanma hakkı tanınmıştır. 1986 Dârüşşifânın vakfi

¹⁵⁴ Muallim Cevdet, " Sivas Darüşşifası Vakfiyesi Ve Tercümesi", *Vakıflar Dergisi*, S.1, Ankara 1938,s.35-38.

¹⁵⁵ Recep Çelik, "Selçuklu' da Bir Sosyal Hizmet Kurumu: I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi", *XIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Sivas 18-21 Ekim 2017, Bildiriler*, Sivas 2021, s.87-89.

¹⁵⁶ Mud veya müd bir hacim ölçü birimi olup, iki avucun aldığı tahıl miktarıdır. Evliya Çelebi seyahatnamesinde 1 müd: 2 men: 4 rıtl: 520 dirhem: 17.160 arpa olarak geçmektedir. Cengiz Kallek, "Müd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.31, Ankara 2020, s.455-457.

¹⁵⁷Refet Yinanç,"Kayseri Ve Sivas Darüşşifaları'nın Vakıfları", *Belleten Dergisi*, S.189, C. XLVIII.,Ankara Ocak 1984,s.304-305.

¹⁵⁸ Recep Çelik, *a.g.m.*,s.90.

hedefleri doğrultusunda Tıp Fakültesine verilmiştir. Ardından Sivas Müzesi Yardımlaşma Derneği'ne verilerek bir süreliğine çay bahçesi olarak kullanılmıştır. 1987 yılında, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından, darüşşifanın vakıf olarak değerlendirilmesine karar verilmiştir. 2009 yılında turizme kazandırma çalışmaları başlatılmış olup, 2011 yılında restorasyonu bitmiş 22 dükkân ile birlikte bunlar turizm sektörüne hizmet vermeye başlamıştır.¹⁵⁹

2.3.6. Alâeddin Dârüşşifâsı (1219-1237)

Dârüşşifâ'ya ismini veren Anadolu Selçuklu Devleti'ni önemli bir yere taşıyan Sultan I. Alâeddin Keykubâd'tır. Devletin başkenti Konya'da yapılan yapılara genelde Alâeddin ismi verilmiştir.¹⁶⁰

Dârüşşifâ hakkındaki bilgileri vakfiyesinden öğreniyoruz. Vakfiyede hekim, yönetici gibi kadroların varlığına ulaşabiliriz. Yardımcı hekimliğin olduğunu hastalara gerekli tedavilerin uygulandığını anlıyoruz. Diğer dârüşşifâlarda olduğu gibi tedavi ücretsiz ve geliri de vakıflardan elde edildiğini biliyoruz. Dârüşşifânın medreseye sahip olması eğitim alanında faaliyet gösterdiği kanısına varıyoruz. Dârüşşifâ yıkıldığından şuan varlığından söz edemeyiz. Dârüşşifâ ile ilgili bilgileri kadı sicillerinden elde ederiz.¹⁶¹

Dârüşşifâda dönemin en başarılı hekimleri görev yaptığı görülmektedir. Hekim *Ekmeleddin en-Nahcuvânî* en bilinenlerdendir. Kendisi Mevlana'nın müridlerinden olup *İbn Sina'nın El-İşârât ve't-Tenbîhât* isimli çalışmasına ekleme yapmış başarılı hekimlerdendir. Ayrıca vakıf kayıtlarında 7 akçe civarında maaş aldıkları yazmaktadır.¹⁶²

2.3.7. Divriği Turan Melek Dârüşşifâsı

Dârüşşifânın ismini veren Fahreddin Behramşah'ın kızı, Mengücek Beyi Ahmet Şah'ın hanımıdır. Ahmet Şah eşi için Divriği Ulucami'nin yanına darüşşifayı inşa ettirmiştir. Mimarı Hürremşah Ahmet Çelebi'dir.¹⁶³

Darüşşifanın yapılması ile ilgili rivayetler söz konusudur. Bunlar:

¹⁵⁹ Müjgân Üçer, *a.g.m.*, s.477-448.

¹⁶⁰ Abdülhalik Bakır, *a.g.m.*, s.20-21.

¹⁶¹ Zeki Atçeken - Yaşar Bedirhan, *a.g.e.*,s.154.

¹⁶² Kamil Şahin, *a.g.m.*,s.110-112.

¹⁶³ Müjgân Cunbur, "Selçuklu Ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurduğu Şifahaneler", *Erdem Dergisi*, C.3, S.8, Çankırı Mayıs 1987, s.342-343.

“Söylentiye göre, çaresiz bir hastalığa yakalanan Turan Melek bir gece rüyasında, aksakallı bir ihtiyar görmüş. İhtiyar, hanım sultana, “beni Divriği’de bul”, demiş. Sabah rüyasını kocası Ahmet Şah’a anlatmış ve birlikte Divriği’ye gittiklerinde, ihtiyarı bir kulübede ilaç hazırlarken bulmuşlar. İhtiyarın hazırladığı ilacı içen Turan Melek birkaç gün sonra iyileşmiş. Buna çok sevinen Ahmet Şah Divriği’ye Ulu Camiyi, Turan Melek Sultan da Darüşşifayı yaptırmaya karar vermiş. Turan Melek tedavisinde kullanılan otların, çiçeklerin, meyvelerin resimlerini de herkes görsün, bilsin derdine çare bulsun düşüncesiyle yapı topluluğunun kapılarına oydurmuş. Böylece kapılar taştan birer tıp kitabı olmuşlar.” Bir başka rivayete göre de Melike Turan Melek, Erzincan hükümdarı Alaeddin Davud Şah döneminin bilgin hekimi olan, Abdülatif’i dost edinmiştir. Hekim Abdülatif’in 1225 yılında Divriği’de yapılacak Darüşşifanın projeleri hakkında görüş bildirmek üzere Divriği’ye uğramış olduğu görüşü de üzerinde durulan bir görüştür.” şeklindedir.¹⁶⁴

Dârüşşifânın batı cephesinde üç satırlık Arapça metin bulunur. Metnin Türkçe karşılığı şu dur: “*Bu mübarek darüşşifanın yapılmasını Melik Said Fahreddin Behramşah’ın kızı, bağışlanmaya muhtaç, adaletli Turan Melek Allah’ın rızasını kazanmak için (Allah onlardan razı olsun âmin) 626* ¹⁶⁵ *yılıının aylarının birinde emretti*” yazmaktadır. Dârüşşifânın eyvanında ise tahrip olmuş Arapça yazı mevcuttur. Burada da Türkçe anlamı “*Ahlatlı Hürremşah’ın eseri*” yazmaktadır.¹⁶⁶

Dârüşşifânın mimarisi üç eyvanlı ve revaklı olup zengin motiflerle süslüdür. Sivri kemerli kapıları, iç odaları, kubbeli türbe bölümüyle geniş iki kat halinde düzenlenen bir yapıya sahiptir.¹⁶⁷ Dârüşşifâ camii ile yan yana olup bitişiğinde türbe bulunmaktadır. Türbede Turan Melek ve eşi Ahmet Şah ile birlikte bulunduğu düşünülmektedir. Odaların yan yana dizilmesi hasta odası durumunda olduğunu gösterir.¹⁶⁸

Divriği Turan Melek Külliyesi, UNESCO tarafından 1985 yılında “Korunması Gerekli Dünya Mirası” listesine alınmıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Funda Gülay Kadioğlu ve Selim Kadioğlu, *a.g.e.*,s.4-5

¹⁶⁵ Miladi olarak 1229 tarihine denk gelmektedir.

¹⁶⁶ Gülsün Ebiri, “Anadolu Selçuklu Çağında Şifahane Bünyesinde Yer Alan Türbeler”, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl. 2021, Van, S.7, s.261-262.

¹⁶⁷ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Ulucami (Divriği)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2021, s.96.

¹⁶⁸ Süheyl Ünver, *a.g.e.*,s.49-50.

¹⁶⁹ Funda Gülay Kadioğlu ve Selim Kadioğlu, *a.g.e.*,s.4-5

Görseller 2.3.7.1.: Divriği Turan Melek Darüşşifası 1-2 Görselleri (<http://sifahane.org/divrigi-turan-melek-darussifasi-2/> Erişim Tarihi:22.12.2021.)

(<https://hipokratist.com/melike-turan-melek-darussifasi/> E.T.22.12.2021.)

2.3.8. Miskinler-Sırçalı Sultan Tekkesi

Miskinler-Sırçalı Tekkesi önemli cilt hastalığı olan cüzzam hastalarının tedavisi için Sultan Alâeddin Keykubad tarafından inşa ettirilmiştir. Diğer taraftan Cüzzam hastalığının bulaşma riskini azaltmak için bir tedavi yöntemi uygulanmıştır. Kadın ve erkek hastalar için ayrı bölümler yaptırılmıştır. Tekkenin günümüze kadar herhangi bir kalıntısı ulaşmamıştır. Sırçalı mescidinin yanında olduğu düşünüldüğünden dolayı Sırçalı Sultan tekkesi şeklinde isimlendirilmiştir.¹⁷⁰

2.3.9. Çankırı Atabey Ferruh Dârüşşifâsı (1235)

Sultan Alâeddin Keykubad zamanında Atabey Cemalleddin Ferruh tarafından yapılmıştır. Dârüşşifâda diğer dârüşşifâlarda olduğu gibi iki yılan figürü vardır. Kitabesinde şöyle yazmaktadır:

“Kasîmi emirülmüminin sultanı azam Alâüddünya Veddin, Ebulfeth Keyhüsrev oğlu Keykubad-Cenabıhak yardımcılarını, dostlarını aziz etsin zamani saltanatında bendei zaif, Mevlâsının rahmetine muhtaç, Lala, Atabey Cemaleddin Ferruhul Melikiyyül İtaki bu meymun(ve mübarek) Darülâfiyenin (bina ve imarını emretmiştir.) (Altı yüz otuz üç senesi muharremin yirmi ikisinde.)”¹⁷¹

Dârüşşifânın bitişiğine 1242’de Taş mescid olarak bilinen darülhadis medresesi yapılmıştır. Dönemin ünlü atabeyi 1235 yılında Cemaleddin Ferruh, dârüşşifânın kuzeyine doğru 1242 yılında eğitim amaçlı medrese (Taş mescid) inşaa ettirmiştir. 1892 yılında burası mevlevihaneye dönüştürüldüğü ile ilgili kaynaklarda bilgi verilmiştir. Dârüşşifânın altı odasının virane hale geldiğini mevlevihaneye dönüştürüldükten sonra da tamamen yıkıldığı anlaşılmıştır. Mevlevihaneye çevrildiğinde şeyhin kalacağı yer, sema yapılan bölüm, hayvanların barınacağı alanlar temel ev planı çerçevesinde yapılmıştır. Arkeolojik araştırmalar sonucunda ritüel alanında sekizgen bazı kalıntılara rastlanmıştır.¹⁷² Dârüşşifânın çalışmaları hakkında bilgiler yetersizdir. Dârüşşifânın ihtiyacı vakıflar vasıtasıyla karşılanmıştır. Çankırı Atabey Dârüşşifâsından kalan kupa ve yılan şeklinde rölyefler vardır.¹⁷³

¹⁷⁰ Muharrem Kesik, *a.g.m.*,s.134-135.

¹⁷¹ Süheyl Ünver, *a.g.e.*, s.69-70.

¹⁷² Halit Çal, “Çankırı Mevlevihanesi”, *Türkiyat Araştırmaları*, 23, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Ankara 2015, s.149.

¹⁷³ Şifahane, Erişim tarihi: 24.11.2021, <http://sifahane.org/cankiri-cemaleddin-ferruh-darulafiyesi-tasmescid/>.

Görseller 2.3.9.1.:Çankırı Atabey Ferruh Dârüşşifâsı Yılan sarılı Kupa Görseli

Görseller 2.3.9.2.: Yılan Motifli Kabartma (<http://www.cankiri.gov.tr/tas-mescit-cemaleddin-ferruh-drulhadsı>Erişim Tarihi:22.12.2021.)

2.3.10. Erkilet Hızır İlyas Ferahabât Dershanesi (1241)

Yazlık dersane şeklinde Hızır İlyas Köşkü yüksek ferah bir bölgede yapılmıştır. ¹⁷⁴Kayseri şehrinde 1241 yılında Erkilet bölgesine inşa edildi. Kayseri iklimi nemli olduğu için verem hastalığı sıkça görülürdü. Verem hastalığının tedavisi için hekimler tarafından yüksek ve ferah yerler tercih edilmiştir. Çünkü verem hastalığına çözüm olarak yüksek ferah yerler önerilmiştir. ¹⁷⁵

2.3.11. Tokat Pervane Bey Dârüşşifâsı (1255-1275)

Evliya Çelebi Tokat'ta Gök Medrese adıyla mimari olarak ortası açık bir tekkeden söz etmiştir. ¹⁷⁶

Muinüddin Süleyman Pervane tarafından dârüşşifâ amacıyla yapılmıştır. Kitabesi Moğollar tarafından tahrip edildiğinden okunulamaz hale gelmiştir. Eser sadece dârüşşifâ formunda değil zaviye ve tekke gibi amaçlara da hizmet ettiği görülmüştür. İlk inşa edilen yapı günümüze ulaşmamıştır. Diğer dârüşşifâlarda olduğu gibi giderler vakıflar aracılığıyla karşılanmıştır. Dârüşşifâ 1840 yılına kadar hizmet vermiştir. ¹⁷⁷

Dârüşşifâ iki katlı kapısı kesme taşlarla yapılmış avlusu, revaklarla çevrili kuzeyinde üç güneyinde dört oda bulunmaktadır. Eyvanın sağ tarafında Kırkızlar türbesi bulunur. Kubbe Türk üçgeni tarzı ile örtülüdür. ¹⁷⁸

Dârüşşifâyâ Gök medrese denilmesinin sebebi büyük eyvanda bozulmamış çinilerden kaynaklanmaktadır. Dârüşşifâlarda koridorları mütakip odalar bulunmaktadır. Altıgen levhalar on köşeli yıldız motifleri ile gösterişli bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Taç kapının üst tarafında turkuaz harflerle "Ali" yazan çini damganının varlığı bilinmektedir. ¹⁷⁹

¹⁷⁴ Muhammed Kemaloğlu, *a.g.m.*, s.7-8.

¹⁷⁵ Muhammed Kemaloğlu, *a.g.m.*, s.7-8.

¹⁷⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Hazırlayan: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin), Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, Yapı Kredi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2001, s.34.

¹⁷⁷ Mesut Çıtak, "Muînüddin Süleyman Pervâne Döneminde Tokat", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1, Sivas 2020, s.86.

¹⁷⁸ Fazilet Koçyiğit, "Üslupsal Özellikleri Temelinde Tokat Gök Medrese'ye Yeniden Bakış", *Journal of World of Turks*, Vol. 7, No. 2 (2015), Amasya s.244-245.

¹⁷⁹ Özkan Ertuğrul, "Gökmedrese", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul1996, s. 139-140.

Görseller 2.3.11.1.:Tokat Pervane Dârüşşifası (<https://islamansiklopedisi.org.tr/gokmedrese--tokat E.T.>
21.12.2021.)

2.3.12. Konya Aksaray Dârüşşifası

Dârüşşifâ II. Kılıçarslan veya I. Alâeddin Keykubad döneminde yapıldığı tahmin edilmektedir. Mimarı Hoca İbrahim b. İsmail ve öğrencisi Kelük b. Abdullah olduğu bilinmektedir. Cemaleddin Aksarâyî bu darüşşifada hem tıp eğitimi hem de tabiblik görevini ifa etmekteydi. Dârüşşifânın iki kez tımarhane şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Dârüşşifâ akıl ve ruh hastalarının tedavisi için de kullanıldığı ortaya çıkmıştır.¹⁸⁰ Ayrıca bu dârüşşifâda mumyalama da yapıldığı kaynaklarda geçmektedir.¹⁸¹

Dârüşşifâ tuğla ve taştan iki duvarlı olarak inşa edilmiştir. Bu yapı Osmanlı döneminde de kullanılmıştır. Dârüşşifâdan günümüze bir duvar kalıntısı ulaşabilmiştir.¹⁸²

2.3.13. Akşehir Dârüşşifâsı (1260)

Akşehir Dârüşşifası, 1260 tarihinde Sahip Ata Fahreddin Ali ¹⁸³ tarafından yaptırılmıştır. Bu dârüşşifâ kaynaklarda Vezir Sahip Ata Dârüşşifâsı olarak da

¹⁸⁰ Nevzat Topal, “Türkiye Selçukluları Devrinde Aksaray Şehrinde Eğitim- Öğretim Ve İlimi Faaliyetler”, *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, S.1, Nevşehir 2016,s.219-220.

¹⁸¹Savaş Karagöz, (11.03.2021.), *Aksaray Şifahanesi*, Erişim tarihi:08.12.2021.e Aksaray Ansiklopedisi, <https://e-sehir.aksaray.edu.tr/2021/03/11/aksaray-sifahanesi/>

¹⁸²Savaş Karagöz, (11.03.2021.), *Aksaray Şifahanesi*, Erişim tarihi:08.12.2021.e Aksaray Ansiklopedisi, <https://e-sehir.aksaray.edu.tr/2021/03/11/aksaray-sifahanesi/>.

¹⁸³ Anadolu Selçuklu Devleti’nde hizmette bulunmuş vezirdir. Malını hayır için harcamıştır. Erdoğan Merçil, “Sâhib Ata”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.35,İstanbul 2008,s.515-516.

geçmektedir. Bu dârüşşifâ ile ilgili bilgi 1483'teki mescidine ait bir kayıttan ibarettir.¹⁸⁴

2.3.14. Kastamonu Ali b. Pervâne Dârüşşifâsı (1272)

Dârüşşifâ Kastamonu şehrinde Küpçeğiz mahallesinde bulunup Kâdirî ve Halvetî tekkesi olarak kullanılmıştır. Diğer adı Yılanlı Dergâh'tır. Bölge olarak Sarıçay'ın civarında kullanılmayan bir yerdir. Şeyhi Geylani'nin yedinci çocuğundan olan Ali b. Pervâne Kastamonu'ya gelince halk kendisini istememiş olup Küpçeğiz civarına yerleşmiştir.¹⁸⁵

Bu dârüşşifânın kurucusu Selçuklu devlet adamlarından Muînüddin Süleyman Pervâne'nin oğlu Ali'dir. Yılanlı dergâh dervişler tarafından beden terbiyesinde kullanmıştır. Bu dergâh bir yandan tekke olarak kullanılırken bir yandan da halk hekimliği fonksiyonunu yerine getirmiştir. Halk hekimliğinde sara hastalığı, ruhi hastalıklar, felç ve sıtma gibi pek çok hastalıklara tedaviler uygulamışlardır. Rivayete göre yılanlar dereye atılmışlar ve dereye taşlaşmışlardır. Hem bu rivayetin etkisi hem de yılanların tedavide kullanılmasından dolayı dârüşşifânın kapısının üzerine yılan figürünün işlendiği tahmin edilmektedir¹⁸⁶

Dârüşşifâ çıkan bir yangın sonucunda günümüze sadece bir taç kapısı kalmıştır. Kitâbede şunlar yazmaktadır;

“Bağışlayıcı ve Esirgeyici Allah'ın adıyla Kur'anda her ne indirdiysek o, ancak şifa ve rahmettir. Müminler için Peygamber sallâllahualeyhi vesellem dedi: Allahın kulları tedavi edilir. Şüphe yok ki Allahu Taâla ölümden başka her derde bir deva halketti. Bu mubarek (Maristanın) yılanlığın binasını ve imaretini halkın, Ali bin Süleyman bin Ali emretti. Allah ondan hasenatı kabul etsin, seyyiattan geçsin, hayırlar iktisabına onu muvaffak eylesin. 671¹⁸⁷ yılının aylarında Allah hamdederek ve Peygamberine salavat vererek. Aciz kulların en âcizi Güher baş ona nezaret etti. Ki o Allahın rahmetine muhtaçtır. Mimarı Kayserili Sa'dtır. Mağfereti İlahiye ona ve bütün Müslümanlara olsun âmin.”¹⁸⁸

Dârüşşifânın mimarisi “+” şeklinde dört eyvanlı kubbe formu bulunan, dış pencere bulunmayan iç pencereler avluya bakan bahçesinde altı mezar bulunan

¹⁸⁴ Muhammed Kemaloğlu, *a.g.m.*,s.6.

¹⁸⁵ Süheyl Ünver, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁸⁶Mutlu Özgen, “Tokat Ve Kastamonu Darüşşifaları Etrafında Oluşan Tıbbi Mistik Folklor Uygulamaları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, S.70, Ankara Mayıs 2018, s.292-294.

¹⁸⁷ Miladi olarak 1273 tarihine denk gelmektedir.

¹⁸⁸ Süheyl Ünver, *a.g.e.*,s.72-73.

Selçuklu tarzı saçak şeklindedir. Türbesinde 18 tane mezar bulunup II. Mahmud ve II. Abdülhamid dönemlerinde restorasyon yapılmıştır.¹⁸⁹

Görseller 2.3.14.1.: Kastamonu Ali Bin Pervane Dârüşşifası Kitabesi (<http://sifahane.org/kastamonu-ali-bin-suleyman-maristani/> Erişim Tarihi: 08.12.2021.)

2.3.15. Karaca Ahmed Tekkesi

Karaca Ahmet dönemin önemli hekimlerindendi. Tekkede hekimler görevliydi. Kadın ve erkeklerin muayeneleri ayrı ayrı yapıldı. Özellikle ruh hastaları da bu tekkede tedavi edilirdi.¹⁹⁰Cüzzam hastalarının hastalığı yaymaması için tekke hastaları tecrit etmek amacıyla kullanıldı.¹⁹¹

2.4. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Hekimlik, Başlıca Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri

2.4.1. Hekimlik:

Anadolu Selçuklu Devleti'nde hastaları tedavi eden kişilere hekim, tabip veya cerrah olarak adlandırmışlardır. İhtisaslaşma bulunmaktadır. İnsanların hastalık anlayışı: insanın kendi iç hekiminin olduğu ve bunda sorun varsa bunu dış hekimine yani doktora söyler şeklindedir. Doktorlar nabız, kan, idrar ve gaita ya bakarak kişinin hasta olup olmadığı konusunda ön bilgiye sahip olurlardı. Doktor hastaya perhiz de verebilirdi. Ayrıca darüşşifalarda tedavi herkes içindi. Zengin veya fakir ayrımı yapılmaksızın doktor tedavi etmek zorundaydı. Muayene için özel işyerleri de

¹⁸⁹ Muharrem Kesik, *a.g.m.*, s.133.

¹⁹⁰ Muharrem Bayar, "Afyonkarahisar'da Yaşamış Büyük Velilerden Karaca Ahmet Sultan",2. *Afyonkarahisar Sempozyumu* (Bildirileri), Haz. Mehmet Sarlık, Afyon 1991,s.68-69.

¹⁹¹ Muharrem Kesik, *a.g.m.*,s.130.

bulunmaktaydı. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Sultan I. İzzeddin Keykâvus hastalandığında dışardan doktor getirildi.¹⁹²

Anadolu Selçuklulara dârüşşifalarda çalışan hekimlerin bir de başı vardı buna başhekim veya bey hekim deniliyordu. Bilinen ilk bey hekim *Ekmelüddin en-Nahcuvâni(?-1302)*'di. Hekimler genel olarak Arapça ve Farsça gibi dilleri bilen önemli ilim merkezlerinde yetişmiş dârüşşifalarda hizmet eden meslek erbabı olarak görülürdü. Bunun haricinde pratisyen hekimlikle ilgili yeterli bilgi sahibi olmadığıımız hekimlerin de varlığından bahsedilirdi. Bunların haricinde ordu da görev yapan hekimler de bulunurdu.¹⁹³

Dârüşşifalarda cerrahlar ve kehhâller bulunmaktaydı. Geleneksel yöntemler kullanılmaktaydı. Yunanca, Farsça ve Arapça çeviri eserlerinden faydalanılarak çeşitli tedaviler uygulamışlardır. Haçlı Seferleri sırasında anatomi alanında hekimlerin kendilerini geliştirmek için ölümler üzerinde çalışmalar yaptığı bilinmektedir.¹⁹⁴ Anadolu Selçuklu Devleti hekimleri oldukça başarılı çalışmalar yaptıkları bilinmektedir. Bu hekimler alanında tanınan hekimler olduğu anlaşılmaktadır. Sağlık sektöründe müslim ve gayrimüslim doktorlar istihdam edildiği görülmektedir.¹⁹⁵

Hekimlerin Anadolu'ya gelmesiyle burada tıp eserlerini Türkçeleştirme isteği de oluşmuştur. Bu konuda ilk olarak *Hekim Bereke'nin Tuhfe-i Mübârizî* adlı eserinin tercümesi yapılmıştır.¹⁹⁶

Anadolu Selçuklu döneminde başlıca tanınan hekimler:

Cerrah Fasil: Anadolu'da hekimlik yapmış gayri müslim hekimlerdendir Cerrahlık yaptığı bilinmektedir.¹⁹⁷

Şemsüddin İb. Hiblil Musuli(1153-?): Musul'dan Sultan Alâeddin Keykubad tarafından çağırılmıştır. Dönemin önemli hekimlerindendir.¹⁹⁸

Ebülfereci Nasrani: Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde çalışmıştır.

¹⁹² Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.112-115.

¹⁹³ Zeki Atçeken - Yaşar Bedirhan, *a.g.e.*,s.147-150.

¹⁹⁴ Hasan Doğruyol, "Cerrahlık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1993, s.422-423.

¹⁹⁵ Abdülhalik Bakır, *a.g.m.*, s.23.

¹⁹⁶ Muharrem Kesik, *a.g.m.*, s.123.

¹⁹⁷ Süheyl Ünver, *a.g.e.*, s.89-90.

¹⁹⁸ Havva Nur Turgut, *I.Alâeddin Keykubad Dönemi Bilim ve Düşünce Hayatı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009,s.58.

Abdüllatif-i Bağdâdi (1162-1231): Tıp, Felsefe gibi önemli bilim dallarıyla ilgilenmiştir. Özellikle 13. Yüzyılda Anadolu'da pek çok bölgede bulunmuştur.¹⁹⁹

Ebu'l-fadl İbn İbrahim b. Mehmet üt Tiflisiferec (?-1232) : Hubeys et- Tiflîsî ismide bilinir. Tıp, astronomi, edebiyat gibi pek çok alanda eser vermiştir Anadolu Selçuklu Devleti'nde hekimlik ve müneccimlik gibi görevlerde bulunmuştur.²⁰⁰

Gazanfer et- Tebrîzî (?-1280): Hakkında fazla bilgi bulunmayan tabip Mevlana'ya yakınlığıyla bilinir. Bîrûnî'nin çalışmalarına düzenlemiştir.²⁰¹

Kemaleddin Karatay: Kendi oluşturduğu dârüşşifası bulunmaktadır. Bu dârüşşifa hem eğitim verip hem hasta tedavi eden bir kurumdur.

Yukarıda bahsettiğimiz hekimler haricinde *Semoil İbni Yahyel Mağribi ,Ebulfereci Nasrani,Efdalüddin Hunci, Ebülferec ül Malati, Ebu Salim İb. Küraba* örnek verilebilir.²⁰²

Hekimlerin yanında ayrıca bulunan görevliler de vardır: Ayrıca Haccac veya Fassâd (kan alıcı), Hâtan (sünnetçi), İşkeste-bend (Kırıkçı), Kâbile: (Ebe), Devâ-sâz(Eczacı) gibi görevlilerde sağlık sisteminde bulunmaktadırlar.²⁰³

Ayrıca hekimler dış ile ilgili durumlarda cerrahi işlem yapmıştır. Cerrahların sert yapılı olduklarını meslekleri dolayısıyla olduğu düşünülmüştür. Anadolu Selçuklu döneminde cerrah olduğunu söyleyip yalan söyleyen kişiler cezalandırılmıştır.²⁰⁴

Anadolu Selçuklu Devleti'nde üst düzey görevlilerin cami, tekke veya medreselerde kütüphaneleri bulunmaktadır. Hekimlerin de özel kütüphanelerinin olduğu bilinmektedir. *Sultanü'l-etibba hekim Müinüddin, Aksaray'da Ekmelü't-tabip Cemaleddin Aksarayı, Harput'ta Buhtı Nasır b. Şem'un* özel kütüphaneleri örnek olarak gösterilebilir.²⁰⁵

¹⁹⁹ Mahmut Kaya, " Abdüllatif-i Bağdâdi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul 1988,s.254.

²⁰⁰ Cevat İzgi, "Hubeys et- Tiflisi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18,İstanbul 1998,s.268-270.

²⁰¹ Cevat İzgi, "Gazanfer et- Terbizi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.13,İstanbul 1996,s.433-434.

²⁰² Süheyl Ünver, *a.g.e.*, s.89-91.

²⁰³ Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, s.106-116.

²⁰⁴ Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, s.116.

²⁰⁵ Süheyl Ünver, "Anadolu Selçuklularında Sağlık Hizmetleri", *Malazgirt Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 1972, s.11.

2.4.2. Başlıca Hastalıklar:

Cüzzam: Bulaşıcı ve olan ciltte önemli şekil bozuklukları şeklinde gelişen bir hastalıktır. Özellikle Haçlı seferleri sırasında dünyanın en korkutucu hastalığı haline gelmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti bazı merkezlere cüzzamlıların tedavisi için evler açmıştır.²⁰⁶

Ahmet Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri* adlı eserinde Mevlana'nın bir anekdotunu anlatır. Bu anekdotta hamama gittiğinde cüzzamlıların burada temizlendiğini duyar. Çevresindekiler onun hamama girmemesi konusunda diretseler de Mevlana onları dinlemeyerek hastaları incitmeden onların kullandığı hamamı kullanır.²⁰⁷

Çıban: Deri altındaki kanalın tıkanıp bir bakteri sebebiyle iltihaplanmasıyla oluşur. Anadolu Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykubad Malatya'ya giderken yolda boynunda bir çıban çıkmıştır. Orada bulunan başarılı doktorlar incelemiştir. Doktorlar yaraya sert cisimle müdahale edilirse daha kötü olacağını söylemiştir. Bundan dolayı ilaçla tedaviye başvurmuşlardır. Dönemin başarılı hekimlerinden Cerrah Vasil cerrahi bir müdahalede bulunmuştur. Hemen iyileşme görülmüştür.²⁰⁸

Çiçek Hastalığı: Hastalık küçük yaş gruplarında görülen 12. yüzyılda büyük bir coğrafyaya yayılan tedavisi olmayan bir hastalıktır.²⁰⁹

Felç: Kasların bağlı olduğu merkezde oluşan bir problem sebebiyle kalıcı veya kalıcı olmayan hareket eksikliğinin oluşmasıdır. Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıçarslan da felç geçirmiştir.²¹⁰

Kulunç: Vücutta biriken gazın ağrı yapmasından dolayı ortaya çıkan bir hastalıktır. Sultan II. Rükneddin Süleyman Şah kulunç hastalığına yakalanmış ve bu sebepten vefat etmiştir.²¹¹

²⁰⁶ M. Zeki Palalı, "Cüzzam", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.8. , İstanbul 1993, s.150-152.

²⁰⁷ Ahmet Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri* (Çeviren: Tahsin Yazıcı), C.1, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, s.339-340.

²⁰⁸ İbn Bibi, *a.g.e.*, s.116-117.

²⁰⁹ Muharrem Kesik, *a.g.m.*, s.125.

²¹⁰ Emine Uyumaz,(26 Mart 2018) *XI. Yüzyılın Sonlarından XVI. Yüzyılın Başlarından Sonuna Kadar Anadolu'da Bilinen Hastalıklara Dair*, Erişim Tarihi: 07 Ocak 2021, <https://www.tahtapod.com/blog/xi-yuezyilin-sonlarindan-xiv-yuezyilin-baslarina-kadar-anadolu-da-bilinen-hastaliklar-dair>.

²¹¹ Muharrem Kesik, *a.g.m.*, s.125.

Veba: Pire, fare gibi kemirgen hayvanlardan çok kolay bulaşan salgın bir hastalıktır. Anadolu Selçuklu Devleti'nde bu hastalık pek çok kez meydana gelmiştir. Bu hastalığa taun ve kara ölet gibi isimler de verilmiştir.²¹²

Bilinen Anadolu Selçuklu Devleti'nde ilk gerçekleşen veba I. Süleyman Şah zamanında Bizans İmparatoru ile vukuu bulan savaş sonrasında 1078 yılında çok sayıda insanın öldüğü bir bulaşıcı hastalık olarak karşımıza çıkar. Daha sonra Sultan I. Kılıçarslan döneminde 1093 yılında ciddi kayıplara sebep olan bir veba salgını baş gösterir. Diğeri ise I. Haçlı seferinde esnasında görülür. Bunda da pek çok kişi ölür.²¹³

Veba salgınından dolayı 1153 Sultan Mesud ve 1178 Sultan II. Kılıçarslan dönemlerinde pek çok can kaybı olmuştur. III. Haçlı seferinde açlık, kuraklık gibi kötü koşullar sebebiyle insan kaybı oldukça fazla olmuştur. Sultan Alaeddin Keykubad döneminde de veba salgını görülmüştür.²¹⁴

Verem: Tüberküloz olarak da bilinen akciğer kaynaklı bir hastalıktır. Akciğer kaynaklı olması solunum sıkıntısı olarak ortaya çıkar.²¹⁵ Anadolu Selçuklu Devleti Hanım sultanlarından Gevher Nesibe Hatun'da bu hastalıktan dolayı vefat etmiştir.²¹⁶ Bunların dışında gut, idrar rahatsızlığı, ishal, nezle ve sıtma gibi hastalıklarda görülmüştür.²¹⁷

2.4.3. Tedavi Yöntemleri

Tıbbî Müdahaleler

Anadolu Selçuklu Devleti'nde tedavi için ilk olarak hastanın durumuna göre bir tedavi metodu benimsenirdi. İlaç veya cerrahi uygulamadan oluşan tedavi

²¹² Seyhan Atak, "Tedavi Yöntemleri Açısından Selçuklu ve Bizans Pratikleri'nin Tahlili", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.11, Sakarya 2019, s.330.

²¹³ F. Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.15, S.26, Ankara 1991, s.43-44.

²¹⁴ Ali Haydar Bayat, *a.g.e.*, s.265.

²¹⁵ Zeynel Özlü- Elif Ziyanak, " Osmanlı Döneminde Verem Hastalığı Ve Veremle Mücadele Yöntemleri (19. Yüzyıl Sonları -20. Yüzyıl Başları), *Abay Kunanbayev Anısına Türkiye Ve Türk Dünyası Araştırmaları-III*, (Editör:Yunus Emre Tansü), Gaziantep 2020, s.543.

²¹⁶ Muharrem Kesik, *a.g.m.*, s.126.

²¹⁷ Emine Uyumaz,(26 Mart 2018) *XI. Yüzyılın Sonlarından XVI. Yüzyılın Başlarından Sonuna Kadar Anadolu'da Bilinen Hastalıklara Dair*, Erişim Tarihi: 07 Ocak 2021, <https://www.tahtapod.com/blog/xi-yuezyilin-sonlarindan-xiv-yuezyilin-baslarina-kadar-anadolu-da-bilinen-hastaliklar-dair>

metotları vardı. Dönemin şartlarına göre tıbbi bitkiler ilaç olarak kullanılırdı. Göz, mesane gibi ameliyatları uyutularak yapıldığı bilinirdi.²¹⁸

Tedavi metotlarından biri de hacamattır. Özellikle Mevlana Mesnevi'sinde hacamattan bahsetmiştir. Hacamat yaptırmanın sağlık açısından pek çok faydasının olduğunu, yapan kişiye de karşılığının verilmesi gerektiğini belirtmiştir.²¹⁹

Akıl Hastalıkları Tedavisi

İnsan fiziksel sağlığıyla birlikte ruh sağlığı da önemlidir. Bu kişinin iyi olmasını belirleyen bir faktördür. Halk inanışında ruh hastalıklarının belli dönemlerde arttığı düşüncesi hâkimdir. Mevlana'da bu konuda dönemseldiğini iddia eder. Kişinin ruh hali değişken olur.²²⁰

Ayrıca halk ruh bozukluğunun doğaüstü güçlerinin neden olduğu düşüncesinden hareketle türbe, yatır, tütsü gibi materyallerin iyileştireceği düşüncesi vardır. Bununla birlikte yılanın tıpta önemli bir figür olması hasebiyle ruhi tedavi için kullanıldığı önemli bir kabul olarak görülürdü.²²¹

Anadolu Selçuklu Devletinde akıl hastalıkları ile ilgili özel kurumlar oluşturulduğu görülür. Örnek olarak Karaca Ahmet Tekkesi, Erzurum Darüşşifası, Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası ve Divriği Turan Melek Darüşşifası verilebilir. Akıl hastalıklarında müzik dinletirmek, telkin yoluyla tedavi, sıcak su tedavisi ve çiçekle tedavi yöntemleri kullanıldığı bilinir.²²²

Su İle Tedavi

Anadolu Selçuklu Devleti'nin önemli kentlerinde darüşşifalar inşa ettirilmiştir. Bu darüşşifalarda hamamlarda yapılmıştır. Çünkü temizlik sağlık açısından önemli bir faktör olarak görülmüştür. Anadolu'ya gelen seyyahlar hamam ve kaplıcaların yaygın olduğundan bahsetmiştir.²²³

²¹⁸ Seyhan Atak, *a.g.m.*, s.328-329.

²¹⁹ Mevlana, *Mesnevi*, Şark İslâm Klasikleri Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.2, İstanbul 1995, s.140.

²²⁰ Necati Avcı, "Mevlana'nın Mesnevi'sinde Devrin Tıp Ve Halk Hekimliği", *İstem Dergisi*, Yıl:5, S.10, Konya 2007,s.162.

²²¹ Abdülhalik Bakır, *a.g.e.*, s.15.

²²² Aşkım Hatunoğlu, *a.g.m.*,s.257-258.

²²³ Necati Avcı, *a.g.m.*,s.157-158.

Darüşşifadaki hamamlar ücretsiz ve herkese açıktır. İnsan gerekli olan nemi hamamlar sayesinde alırdı.²²⁴ Anadolu Selçuklu Devletinin temizliğe verdiği önem, hastalıkların yayılmasını önleme ve halk sağlığını muhafaza etme noktasında önemli bir korumaydı. Bundan dolayı çeşme, hamam gibi yerler sık sık kontrol edilirdi.²²⁵ Ayrıca tedavi amaçlı sıcak ve soğuk su kullanılırdı.²²⁶ Gevher Nesibe Darüşşifasında bazı hastalıklar su ve müzik sesi yoluyla tedavi edilirdi.²²⁷

Anadolu Selçuklu devletinde su önemli bir tedavi aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Suyun temizleme gücünden, sıcak-soğuk etkisinden ve sesinden faydalanılarak çeşitli tedavi yöntemleri uygulanmıştır.

İlaçlar

Anadolu Selçuklu Devletinde ilaçlar da tedavide kullanılıyordu. Müshiller(kabızlığı iyileştiren ilaç), haplar ve şuruplar gibi çeşitleri bulunmaktadır.²²⁸ İlaçlara örnek vermek gerekirse: sirkengübin (bal ve sirkenin karıştırılmasından oluşur), badem yağı, afyon ve benzeri ilaçlar yapılırdı.²²⁹ Zehirlenmelere karşı tiryak, göz için tutiya, felç, sara gibi hastalıkların tedavisinde acı pelin otundan faydalanılırdı.²³⁰

Ameliyatların yapıldığı anestezi içinde *İbn Sina*'dan kalan bir yöntem olan şarap, afyon gibi uyutucu maddelerden karışım oluşturularak kullanılmıştır. İlaç olarak pastil(tıbbi hap) açıklama merhem gibi ilaçlarından faydalandığı kayıtlara geçmiştir.²³¹

²²⁴ Fatma Kayalık, *Anadolu Kültüründe Şifahaneler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s.83.

²²⁵ Kadircan Keskinbora, *a.g.m.*, s.5.

²²⁶ Seyhan Atak, *a.g.m.*,s.332.

²²⁷ Sezer Erer Kafa-Elif Atıcı, "Müziğin Tedavide Kullanımı: Selçuklu Ve Osmanlı Darüşşifaları", *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dini Musiki Sempozyumu*, Amasya 3-4 Kasım 2017, *Bildiriler*, s.459.

²²⁸ Halil Tekiner, *a.g.m.*,s.187.

²²⁹ Erdoğan Merçil, , *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, s.116-118.

²³⁰ Muharrem Kesik, *a.g.m.*, s.128.

²³¹ Halil Tekiner, *a.g.m.*,s.186-187.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE HAMAM VE KAPLICALAR

3.1. Anadolu Selçuklu Devleti Öncesinde Hamam Kültürü ve Hamam Kavramı

Hamam kelimesi Arapça kökenli olup ısınmak, sıcak olmak kökünden gelip ısınan yer anlamında kullanılmıştır.²³² Anadolu'nun ilk dönemlerinden itibaren hamam kültürü oldukça gelişmiştir. Türkçede hamam kelimesi ılıca ile aynı anlamda kullanılırken yapay yolla ısıtılan yer anlamında da kullanılmıştır.²³³

Asya'da hamam ve kaplıca geleneğine göz atılacak olursa, bilinen en eski hamamların Pakistan'ın batı kısmında İndus medeniyetine ait olan Milattan önce 2500-1500 yıllarına ait olduğu arkeolojik kazılarda ortaya çıkmıştır. Mezopotamya bölgesinde yapılan kazılarda ise Asurlulara ait hamamlara rastlanılmıştır. Ayrıca Anadolu'da da Milattan önce 3. yüzyıla tarihlenen bir kalıntıda küvet bulunmuştur. Genç Hitit devletine ait Gaziantep İslahiye ilçesinde hamam kalıntısı bulunmuştur.²³⁴

Antik Yunan'da yıkanmak için özel yerlerin yapıldığı bilinmektedir. Bu kültür Roma'ya da tesir etmiş olup Romalılar bu yıkanma kültürünü geliştirmek suretiyle hamamlar oluşturmuşlardır. Hamamları toplum içinde birlikte eğlenilen yerler haline getirmişlerdir. Bu amaçla birçok hamam yapmışlardır. Kaynaklarda Caracalla, Titus, Diocletianus ve Constantinus hamamları zikredilmiştir. Anadolu'da da bu maksatla pek çok hamam inşa edilmiştir. Ankara'da da Romalılara ait Ephesos, Miletos, Pergamon, Priene, Perge ve Side hamamlarını örnek olarak gösterebiliriz.²³⁵

Bizans'ta da hamam kültürü daha daralarak varlığını devam ettirmiştir. Bunun sebebi bazı dini görüşlerin kabul görmesinden kaynaklanmıştır. Fakat yine de tedavi amaçlı yıkanma gelenekleri sürdürülmüştür.²³⁶

²³² Alidost Ertuğrul, "Hamam Yapıları Ve Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, C.7, s.13,

²³³ Ali Saim Ülgen, "Hamam", *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5/1, İstanbul 1977, s.174.

²³⁴ Semavi Eyice, "Hamam", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.15, İstanbul 1997, s.402.

²³⁵ Alidost Ertuğrul, *a.g.m.*, s.244-245.

²³⁶ Gamze Yorulmazer- Nurşah Şengül, "Turistik Bir Çekicilik Olarak Yıkanma Kültürü Ve Tarihsel Süreç İçerisinde Anadolu'daki Gelişimi", *Avrasya Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, Aralık 2017, s.173-174.

Bütün tek tanrılı dinlerde su kültürü önemlidir. Özellikle İslâm dininde çok önemli bir konumdadır.²³⁷ İslâm'a geçişle birlikte temizlik anlayışı daha önemli hale geldiği görülmektedir. Toplumların İslâm'a geçişleriyle birlikte hamam inşa etme geleneği gelişme göstermektedir. Emeviler döneminde Kusayru Amra, Kasrû'l-Hayr, Hamamü's-Sarah ve Hırbetü'l-Mef'cer'deki hamamları en özel örnekleri oluşturur.²³⁸

Türkler göçebe bir millet olduklarından çadırı yerleşim için kullanmışlardır. Bundan dolayı göçebeliğe uygun Çerge hamamların bulunduğu bilinmektedir. Bu durum diğer medeniyetler tarafından örnek alındığı görülmektedir.²³⁹

Karahanlı Devletinde 11. yüzyıl sonlarına doğru Batı Karahanlı Hükümdarı Nasr b. İbrahim Böri Tigin Tamgaç, Buğra Kara Han külliyesinde hamam örneğine rastlanılmıştır. Bununla bağlantılı olarak Büyük Selçuklu Devleti'ne ait basit hamamların kendisinden önceki Karahanlı hamamlarından etkilendiği zikredilmiştir.²⁴⁰ Selçuklu hamamları genel itibariyle cinsiyete göre inşa edilmiştir. Bağdat, Kufe, Basra, Şam ve Musul gibi yerlerde hamam yaptırmaya büyük önem verilmiştir. Sultan Melikşah ve Sultan Sancar'ın Irak ve Harzem'e su yolu yaptırmıştır.²⁴¹

Müslüman Türk devletlerinde sosyal devlet anlayışı vardı. Buna bağlı olarak vakıflar yoluyla su sebilleri, çeşmeler ve hamamlar yaptırılmıştır.²⁴²

3.2. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Başlıca Hamamlar

Türklerin Anadolu'ya gelişleriyle birlikte kendilerine özgü kurumları da taşımaya çalışmışlardır. Hamam da taşınan kendilerine özgü oluşturdukları kurumlardan biridir. Yıkılmayan hamamlar onarılmak suretiyle yeni Müslüman Türk tarzına çevrilmiştir Yıkılanların yerine ise yeniden inşa edilmiştir. Hamam ve

²³⁷ Hatice Demir, "Eski Türklerde Su Kültü ve Anadolu Selçuklu Mimarisi Üzerine Etkileri", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.5, 2019,s.27-30.

²³⁸ Alidost Ertuğrul, *a.g.m.*, s.246.

²³⁹ Osman Turan, *Türk- Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, Ötüken Yayınları (18. Basım), İstanbul 2003, s.130.

²⁴⁰ Filiz Uçar, "Dört Özgün Trabzon Hamamı", *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, S.2(4):2,s.229.

²⁴¹ Cevdet Yakupoğlu, "Selçuklularda Vakıf Kurumu", *Selçuklu Tarihi El Kitabı* (3.Baskı), (Ed.Refik Turan),Grafiker Yayınları, Ankara 2016, s.300.

²⁴² Zeki Atçeken- Yaşar Bedirhan, *a.g.e.*, s.126.

kaplıcalar bazen tek başlarına bir yapı halinde bulunurken bazıları da bir kompleksin içinde yer almıştır.²⁴³

Anadolu Selçuklu Devleti merkez veya merkeze yakın yerlere hamamlar inşa ettirmiştir. Türk tarzı kendine özgü bir mimaride yapılmıştır. Hamam yapısı soyunmak için ayrı bir kısım, hamamın tarzına uygun sıcak, soğuk, ılık kısımlar ve su ihtiyacı sağlayan bölümlerden oluşmuştur. Hamamlara kurna ve göbek taşı yapılmıştır. Sıcak su iki şekilde elde edilmiştir: ilki kaplıcadan gelen (doğal) su, diğeri ise odun ateşiyle ısıtmak suretiyle sıcak su elde edilmiştir.²⁴⁴

Çadır- hamam (çerge) geleneğinin Anadolu Selçuklu Devletinde tezahürü I. Alâeddin Keykubad döneminde hamam-ı seferi ismiyle bilinen çadır hamamla savaşa gittiği bilinmektedir. Hamamlar umumi ve özel olarak iki gruba ayrılmaktadır. İlk olarak genel hamamlar daha büyük ölçekte herkesin faydalanabileceği tek ve çiftte şeklinde olan binalardan oluşmaktadır. Tek ve çiftte hamamların farkı cinsiyete göre önceden belirlenmiş saatlerde giriş-çıkışların olmasından kaynaklanmaktadır. Umumi hamamlara Kayseri Kölük hamamı, Sabit Ata hamamı ve Hunad Hatun hamamı örnek gösterilmektedir.²⁴⁵

Umumi hamamların yanında özel hamamlar sınırlı sayıda kişi için dizayn edilmiş saray, köşk gibi binaların içerisinde yer alan hamamlardır. Karatay Hanı'nın içerisinde yapılan hamam özel hamamlardan biridir.²⁴⁶

Ayrıca Kervansaray hamamları da bulunmaktadır. 1232'de I. Alâeddin Keykubad döneminde inşa edilen Emir Karatay hanı ve Sultan hanında hamamlar da bulunmaktadır. Büyük kervansaraylardan Ağzıkara han ve İshaklı hanlarında da büyük hamamlar inşa edildiği görülmektedir.²⁴⁷

Hamam idarecilerine *Hamamcı veya Germâbe-ban* denmektedir. Bu görevli hamamın yöneticisidir. Aynı zamanda hamamın sıcaklığını da kontrol etmektedir.

²⁴³ Yılmaz Önge, "Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler Ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ Ve Eserleri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, C. 1, İstanbul 1988, s.403-404.

²⁴⁴ Meltem Fıstıkçı, *Osmanlıda Hamam Kültürü Ve Saray Hamamları*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2019, s.17.

²⁴⁵ Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII- XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995, s.9-11.

²⁴⁶ Birsen Erat, "Anadolu'da Türk Hamam Mimarisi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.398.

²⁴⁷ Alidost, Ertuğrul, *a.g.m.*, s.247.

Ayrıca emanet alınan eşyaların muhafaza edilmesinden sorumludur. Maaşları belirli miktarda her ay ödenmektedir.

Külhancı: Hamamdaki sıcaklığın ayarlanmasından sorumlu hamamın temel görevlilerindendir.

Dellâk veya Tellak: Hamama gelenlerin keselenmesinden sorumlu görevlilerdendir.

Natur: Hamamın temizliğiyle uğraşan ve hamama alınacakları çağıran görevlidir.²⁴⁸

3.2.1. Külük Hamamı

Kayseri’de Külük mahallesinde cami, medrese ve hamamdan oluşan bir külliye dir. Hamam ile ilgili kitâbe bulunmamaktadır. Külük İsmi ni restore ettiren Külük Şemseddin’den aldığı düşünölmektedir.²⁴⁹

İlk olarak Danişmentliler döneminde inşa edilmiştir. Külliye nin cami kısmında yer alan kitabesinde I. İzzeddin Keykâvus döneminde tekrar onarıldığı bilgisi verilmiştir. 1334-1335 yılları arasında Külük tarafından tekrar onarılmış ve yapıya çeşme de eklenmiştir.²⁵⁰

Anadolu’daki eski tarz hamamlardan olup Cami ve medresenin kuzey kısmında bulunan hamam virane haline gelmiştir.²⁵¹ Klasik Selçuklu mimari tarzını yansıtan hamam sicillere göre 16. yüzyılda tekrar onarılmış ve kendisine Eski Kadı hamamı denmiştir.²⁵²

Çifte hamam tarzında olup üç kısımdan oluşmaktadır. Bölümler su yoluna sahip, kubbelerle örtölü ve halvet, soyunma odası gibi yerler bulunan tipik hamam tarzını yansıtan bir yapıya sahiptir.²⁵³

²⁴⁸ Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları’nda Meslekler*, s.107-109.

²⁴⁹ Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, TTK Yayınları, C.1, Ankara 1969,s.12.

²⁵⁰ Şebnem Akalın, “Kölük Camii ve Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26, Ankara 2002,s.250.

²⁵¹ Erol Yurdakul, “ Kayseri Külük Camii Ve Külliyesi”, *Rölöve Ve Restarasyon Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Yıl.1, S.1, C.1, Ankara 1974,s.167.

²⁵² Mehmet Çayırdağ, “ Kayseri’nin Tarihi Hamamları”, *Şehir Kültür Sanat Dergisi*, S.15, Kayseri 2018,s.44.

²⁵³ Yılmaz Önge, *a.g.e.*, s.131.

3.2.2. Birlik (Kümbet) Hamamı

Kümbet Hamamı hakkında pek fazla bilgi bulunmayıp Kayseri’de yıkık halde bulunan günümüze çok az kalıntısı ulaşan bir yapıdır.²⁵⁴ Anadolu Selçuklu Devleti’nde görev yapan Nureddin Sultan Şah isimli vezir döneminde II. Sultan Kılıçaslan’ın atabeyi Hoca Hasan tarafından cami, medrese ve hamam inşa ettirilmiştir. Günümüzde vakıflar yoluyla restorasyon çalışmasına başlanmıştır.²⁵⁵

3.2.3. Sultan Hamamı

Kayseri’de Çifte hamam olarak yapılmış uzun bir zaman atıl durumda kalmış olup daha sonra lokanta olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hamam Kayseri Büyükşehir Belediyesi Selçuklu Uygarlığı Müzesi vakfına bağlı olup Anadolu Selçuklu eseridir.²⁵⁶

Bu hamamla ilgili erkek bölümü soyunma yerleri, havluluk ve depo kısımları günümüze ulaşmıştır. Sıcak ve soğuk bölümleri tepeden aydınlatılmış olup basık tarzda inşa edilmiştir. Bu hamam araştırmalar neticesinde Gevher Nesibe için yapıldığı ortaya çıkmıştır.²⁵⁷

3.2.4. İçkale Hamamı

Alanya’da kale içinde Kızıl Kule’nin güney kısmında bulunmakta olup dört kurnalı doğuya açılan göbek taşı ve halveti bulunan tipik Selçuklu mimari özelliği taşıyan bir hamamdır. Bu yapının Alâeddin Keykubad tarafından bir çeşme ile birlikte inşa edildiği anlaşılmaktadır.²⁵⁸

2018 yılında yapılan bir arkeolojik kazı sonucunda hamamın tespit edildiği görülmektedir. Hamamın doğu kısmında külhan, ocağın üstünde su deposu ve banyolar bulunmaktadır. Hamamın kale çalışanları için yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁵⁹

²⁵⁴ Kayseri Valiliği web sitesi Erişim Tarihi:20.01.2022, <http://www.kayseri.gov.tr/hamamlar>.

²⁵⁵ Mehmet Çayırbağ, *a.g.m.*, s.42.

²⁵⁶ Mehmet Çayırbağ, *a.g.m.*, s.43-44.

²⁵⁷ Yılmaz Önge, *a.g.e.*, s.145-146.

²⁵⁸ İbrahim Hakkı Konyalı, *Alanya (Alâiyye)*, M. Ali Kemaloğlu Ayaydın Basımevi, İstanbul 1946,s.317-318.

²⁵⁹ Nilgün Akman, *Tarihi Alanya Kalesi’nde Su: Elde Edilmesi Ve Kullanımı*, Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Alanya 2019, s.30-32.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde hamamın altı ay kullanılıp altı ay kullanılmadığı ve bir çeşmenin varlığı ile ilgili bilgi verildiği görülmektedir.²⁶⁰

Görseller 3.2.4.1.: İçkale Hamamı Kazı Görseli (<https://www.alanyaajans.net/alanya-kalesi-nde-selcuklu-donemine-ait-hamam-bulundu/11764/> Erişim Tarihi: 25.01.2022)

3.2.5. Alara Kalesi Hamamı

Sultan Alâeddin Keykubad Alaiyye kalesini aldıktan sonra Antalya civarına yaklaştığında Alara Kalesini görmüştür. Kaleyi almak için kale muhafızlarına kendi gücünü hissettirici bir konuşma yaptırdıktan sonra burayı almayı başarmıştır.²⁶¹

Kalenin en üst kısmına ufak bir hamamlı köşk yaptırıldığı görülmektedir. Güney kısmına doğru bir havuz inşa ettirildiği bilinmektedir. Hamama taş merdivenlerden çıkılıp iki kule arasında da daha ufak boyutlu bir hamam bulunmaktadır. Dehlizler yoluyla sıcak ve ılık kısımlara geçişler sağlanmaktadır. Diğer Selçuklu hamamlarından ayıran özelliği fresk tasarımı ile ön plana çıkmaktadır. Bu yapıda insan şeklinde freskler yer almaktadır.²⁶²

²⁶⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname (Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi)*, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, 9. Kitap 1.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005,s.322.

²⁶¹ İbni Bibi, *a.g.e.*,s.98-99

²⁶² Şerare Yetkin, "Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın Alara Kalesi Kasrındaki Hamamındaki Freskler", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S.3, 1970,s.80-84.

Hamam iki bölümden oluşup güzel bir yere nazır yapılmıştır. Moloz taşlardan çift kubbe oluşturulmuştur. Fresklerde insan figürünün kültürel yapıya uygun, milli oyun oynayan erkek figürü şeklinde tasarlanmıştır.²⁶³

Görseller 3.2.5.1.: Alara Kalesi Hamamı (<https://www.canercangul.com/8734/alara-kalesi-antalya/>
Erişim Tarihi:29.01.2022.)

3.2.6. Bekir Çavuş Hamamı

Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Sivas Divriği hamamlarından bahsederken Sıya hamamı, Hatip hamamı ve Bekir Çavuş hamamını da zikretmiştir.²⁶⁴

Yapılış tarihi ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşılmamıştır. Bu eserin Mengücek Ahmet Şah tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Çünkü bu eserin aşağı hamama olan benzerliği ve Ahmet Şah tarafından getirilen suyun kullanılmasından dolayı böyle bir kanı oluşmuştur. Ayrıca hamamın yapılış tarzına bakıldığında hamamın Mengücekliler tarafından yapıldığı savını güçlendirmiştir. Hamama verilen Bekir Çavuş isimli bir şahısın tamir ettirmesinden dolayı bu isim verilmiştir.

²⁶³ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı* (2. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul 1973,s.189-191.

²⁶⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname(Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi)*, Haz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, C. 3 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006,s.295.

Hamamda daha sonra küçük bir çocuğun yılan görmesi sonucu efsaneler türetilmeye başlanmış ve sonra da kullanılmamıştır.²⁶⁵

Tek hamam şeklinde inşa edilen hamamın yapımında tuğla ve kesme taşlar beraber kullanılmıştır. Diğer hamamlar gibi sıcaklık, soğukluk, soyunmalık ve halvet gibi kısımlardan oluşmuştur. Kırmızı ve sarı renkli taşlardan oluşan kemerli kapılar yapılmıştır. Bölümler arası geçişler eyvanlar yoluyla sağlanmıştır.²⁶⁶

Görseller 3.2.6.1.:Bekir Çavuş Hamamı (<http://www.haberkaos.com/sivas-bekir-cavus-hamami/>
Erişim Tarihi: 29.01.2022.)

3.2.7. Tuzluhisar Sultan Hanı Hamamı

Tuzluhisar Sultan Hanı, Kayseri ile Sivas arasına inşa edilmiştir. Anadolu'da 13. yüzyılda büyük kervansaray şeklinde inşa edilmiştir. Yapılış tarihine bakılacak olursa 1229 tarihinde inşa edilen Konya Büyük Sultan Kervansarayı ile aynı yıllarda yapıldığı anlaşılmıştır. Bu yapı klasik han tarzında kurulmuştur.²⁶⁷

Tuzluhisar Hanı veya hamamı Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı I. Alâeddin Keykubad emriyle yaptırılmıştır. Dikdörtgen planlı açık avlulu olup diğer

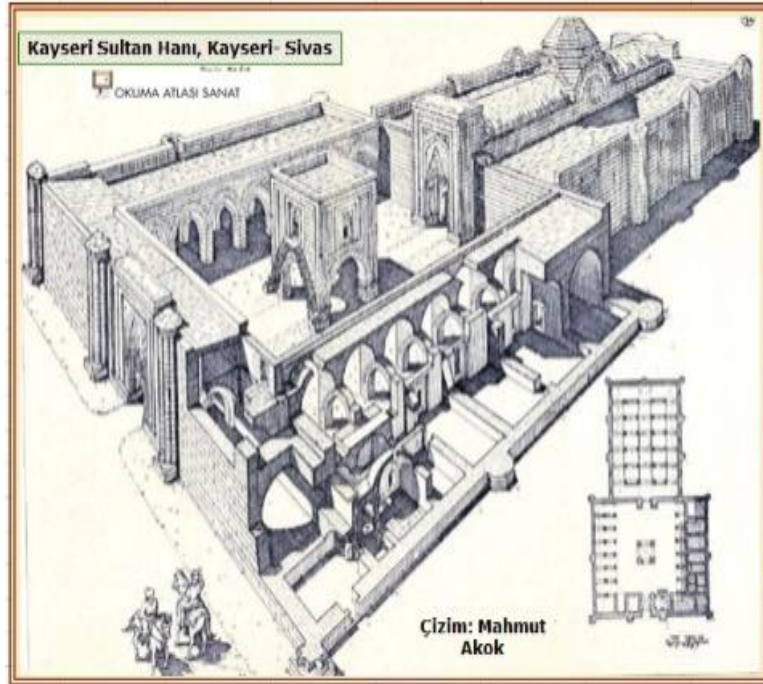
²⁶⁵Necdet Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücek Oğulları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971,s.20210; Yıldray Özbek, "Divriği Hamamları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.16, Kayseri 2004,s.195.

²⁶⁶ Yıldray Özbek, *a.g.m.*, s.192-194.

²⁶⁷ Mahmut Akok, "Kayseri'de Tuzluhisarı, Sultan Hanı, Köşk Medrese Ve Alaca Mescit Diye Tanılan Üç Selçuklu Mimari Eserin Rölövesi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, S.17/2, TTK Yayınları, Ankara 1969,s.6.

bölmelere kemerli kapılar vasıtasıyla geçiş yapılan bir yapı olarak tasarlanmıştır. Bu handa köşk, mescit, eyvan ve hamam tonozla inşa edilmiştir.

Hanın batı kısmında hamam bulunmaktadır. Hamam diğer hamamlarda olduğu gibi sıcaklık, soğukluk, su deposu ve külhan gibi kısımlardan oluşmaktadır. Hamama giriş kapısı düşük olup üstü kubbe ile örtüldüğü görülmektedir. Işığı tepeden olan üç daireden almaktadır. Kurna bulunmamaktadır.²⁶⁸

Görseller 3.2.7.1:Tuzluhisar Sultan Hanı Planı (<http://sanatokuma.blogspot.com/p/anadolu-selcuklu-mimarisi-iii.html> Erişim Tarihi: 29.01.2022.)

3.2.8. Hunad (Mahperi Sultan) Hamamı

Hunad Hatun Külliyesi Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın hanımı ve II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in annesi Hunad Hatun veya Mahperi Sultan tarafından Kayseri şehrinde inşa ettirilmiştir. Külliye cami, hamam, medrese ve türbeden teşekkül ettirilmiştir.²⁶⁹ Hunad Hatun Külliyesi, Sultan I. Alâeddin Keykubad hayatta iken çok faal kullanılmamakla birlikte oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde aktif hale getirilmiştir. Buranın aktif hale gelişi 1238 yılında yapımı biten Hunad Hatun Cami'nin faal hale gelmesiyle başlatılmıştır. Daha sonra külliye'nin eksik kalan kısımları da tamamlanmıştır. Külliye'nin görünür yerlerine kendi isminin

²⁶⁸ Yıldırım Özbek, "Tuzluhisar Sultan Hanı", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ed: Hakkı Acun, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s.182-185.

²⁶⁹ Mehmet Çayırdağ, "Hunad Hatun Külliyesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18, İstanbul 1998, s.261.

yazdırılmasını özellikle istemiştir. Kendisinin türbesi de külliye'nin içine inşa edilmiştir.²⁷⁰

Hunad Hatun Külliyesi plan olarak cami ortada, çaprazında çifte hamam, doğu tarafında ise medrese ve türbe bulunmaktadır. Cami ile hamamın karşılıklı olmaları özellikle böyle tercih edildiği düşüncesini akla getirmektedir. Caminin kitâbesi bulunmaktadır. Bu kitâbeye göre 1238 yılında inşa edildiği bilgisi verilmektedir. Kitâbenin verdiği bilgidен hareketle medresenin daha önce yapıldığı sonucu çıkmaktadır. Camiden sonra ise erkek hamamının inşa edildiği ve daha sonra da kadınlar hamamının yapıldığı anlaşılmaktadır. Hamamın yönünün caddeye doğru bakması planlandığı görülmektedir. Hamamda kullanılan çinilerin Kubâdâbâd Sarayı ile benzerliği de saraydan sonra yapıldığını göstermektedir.²⁷¹

Hamam diğer Türk tipi hamamlar gibi erkek tarafı daha büyük kadın tarafı ise nispeten daha küçük tasarlanmıştır. Bu hamam günümüzde de kullanılmakta olup sürekli tamir edilegelinmiştir. Yıkınma yeri yükselti ve iki halvetten teşekkül ettiği görülmüştür. Hamamın güney kısmına doğru ısıtma ihtiyaçlarını karşılamak için külhan ve suyu ısıtmaya gerekli olan malzemelere yer ayrılmıştır. Hamam genel yapısı itibariyle külliye ile bütünleşip döneminin mimari yapısını çok iyi yansıtan bir hamam örneği olmuştur.²⁷²

Hamamın erkeler kısmı kare planlı kolonlu olup soyunma kısmı ile ılıklik arasında kemerli kapı yapıldığı görülmektedir. Üstü kubbeli tonozlu yapı dört eyvan halvetlerden oluşmaktadır. Işığı kubbenin tepesinden almaktadır. Sıcaklık kısmında da çiniler bulunmaktadır. Kadınlar kısmına giriş koridordan sağlanmakta olup üstü sivri tonozla kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Sıcaklık, ılıklik gibi kısımlara kemerli kapılardan geçilmektedir. Sıcaklığın giriş kapısında sekiz köşeli yıldız ve çiniler bulunmaktadır. Hamamda kadın tasvirine benzer motiflerle süslü görsellere

²⁷⁰ Ayşegül Bekmez, "Siyaset ve Sanat Bağlamında Anadolu Selçuklu Döneminde İki Kadın: Mahperi Hunat Hatun ve Melike Adile", *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Van 2020, S. 6, s.167-170.

²⁷¹ Haluk Karamağaralı, "Kayseri'deki Hunad Caminin Restitüsyonu ve Hunad Manzumesinin Kronoloji hakkında Bazı Mülâhazalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.21, S.1, Ankara 1973, s.200-215.

²⁷² Mahmut Akok, "Kayseri Hunad Mimari Külliyesinin Rölövesi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, TTK Yayınları, Ankara 1968, S.16/1, s.11-12.

rastlanmaktadır. Çinilerde bazı hayvan tasvirleri görülmektedir. Ayrıca kadın hamam kısmının ılık bölmesinde kufi yazılar da bulunmaktadır.²⁷³

Görseller 3.2.8.1.: Hunad Hatun Külliyesinin Görseli ve Hamamdaki Çini Görselleri

(<http://nihalinkaleminden.blogspot.com/2018/02/asirlik-degerimiz-hunad-hamami.html> Erişim Tarihi: 31.01.2022)

(<https://islamansiklopedisi.org.tr/hunad-hatun-kulliyesi> Erişim Tarihi:31.01.2022.)

3.2.9. Karatay Hanı Hamamı

Karatay Hanı Kayseri'nin Bünyan İlçesinin Karadayı köyünde inşa edilmiştir. Hanı tek bir Anadolu Selçuklu Sultanı döneminde değil iki Selçuklu sultanı dönemlerinde eklemeler yapılmak suretiyle tamamlanmıştır. Hanın ilk yapımını

²⁷³ Erol Yurdakul, "Son Buluntulara Göre Kayseri'deki Hunad Hamamı", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C.2, TTK Yayınları, Ankara 1971,s.142-149.

başlatan Sultan I. Alaeddin Keykubad olmuştur. Daha sonra II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde eklemeler ile günümüzdeki son halini almıştır. Vakfiyesindeki kayıtlara göre kurucusunun ismi Celâleddin Karatay (?-1254)²⁷⁴ olduğu ve 1240 yılında kurulduğu bilgisine ulaşılmıştır. Hanın içerisinde mescit ve hamam gibi bölümlere de rastlanılmıştır. Hanın içerisindeki belli kısımlara bitki ve hayvan görselleri nakşedilmiştir.²⁷⁵

Han'ın doğu tarafında hamam ve mescit bulunmaktadır. Hamama sivri kemerli bir kapıdan geçilerek ulaşılmaktadır. Hamam soyunma, soğukluk, sıcaklık, külhan, su deposu ve iki halvetten oluşmaktadır. Hamam hanın diğer yerlerine göre sıcaklık göze alınarak tavanı alçak yapılmıştır. Soyunmalık bölümü tonozlu soğukluk mukarnaslı bir kubbe ile kaplanmıştır. Soğukluk kısmında musluklar, halvette tek delikli ayna taşları yapılmıştır. Halvet fener yoluyla ışıklandırılmıştır. Hamamın günümüzde de Karadayı köyünün su kaynaklarından beslendiği görülmüştür.²⁷⁶

Hanın içine yemek için bölümler ve ahırlar yapılmıştır. Han gelen misafirlerin ihtiyaçlarına göre dizayn edilmiştir. Hanın gelir ve giderleri vakıf yoluyla karşılanmıştır. Hanın vakfiyesinde hamam ile ilgili hamam sorumlusuna buğday verildiği ya da hamamcının maaşı 120 dirhem olduğu ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır.²⁷⁷

Hamamın güney kısmında ayrı bir odaya rastlanılmıştır. Burası hana gelen hastaların tedavi edilmesi için yapıldığı düşünülmektedir. Ayrıca yakında bulunan diğer bir kısım da ilaçların muhafaza edildiği yer olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁸

Karatay hanı Selçuklu han kültürüne uygun olarak inşa edilmiş olması, içinde hamam ile birlikte hastaların tedavi edildiği bir bölümün olması sağlık sisteminin iyi durumda olduğunu ortaya koymaktadır. Vakıflar yoluyla idare edilen han hem hamam kültürü hem de sağlık sisteminin Selçuklular döneminde Anadolu'da geliştiğini gösteren önemli bir yapıt olarak görülmektedir.

²⁷⁴ Anadolu Selçuklu Devleti önemli devlet adamlarından olup Anadolu'da hizmet için pek çok hayır kurumu inşa ettirmiştir. Aydın Taneri, "Celâleddin Karatay", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1993, s.251-252.

²⁷⁵ Şebnem Akalın, "Karatay Hanı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul 2001, s.474-475.

²⁷⁶ Mustafa Denктаş, "Karatay Hanı", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, a.g.e., s.369-374.

²⁷⁷ Osman Turan, Selçuklu Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay Vakıfları, Vakfiyeleri", *Belleten Dergisi*, C.12, S.45, Ankara 1948, s.54-127.

²⁷⁸ Mustafa Denктаş, a.g.e., s.374.

Görseller 3.2.9.: Karatay Hamamın Ait Görseller (Yılmaz Önge, *Anadolu'da XVII- XVII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995,s.305-306.)

3.2.10. Sâhib Ata Hamamı

Sâhib Ata 13. yüzyılda Konya'da inşa edilen bir külliyelerden biri olarak görülmektedir. Külliye cami, türbe, hamam ve hankahdan teşekkül etmektedir. Külliyenin kurucusu Selçuklu veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali olarak bilinmektedir. Külliye Henergeh-Energe Cami ve külliyesi ismiyle de tanınmaktadır. Hamam için ise Sultan veya Şifa Sultan ismi de kullanılmaktadır.²⁷⁹

1258 -1279 yıllarında batı kısmında bulunan Sâhib Ata hankahı, mescit gibi yapılara gelir olması amacıyla yaptırılmıştır. Mimar Külük bin Abdullah tarafından inşa edilmiştir. Önemli hamamlar arasında yer almasının temel nedeni çifte hamam özelliği taşımasıdır. 1962 yılından sonra eklemeler yapmak suretiyle hamam günümüze kadar kullanıla gelmiştir. Hamamın kitabesi günümüze kadar ulaşmamıştır.²⁸⁰

Anadolu Selçuklu devleti hamamları içerisinde en büyük boyuta sahip olan hamam Ilgın kaplıcası ile mimari yönden benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Duvarları tonoz tuğladan yapılmıştır. Diğer hamamlar gibi soğukluk, sıcaklık, halvet ve külhan gibi kısımlardan oluşmuştur. Çifte hamam özelliğinde inşa edilmiştir. Kadın ve erkek kısımlarında külhan bulunup üstü kubbe ile örtülmüştür. Hamamın bir kısmı kadın diğer kısmı erkek olmak üzere iki bölüm halinde yapılmıştır. Soyunmalık kısmında ise ahşap tavan kullanılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise keçe atölyesi olarak faaliyet göstermiştir.²⁸¹

²⁷⁹ Sevgi Parlak, "Sâhib Ata Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul 2008,s.516.

²⁸⁰ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleriyle ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1964,s.397-398.

²⁸¹ Alptekin Yavaş, *Anadolu Selçuklu Veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali'nin Mimari Eserleri*, TTK Yayınları, Ankara 2015,s.73-78.

Görseller 3.2.10.: Sâhib Ata Hamamı Görseli (<https://konyabulteni.com/sultan-hamami/> Erişim Tarihi: 01.02.2022.)

3.2.11. Cemâleddin Frenkşah Hamamı (1260)

Hamam Kastamonu şehrinde 1260 yılında inşa edilmiştir. Cemâleddin Frenkşah tarafından dükkânlarla birlikte hamam, cami ve türbesine vakıf için yaptırılmıştır. 1963 tarihindeki yapılan arkeolojik kazı esnasında bulunmuştur. Çifte hamam olarak yapılmıştır. Diğer hamamlar gibi sıcaklık, soğukluk, su deposu ve halvet gibi kısımlardan teşekkül etmiştir. Dört eyvanlı olup köşelere kubbeli kısımlar yerleştirilmiştir.²⁸²

3.2.12. Pervane Hamamı

Tokat Pervane Darüşşifası ile ilgili ikinci bölümde bilgi verildiği üzere bu darüşşifa Tokat şehrinde vezir Muinüddin Süleyman Pervane tarafından yaptırılmıştır. Hamamda yine vezir Muinüddin Süleyman Pervane tarafından darüşşifa ile aynı dönemde inşa ettirilmiştir.

Muinüddin Süleyman Pervâne Anadolu Selçuklu Devleti'nin önemli devlet adamları arasında yer almıştır. Kendisi döneminde Tokat şehrine talebesi Fahreddin-i iraki adına hankah yaptırmıştır. Ayrıca hamam, dârüşşifa, Kayseri şehrinde medrese, Amasya Merzifon'da camii gibi önemli eserler bırakmıştır.²⁸³

²⁸² Yılmaz Önge, *a.g.e.*, s.237.

²⁸³ Muharrem Kesik, "Muinüddin Süleyman Pervane", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.31, Ankara 2020,s.91-93.

Pervane hamamı ile ilgili yeterince bilgi mevcut değildir. 13. yüzyılda yapılmış günümüzde de kullanılan hamamlardan biridir. Yapılan tamirat ve tadilat çalışmaları sonucunda özgünlüğünü kaybeden bir yapıdır.²⁸⁴

Süleyman Pervâne Hamam, dârüşşifâ ve tekkeyi bir külliye şeklinde tasarlandığı değerlendirilmiştir. Hamam çifte hamam tarzında olup moloz ve kesme taş kullanılarak yapılmıştır. Erkek tarafı iş yerlerinin bulunduğu güney kısmına yapılmıştır. Soğukluk kısmı ise kuzey tarafa inşa ettirilmiştir. Hamam göbek taşı, şadırvan gibi özellikleri bünyesinde barındırdığı görülmüştür. Kadın kısmı da erkek bölümüne benzer şekilde tasarlanmıştır.²⁸⁵

Görseller 3.2.12.: Pervane Hamamı (<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/70762>)

Erişim Tarihi:03.02.2022)

²⁸⁴ Mesut Çıtak, *a.g.m.*, s.86-87.

²⁸⁵ Yılmaz Önge, *a.g.e.*, s.245-246.

3.2.13. Diğer Hamamlar

Anadolu’da daha birçok hamam bulunmaktadır. Hala tespit edilmemiş olanlarında varlığı muhakkaktır. Çalışmamızda elde edilen verilere göre önemli gördüğümüz hamamlar üzerinde durmaya çalıştık.

Yukarıda bahsedilen hamamların dışında Anadolu Selçuklu Devleti döneminde faal olarak kullanılmış bazı hamamlar: Tay Boğa Hamamı, Vakıf Hamamı,²⁸⁶ Yenikapı Hamamı (Bab-1 Cedit Hamamı) ve Agzıkara Han Köyü Hamamı, Havzada Büyük Hamam ve Küçük Hamam²⁸⁷ örnek gösterilebilir.

3.3. Kaplıca Kavramı ve Anadolu Selçuklu Devleti’nden Önce Kaplıca Kültürü

Kaplıca sözcüğü orijinali kapalı ılıcadır. Fakat toplum ılık su, kudret hamamı gibi sözcüklerle ifade etmiştir. Kaplıca ile ilgili olarak Kur’an-ı Kerim’de Hz. Eyyûb’un yaralarının sıcak su ile iyileşmesi meselesiyle birlikte su kaynağına vurgu yapılmıştır. Batıda ise İsviçre’de yapılan kazılarda kaplıca tarzı yapılar ortaya çıkmıştır. Anadolu’da ise Hititlerin kaplıcayı kullandıkları tespit edilmiştir.²⁸⁸

Kaplıcaların Antik dönemlerde de varlığı söz konusudur. Milattan önce 1. yüzyıl tıp yazarlarından Celsus De Medicina adlı eserinde “Balneum” kelimesiyle ifade etmiştir. Banyoyu ise yaraların tedavi yolu olarak göstermiştir.²⁸⁹

Bizans’ta hamamın yanında kaplıca kültürü de gelişmiştir. Buralar hem tedavi amaçlı hem de toplumun birlikte eğlendikleri yerler olarak kullanılmıştır.²⁹⁰

3.4. Anadolu Selçuklu Devleti’nde Başlıca Kaplıcalar

Hamam mimarisi oluştururken Roma ve Bizans kaplıcalarından kalan yapıları onarmak suretiyle oluşturmuşlardır. Halvet ve ılıkılık, sıcak su havuzları bölümlerine

²⁸⁶ Cevdet Yakupoğlu, *a.g.e.*, s.601,

²⁸⁷ Büyük Hamam Sultan Kılıç Arslan döneminde 1116’da yapılmıştır. Küçük hamam ise Yürgüç Zade Mustafa Bey tarafından oluşturulmuştur. Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti*, s.104.

²⁸⁸ Enis Karakaya, “Kaplıca”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul 2001, s.351.

²⁸⁹ Celsus, *De Medicana*, (İngilizceye Çeviren: W. G. Spencer), The Loeb Classical Library, London 1961, s.95-96.

²⁹⁰ Öncü Başoğlu, *Mimari Miras Yönetimi Ve Sürdürülebilir Turizm: Batı Anadolu Tarihi Kaplıcaları Örneği*, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2010, s.19-20.

sahiptir.²⁹¹ Anadolu’da Roma ve Bizans kaplıcalarına Haymana Kaplıcası ve Çardak Kaplıcasını örnek olarak gösterilebilir.²⁹²

Kaplıcalar hamamlar gibi Anadolu Selçuklu döneminde gelişme göstermiştir. Günümüze ulaşmayanlardan Amasya Hamamözü Kaplıcası, Erzurum’ da Ova Ilıcası, Aydın’da Kuşadası Ilıcası, Çermik hamamı örnek verilebilir. Ilgın, Karakurt kaplıcaları en çok bilinenlerdendir.²⁹³

3.4.1. Haymana Kaplıcası

Haymana kaplıcası Hititler döneminden kalmıştır. Sonraki dönemde Romalılara hizmet etmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde de kullanılmaya devam edilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti kaplıcayı hamamlarda olduğu gibi kadın-erkek bölümleri şeklinde ayırmıştır. Açık havuz, soyunma yerleri, banyolar gibi kısımlar oluşturulmuştur. Tek kişilik banyo kısımları Roma ve Anadolu Selçuklular döneminde yapılmıştır. Haymana kaplıcası romatizma, sinir sıkışmaları, bel ağrısı, kadınsal hastalıklar, tansiyon, felç ve astım gibi hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır.²⁹⁴

3.4.2. Ilgın Kaplıcası

Evliya Çelebi *Seyahatnamesi’nde* Ilgın bölgesinin batısında sıcak bir su kaynağının varlığından bahsedilir. Evliya Çelebi Anadolu Selçuklu Devleti sultanı I. Alâeddin Keykubad gut hastalığının tedavisinde buradan faydalandığını ve buraya kubbe ve havuz yaptırdığını anlatır. Suyunun tatlı ve yumuşak olduğunu belirtir. Bu kaplıcanın felç, kalpte ritim düzensizliği gibi hastalıkların tedavisinde ön plana çıktığı zikredilir.²⁹⁵

Ilgın kaplıcası ile ilgili yabancı yazar Clément Huat Ilgın bölgesine gittiğinde burada kaplıcaya rastladığından eski dönemden beri kaplıcanın varlığından Selçuklu ve Osmanlı Türkleri tarafından onarıldığından bahseder. Hatta kubbesinin Alâeddin Keykubad tarafından tamir edildiğini ifade eder.²⁹⁶

²⁹¹ Birsan Erat, *a.g.mad.*, s.398.

²⁹² Enis Karakaya, *a.g.mad.*, s.352.

²⁹³ Banu Erdönmez, *Türkiye’de Bulunan Kaplıcalar Ve Ilgın Kaplıcasının Tarihi Gelişimi*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak2014, s.8-9.

²⁹⁴ Banu Erdönmez, *a.g.m.*,s.28.

²⁹⁵ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C.3. 1. Kitap, s.20.

²⁹⁶ Clément Huat, *Mevleviler Beldesi Konya*, Çev. Nezhil Uzel, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978, s.84.

İlgın kaplıcası Konya-Akşehir yolu üzerindeki İlgın ilçesine bağlı bir bölgede kurulmuştur. İlk dönemlerden beri var olduğu düşünülen kaplıca Roma döneminde Tyriacum adıyla tanınmıştır. Bu kaplıca Anadolu Selçuklu Devleti döneminde büyük önem kazanmıştır. Âb-ı Germ diye adlandırdıkları kaplıca ilk olarak I. Alâeddin Keykubad döneminde tamir edilmiştir.²⁹⁷

İlgın kaplıcasının üç kitâbesi vardır. Ulaşılan 1236 tarihli ilk Arapça kitâbesindeki bilgilere göre Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından Mimar Cemaleddin'e yaptırdığı anlaşılmaktadır. İlgın kaplıcasına 1267 tarihli ikinci kitabeden de III. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde mimarı Kalûyan olup ,Sahib Ata'ya inşa ettirdiği bilgisine ulaşılmaktadır. Üçüncü kitabede de 1838 yılında Abdülmecid döneminde Hacı Numan Efendi tarafından onarıldığı kaydedilmektedir.²⁹⁸

Kaplıca yığma yapı olup çift kubbelidir. İnsanlar daha çok yaz mevsiminde tedavi amaçlı gelmektedir. Özellikle yakın bölgelerden tedavi olmaya gelenler daha fazladır.²⁹⁹ İlgın kaplıcası kadın- erkek hamamı şeklinde inşa edildiği görülür. Orta bölüm soğukluk ile soyunmalık kısmının birleştirildiği görülür. Daha sonra sıcak su kısmı bulunur. Gut, deri hastalıkları ve iç hastalıklara iyi geldiği bilinmektedir.³⁰⁰

Kitabeler ışığında ilk olarak Anadolu Selçuklu Devleti'nde I. Alâeddin Keykubad döneminde yapıldığı daha sonra III. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde onarıldığı böylece uzun süre faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Anadolu Selçuklularında eski dönem kaplıcalarının onarılarak halkın hizmetine sunulduğu görülmektedir.

Görseller 3.4.2.1.:İlgın Kaplıcası (Yılmaz Önge, Anadolu'da XVII- XVII. Yüzyıl Türk Hamamları, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995,s.311.Erişim Tarihi: 05.02.2022.)

²⁹⁷ Hasan Özönder, "İlgın Kaplıcası", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.5,Konya 1994, s.184.

²⁹⁸ Yılmaz Önge, *a.g.e.*,s.280-281.

²⁹⁹ Faik Soyman- İbrahim Tongur, *Konya Eski Eserler Kılavuzu*,(1.Baskı), Konya Yeni Kitabevi, Konya 1944,s.177.

³⁰⁰ Süheyl Ünver, *a.g.e.*, s.102-103.

3.4.3. Karakurt Kaplıcası

Karakurt Kaplıcası ile ilgili farklı görüşler ortaya atılmıştır. O dönemi aydınlatıcı bir belge bulunmadığından dolayı çeşitli fikirlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı bu konu ile ilgili görüşler üzerinde durup bir sonuca varmaya çalışacağız.

Süheyl Ünver'in görüşüne göre: Karakurt kaplıcasının 1135 yılında Sultan I. Kılıç Arslan tarafından valisi Karakurt adına yaptırıldığını ifade etmektedir. Hatta Karakurt Kaplıcası ile ilgili bir rivayetten bahsetmektedir. Bu rivayete göre bir prensesin uyuz hastalığına yakalandığını bu suya girerek iyileştiğini anlatılmaktadır.³⁰¹

Semavi Eyice'ye göre: Kaplıcanın bulunduğu yer itibariyle İlkçağdan beri kullanıldığını Türklerin Anadolu'ya girmesiyle birlikte hankahla birlikte yapıldığını bunun tarihsel olarak Anadolu Selçuklu Devleti'nin sonlarına doğru teşekkül ettiğini belirtir. Daha sonrada buranın Bektaşî tarikatının etkisi altına girdiği ifade eder.³⁰²

Bu kaplıcanın Kalendar Baba adıyla da anılması Bektaşilikle bağlantısını mantıklı kılıyor. Ayrıca genel olarak kaplıcalar erken dönemlerden itibaren yapılarak daha sonra onarıldığı durumu örneklerde rastlanıldığı için Semavi Eyice'nin görüşünü daha yakın buluyoruz.

Karakurt Kaplıcası türbe etrafında şekillenen Anadolu yapılarından. Kırşehir civarında hankah, kaplıca, türbe, camii şeklinde oluşan 13.-14. yüzyıl külliye örneklerindedir. Hankah ve kaplıca sade görünümlü moloz taştan yapılmış eski geleneksel tarz bir yapıdır. Karakurt kaplıcası üstü kubbe ile kapalı avlusu olan hankahın köşesinde iki odalı kaplıca bulunur. Yapının en eski kısmı kaplıca bölümüdür. Kaplıca günümüze kadar halka hizmet veren bir yapıdır.³⁰³

3.4.4. Yoncalı Kaplıcası

Kütahya şehrinin batısında Yoncalı köyünde inşa edilmiştir. 1233 tarihli Anadolu Selçuklu Devleti yapısıdır. Kitabesi günümüze ulaşan nadir eserlerden biridir. Kitabede Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Alâeddin Keykubad zamanında

³⁰¹ Süheyl Ünver, *a.g.e.*, s.103-107.

³⁰² Semavi Eyice, "Kırşehir'de Karakurt (Kalendar Baba Kaplıcası), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.2, İstanbul 1971,s.240.

³⁰³ Semavi Eyice, "Karakurt Külliyesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul 2001, s.439-440.

hükümdarların yakınlarından Ramazan isimindeki zatın kızı Gülümsen'in eseridir. Kaplıcanın soğukluk kısmı dört kemer üzerine yapılıdır. Diğer kaplıcalar gibi soyunmalık ve havuz kısımları vardır.³⁰⁴ Yoncalı Kaplıcası kadın ve erkek bölümleri olmak üzere iki kubbe üzerine kuruludur. Şadırvan ortada bulunur. Kubbe tasarımı üçgen şeklindedir.³⁰⁵

Evliya Çelebi Yoncalı kaplıcasıyla ilgili suyunun ve bulunduğu bölgenin coğrafi yapısının güzelliğinden hoşluğundan bahsetmiştir. İnsanların bu kaplıcayı ziyaret ettiğinden ve burada belli dönem kalarak şifa bulduklarıyla ilgili bilgi vermiştir. Ayrıca cüzzam, saçkıran, vitiligo gibi hastalıklar için yararlı olduğunu belirtilmiştir.³⁰⁶

3.4.5. Diğer Kaplıcalar

Melikşah Kaplıcası: Ankara'ya yakın Çubuk bölgesindedir. İsmi Anadolu Selçuklu Hükümdarı Sultan Melikşah'tan aldığı görülür. Roma döneminde inşa edilip, Türkler Anadolu'ya geldikten sonra onarıp kullanmaya devam ettikleri bilinir.³⁰⁷

Şeydişehir Kaplıcası: Bağlık bölgesindedir. Yığma bina şeklinde olup iki kaplıcadan oluşmaktadır.³⁰⁸

Anlatılan kaplıcalar haricinde Ayaş Kaplıcası, Yalova Kaplıcaları, Kızılcahamam Kaplıcası, Hamidiye Çermiği, Terzili kaplıcası gibi kaplıcalar Anadolu Selçuklu dönemindeki kaplıcalar arasında zikredilir. Hastaların Anadolu'ya kaplıcalarda tedavi olmak amacıyla gittikleri ile ilgili bilgi verilir. Bu dönemde Anadolu'da 300'e yakın kaplıcanın varlığından söz edilir.³⁰⁹

3.5. Hamam ve Kaplıcaların Tedavide Kullanılması

Anadolu Selçuklu Devleti'nde hamam ve kaplıca kültürü çok gelişmiştir. Çalışmada yer verdiğimiz gibi hamamlar ve kaplıcalar halkın hizmetine sunulmuştur.

³⁰⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, Maarif Vekaleti Devlet Matbası, İstanbul 1932,s.21.

³⁰⁵ Öncü Başoğlu, *a.g.m.*,s.112-113.

³⁰⁶ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 9. Kitap C.1, s.30-31.

³⁰⁷ Abdülkerim Erdoğan, *Ankara Hamamları ve Kaplıcaları*, Ankara Büyükşehir Belediyesi ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013,s.133.

³⁰⁸ Süheyl Ünver, *a.g.e.*, s.104.

³⁰⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s.346.

Temizliğe önem verildiğinden dolayı birçok hamam ve kaplıca yapılmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti kendi hamam ve kaplıca tarzını ortaya koymuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti, sağlık sistemine alternatif tıp yöntemlerinden olan şifalı su kaynaklarını kazandırmak amacıyla bayındır hale getirmeye çalışmıştır. Hamam ve kaplıcaların bir diğer önemli fonksiyonu sağlık açısından da oldukça değerli olmasıdır. Bununla ilgili İkinci bölüm Anadolu Selçuklu Devleti'nde Dârüşşifalar Kültürü ve Anadolu Selçuklu Devletinde Hekimlik, Başlıca Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri alt başlığının Tedavi Yöntemleri kısmında su ile tedavi konusuna değinilmiştir. Hamamlar özellikle deri hastalıkları ve uyku gibi sorunlarda başvurulan tedavi yöntemlerinden biridir. Soğuk suyun dinçlik verip iyileştirici özelliği olduğu düşünülmektedir. Kaplıcalardaki sıcak su kaynakları eklem ağrıları felç gibi hastalıkların tedavisinde kullanıldığı görülmektedir.³¹⁰

³¹⁰ Emine Begüm Kanikey Güvenç, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemindeki Şifahaneler ve Bu Şifahanelerde Uygulanan Tedavi Yöntemleri*, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s.146.

SONUÇ

Anadolu Selçuklu Devleti Türk tarihinde önemli devletlerden biridir. Pek çok önemli devlet gibi kuruluş konusu ile ilgili kaynakların azlığından dolayı farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş meselesi ile ilgili İznik merkezli Süleyman Şah tarafından 1075 yılında kurulduğu görüşü daha uygundur. Anadolu Selçuklu Devleti teşekkül aşamasında Anadolu'yu kendine yurt edinmeyi hedeflemiştir. Yapılan mücadeleler sonucunda Bizans'ı vergiye bağlamıştır. Daha sonraki süreçte Anadolu Selçuklu Devleti'nin dış siyasetini en çok meşgul eden Haçlı Seferleri'dir. Bu savaşlardaki başarı Anadolu'da Türk iskânını hızlandırmıştır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin en güçlü dönemi Sultan I. Alâeddin Keykubad dönemi olarak bilinmektedir. Özellikle Karadeniz'deki başarısı, Ermeni devletini vergiye bağlaması ve Moğollarla antlaşma yapması en önemli gelişmeler arasında yer almıştır. I. Alâeddin Keykubad'ın vefatından sonra Anadolu Selçuklu Devleti bazı başarılar elde ettiyse de büyük bir gelişme sağlayamamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti II. Gıyâsettin Keyhüsrev döneminden sonra çöküş sürecine girmiş,1308 tarihinde de yıkılmıştır.

Anadolu Selçuklu Devleti, kültür ve medeniyet açısından Büyük Selçuklu Devleti başta olmak üzere Türk- İslam devletlerinden etkilenmiştir. Anadolu'nun iskânlaşması ve gelişmesi için cami, medrese, dârüşşifâ, hamam ve çeşme gibi pek çok yapı inşa ettirilmiştir. İnşa edilen sosyal yapılar kültürel yönden zenginleşmeyi de beraberinde getirmiştir.

Anadolu Selçuklu Devleti kendinden önceki tıp bilgilerinin üzerine yenilerini de ekleyerek döneminin önemli sağlık sistemi oluşturmuştur. Bu sistemi oluştururken tercüme eserlerin, başka devletlerden getirilen hekimlerin önemli etkisi olmuştur. Bunun dışında yeni bitkisel ilaçların faydalanılmasıyla birlikte tedavi etme kabiliyeti gelişmiştir. Darüşşifalar, vakıflar yoluyla desteklenerek ücretsiz bir sosyal hizmet verme şekli planlanmıştır. Ayrıca hem hastane hem de tıp öğrencilerinin yetiştirildiği bir kurum olarak tasarlanmıştır. Kadın ve erkelerin ayrı muayene edilmesi, farklı tedavi metotlarının uygulanması gibi bilgiler dönemin başarılı bir sağlık sistemi olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca yılan figürü pek çok darüşşifada kullanılması iyileştirme sembolü olarak görülmüştür.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin en önemli darüşşifalarından biri Gevher Nesibe Dârüşşifâsı'dır. Bu eserde odalar arasında ses sisteminin olması ve müzikle tedavi yapılması farklı kılan özellikleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Anadolu Selçuklu Devleti'nde tekkelerde inanç veya telkin yoluyla tedavi yapılması da yaygındır. Miskinler –Sırçalı Tekkesi ve Tokat Pervane Bey Darüşşifası bu tedavi yönteminin önemli örneklerindedir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde ölümler üzerinde anatomi çalışması yapmak suretiyle tıpta uzmanlaşma olduğu kaynaklarda görülmektedir. Cüzzam gibi bulaş riski yüksek hastalıklar için özel yerler inşa edilmesi yaygındır. Ayrıca cerrahi müdahaleler uyuşturma yoluyla yapılmaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti'nde gut, felç gibi pek çok hastalık görülmekle birlikte, birçok kişinin hayatını kaybetmesine sebep olması açısından en tehlikeli hastalık veba olarak görülmektedir.

Anadolu Selçuklu Devleti suyu tedavide kullanma noktasında en önemli öğelerden biri olarak görmüştür. Su nem verme, ses çıkarma ve tedavi etme özelliğinden dolayı kaplıca pek çok hastalığa deva olmuştur. Hem fiziksel hem ruh hastalıklarında su önemli bir şifa aracı olarak kullanılmıştır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde hamamlar genelde çiftte hamam şeklinde yani kadın ve erkek olarak ayrı bölümler tarzında dizayn edilmiştir. Genelde erkek hamam kısmı çarşıya kadınlarınki ise sokağa bakıp farklı saatlerde gelmeleri istenmiştir. Hamamlar genel olarak Selçuklu mimari tarzı şeklinde yapılmıştır. Giderleri vakıflar tarafından karşılanıp ücretsiz bir sosyal hizmet sunulmuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde hamamlar han, kervansaray, kale ve dârüşşifâ içinde yapılmış , bunun dışında da özel hamamlar inşa edilmiştir. Hamamların soğukluk, sıcaklık, ılıkılık ve soyunmalık gibi kısımları olan içerisinde bazı süslemeler bulunan bir kısmı hâlâ kullanılan hamamların varlığından söz edebiliriz. En önemli hamam örneklerine Sultan Hanı Hamamı, Sâhib Ata Hamamı, Alara Kalesi Hamamı ve Hunad Mahperi Hamamı örnek olarak gösterilebilir.

Kaplıca kültürü çok eski Antik dönemlere dayanan bir kültür olup kazılarda o döneme ait kaplıcalara rastlanılmıştır. Türkler Anadolu'ya geldiklerinde kaplıcalara çok önem vermişlerdir. Bizans Devletinden kalan kaplıcaları onarmış veya yeni kaplıcalar inşa etmişlerdir. Buna Haymana Kaplıcası örnek olarak verilebilir. Bu eser Hititler döneminden kaldığı öne sürülmektedir. Bizans döneminde de kullanılmıştır.

Anadolu Selçuklu Devleti de onararak kullanıma açmıştır. Hastalıkların tedavisinde kullanılan kaplıcalar arasında Ilgın Kaplıcasını örnek olarak gösterebiliriz. Alâeddin Keykubad'ın gut hastalığının tedavisi burada yapılmıştır. Bu tarz Anadolu'da pek çok kaplıca örneğine rastlanılmıştır. Bunlara Havza Kaplıcası, Seydişehir Kaplıcası ve Yenikapı Kaplıcası örnek olarak zikredilebilir.

Kaplıca ve hamamlar sağlık açısından çok önemli bir fonksiyonu ifa etmekteydi. Çünkü dönemin şartları dikkate alınırsa insanı iyileştirme noktasında doğal kaynak olarak görülmektedir. Bu bağlamda tedaviler bazen doğadan elde edilen çeşitli bitkilerle yâda doğadan gelen su ile yapılmaktaydı.

Sonuç olarak Anadolu Selçuklu Devleti insanın temel hakkı olan yaşama hakkının sağlıkta olduğu düşüncesinden hareketle sağlığın korunması veya hastalıkların iyileştirilmesi amacıyla dârüşşifâlar yapmış ve burada hem tedavi hem eğitim vermiştir. Ayrıca darüşşifaları su ile tedavi ile bağdaştırarak hamamlara ve kaplıcalara gereken önemi vermiştir.

KAYNAKÇA

AKALIN, Şebnem , “Karatay Hanı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul 2001, s.474-475.

AKALIN, Şebnem ,“Kölük Camii ve Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26, Ankara 2002,s.250-251.

AKMAN, Nilgün, *Tarihi Alanya Kalesi’nde Su: Elde Edilmesi Ve Kullanımı*, Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Alanya 2019.

AKOK, Mahmut ,“Kayseri’de Tuzluhisarı, Sultanhanı, Köşk Medrese Ve Alaca Mescit Diye Tanılan Üç Selçuklu Mimari Eserin Rölövesi”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, S.17/2, TTK Yayınları, Ankara 1969.

AKOK, Mahmut , “Kayseri Hunad Mimari Külliyesinin Rölövesi”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, TTK Yayınları, Ankara 1968,S.16/1, s.5-44.

AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud-i, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

ALTINKAYNAK, Serhat, “Şahin Şah Dönemi (1110-1116)”, Ed. Refik Turan, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları(3.Baskı), Ankara 2016.

ALTAN, Ebru, “Haçlı Seferleri Ve Anadolu (1097-1190): Türkiye Selçukluları Tarihinde Haçlı Seferlerinin Yeri Ve Önemi ”, *Uluslararası Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri Sempozyumu (Bildiri)*, Selçuklu Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, S.12, 2020, s.37-50.

ARIK, F. Şamil ,“Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.15, S.26, Ankara 1991, s.27-57.

ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı* (2.Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.

ATÇEKEN, Zeki -Yaşar Bedirhan, *Selçuklu Müessesleri Ve Medeniyeti Tarihi*, Eğitim Yayıncılık (2. Baskı), Konya 2012.

ATAK, Seyhan,“Tedavi Yöntemleri Açısından Selçuklu ve Bizans Pratikleri’nin Tahlili”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.11, Sakarya 2019, s.325-345.

AYÖNÜ, Yusuf, “Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerleri (XI.-XII. Yüzyıllar)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.25,2009,s.53-69.

AVCI, Necati, “Mevlana’nın Mesnevi’sinde Devrin Tıp Ve Halk Hekimliği”, *İstem Dergisi*, Yıl:5, S.10, Konya 2007,s.155-168.

BAKKAL, Ali, “İslâm Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan’da Tıp”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 18, S. 30, Temmuz–Aralık 2013,s.9-43.

BAKIR, Abdülhalik, “Türk-İslam Dünyasının Geç Dönemlerinde Tıp Kültürü Ve Çalışmaları”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S.3, Konya 2018, s.11-59.

BAŞOĞLAN, Öncü, *Mimari Miras Yönetimi Ve Sürdürülebilir Turizm: Batı Anadolu Tarihi Kaplıcaları Örneği*, , Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2010.

BATIR, İsmet Burak ,“Türkiye Selçuklu Devleti’nin Kuruluş Tarihine İlişkin Bir Değerlendirme”, *USAD*, S. 9, Güz 2018 s. 265-281.

BAYAR, Muharrem, “Afyonkarahisar’da Yaşamış Büyük Velilerden Karaca Ahmet Sultan”, Haz. Mehmet Sarlık, 2. *Afyonkarahisar Sempozyumu (Bildiriler)*, Afyon 1991,s.65-78.

BAYAT, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Tıp Dergisi(3. Baskı), Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2016.

BEKMEZ, Ayşegül, “Siyaset ve Sanat Bağlamında Anadolu Selçuklu Döneminde İki Kadın: Mahperi Hunat Hatun ve Melike Adile”, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Van 2020, S. 6, s.165-188.

BUHARALI, Eşref ,“Üç Türk Hükümdarının Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu: Tolunoğulları, Zengiler ve Memlûklerde Sağlık Hizmetleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S.40, s.29-39.

CAHEN, Claude, *Osmanlıdan Önce Anadolu’da Türkler*, E Yayın Dizisi, İstanbul 1979.

ÇAL, Halit, “Çankırı Mevlevihanesi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, S.23, Ankara 2015, s.149-175.

CANTAY, Tanju, “Konya Karatay Medresesinin İnşa Tarihi Ve Kapısının Mimari Kuruluşu”, *Rölöve Ve Restorasyonlar Dergisi*, S.6, Ankara 1987,s.25-30.

CANTAY, Gönül, “ Keykavus I Darüşşifası”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, Ankara 2002,s. 353-354.

CANTAY, Gönül, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

ÇAPAN, Fatma, Alican Yener, “Haçlı Seferleri Sırasında Antakya Kontluğu ile Urfa Kontluğu Arasındaki Çıkar Çatışmalarının Siyasi Yansımaları: Telbaşir/Tilbaşar Savaşı (1108)”,*Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.12,S.67,2019,s.264-279.

ÇAYIRDAĞ, Mehmet ,“Kayseri’nin Tarihi Hamamları”, *Şehir Kültür Sanat Dergisi*, S.15, Kayseri 2018,s.39-47.

ÇAYIRDAĞ, Mehmet ,“Huand Hatun Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18, İstanbul 1998,s.261-262.

ÇELİK, Recep, “Selçuklu ’da Bir Sosyal Kurumu Örneği: Kayseri Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S.15, Yıl.7, Yalova 2017,s.158-164.

ÇELİK, Recep, “Selçuklu ’da Bir Sosyal Hizmet Kurumu: I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi”, *XIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Sivas 18-21 Ekim 2017, Bildiriler*, Sivas 2021, s.87-89.

CELSUS, *De Medicana*, (İngilizceye Çeviren: W. G. Spencer), The Loeb Classical Library, London 1961.

CEVDET, Muallim, “Sivas Darüşşifası Vakfiyesi Ve Tercümesi”, *Vakıflar Dergisi*, S.1, Ankara 1938,s.35-38.

ÇITAK, Mesut, “Muînüddin Süleyman Pervâne Döneminde Tokat”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1, Sivas 2020, s.73-89.

ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa, “Ulucami (Divriği)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2021, s.95-96.

ÇOLAK, Pelin Aydoğdu,“I. Mesut Dönemi Türkiye Selçukluları-Danışmentliler İlişkileri”, *5. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (Bildiri)*, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD),C.6, S.5, Antalya 2019,s178-179.

CUNBUR, Müjgân, “Selçuklu Ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurduğu Şifahaneler”, *Erdem Dergisi*, C.3, S.8, Çankırı 1987, s.341-348.

DEMİR, Hatice ,“Eski Türklerde Su Kültü ve Anadolu Selçuklu Mimarisi Üzerine Etkileri”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.5, 2019,s.23-46.

DEMİR, Mazlum Şahin , “XI. Asırda Değişen Anadolu’da Türkler: Malazgirt Savaşı (26 Ağustos 1071)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.4, S.11, 2016,s.7.

DEMİRKENT, Işın, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.

DENKNALBANT, Ayşe ,“Sultan Hanı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.37, İstanbul 2009,s.503-504.

DENKTAŞ, Mustafa, “Karatay Hanı”, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ed: Hakkı Acun, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007.

DİŞLİ, Gülşen, *Anadolu Selçuklu Ve Osmanlı Darüşşifalarında İşlevsel Sistemlerin Ve Koruma Ölçütlerinin İrdelenmesi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014.

DOĞAN, Nermin Şaman, “Ortaçağ’da Anadolu’nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri Darüşşifalarından Örnekler”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 28/2, Ankara 2013,s.429-443.

DOĞAN, Nermin Şaman, “Anadolu Selçuklu Medreseleri ve Darüşşifalarında Türbe”, *Belleten Dergisi*, S. 297, C. 83, Ankara 2019, s.519-554.

DOĞRUYOL, Hasan, “Cerrahlık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1993, s.421-423.

DÖĞER, Füzûzan Kaçar-Mükerrem Kurum, “Tıp Tarihi Müzeleri”,*ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, Aydın 2012, S. 13(1), s.44.

DÜNDAR, Munis -Rabia Emekli-Elif Şener, “ Anadolu’daki Tıbbın Doğuşu, Dünyadaki İlk Tıp Okulu Gevher Nesibe Tıp Medresesi Ve Darüşşifası”, *Bilimname Dergisi*, C.39, 2019,s.79-103.

EBİRİ, Gülsün, “Anadolu Selçuklu Çağında Şifahane Bünyesinde Yer Alan Türbeler”, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl. 2021, Van, S.7, s.253-276.

EFLÂKÎ, Ahmet, *Ariflerin Menkibeleri* (Çeviren: Tahsin Yazıcı), C.1, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.

ERAT, Birsen ,“Anadolu’da Türk Hamam Mimarisi”, *Osmanlı Ansiklopedisi (Yeni Türkiye Yayınları)*, C.10, Ankara 1999, s.398.

ERER, Sezer Kafa-Elif Atıcı, “Müziğin Tedavide Kullanımı: Selçuklu Ve Osmanlı Darüşşifaları”, *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dini Musiki Sempozyumu*, Amasya 3-4 Kasım 2017, s.459.

ERDEMİR Ayşegül Demirhan ,“Türk İslam Devletlerinde Tıp İle Diğer İlimlerin Yorumlanmaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.119, S. 235, 2018,s.89-124.

ERDOĞAN, Abdülkerim, *Ankara Hamamları ve Kaplıcaları*, Ankara Büyükşehir Belediyesi ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013.

ERDÖNMEZ, Banu, *Türkiye’de Bulunan Kaplıcalar Ve İlgin Kaplıcasının Tarihi Gelişimi*, , Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak2014.

ERKOÇOĞLU, Fatih, “Emeviler Döneminde Beşeri Bilimler”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, Sayı Özel, 2019,s.49-60.

ERSAN Mehmet - Mustafa Alican, *Osmanlı’dan Önce Onlar Vardı - Türkiye Selçuklular Sorularla Selçuklular Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

ERTUĞRUL, Özkan, “Gökmedrese”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul 1996, s. 138-140.

ERTUĞRUL, Alidost ,“Hamam Yapıları Ve Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, C.7, s.241-266.

ESKİKURT, Adnan, “Ortaçağ Kroniklerine Göre 17 Eylül 1176 Myriocephalon Zaferi (Bağırsak Boğazı-Konya), Anadolu’yu Türk Yurdu Yapan Miryokefalon Zaferi Bağırsak Boğazı”,Konya 17 Eylül 1176 Sempozyumu (Bildiri), *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.7, Konya 2017,s.79.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatname (Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi)*, Haz. Seyit Ali Kahraman, C.19. Kitap 1.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, Topkapı Sarayı Kütüphanesi *Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, Yapı Kredi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2001.

Evliya Çelebi, *Seyahatname(Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi)*, Haz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, C. 3 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

EYİCE, Semavi ,“Hamam”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.15, İstanbul 1997, s.402-430.

EYİCE, Semavi, “ Kırşehir’de Karakurt (Kalender Baba) Kaplıcası”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.2, İstanbul 1971,s.40.

EYİCE, Semavi, “Karakurt Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24,İstanbul 2001,s.439-441.

FİSTİKÇİ, Meltem, *Osmanlıda Hamam Kültürü Ve Saray Hamamları*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2019.

GÜLEÇ, Kerime -Gülçin Gökçenur Karataş- Belma Keklik, “Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Mekânsal Dönüşüm Analizi: Bimarhanelerden Şehir Hastanelerine”, *4. Uluslararası Sağlık Bilimleri ve Yönetimi Kongresi e-Bildiri Kitabı*, s.365-369.

HATUNOĞLU, Aşkım, “Türk İslam Hekimlerinin Psikoloji Biliminin Gelişimine Katkıları Ve Psikolojik Hastalıklara Tedavi Yöntemleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, S. 5, Eylül 2014,s.255-269.

HUAT, Clément, *Mevleviler Beldesi Konya*, Çev. Nezih Uzel, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978.

İBN BİBİ, *El Evamirü'l- Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye* (Çeviren: Mürsel Öztürk), C.1, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye (Klasik Dönem 1302-1606)*,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları(58.Basım), İstanbul 2017.

İZGİ, Cevat , “Ekmeleddin El- Nahcuvani”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul 1994, s.548-549.

KADIOĞLU, Funda Gülay - Selim Kadioğlu, “Adı Darüşşifalara Ad Olan Kadınlar”, *Lokman Hekim Journal*, S.1-7, Adana 2011,s.1-7.

KAFALI, Mustafa ,“Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi”, *Türkler Ansiklopedisi (Yeni Türkiye Yayınları)*, C.6, Ankara 2002,s.177-193.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi 8 Birinci Basım), İstanbul 1972.

KAFESOĞLU, İbrahim , “Alparslan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul 1989, s.526-530.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.1-28., İstanbul 1981, s. 20.

KALLEK, Cengiz , “Müd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.31, Ankara 2020, s.455-457.

KANİKEY, Emine- Begüm Güvenç, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemindeki Şifahaneler ve Bu Şifahanelerde Uygulanan Tedavi Yöntemleri*, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

KARAKAYA, Enis , “Kaplıca”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul 2001, s.351-353.

KARAKÖSE, Hasan, *Orta Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayıncılık, İstanbul 2012.

KARAMAĞARALI, Haluk , “Kayseri’deki Hunad Caminin Restitüsyonu ve Hunad Manzumesinin Kronoloji hakkında Bazı Mülahazalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.21, S.1,Anakara 1973,s.199-245.

KAYA, Abdullah, “Başlangıcından 1017’e Kadar Türklerin Anadolu’ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme”,*Ekev Akademi Dergisi*, S.59,Yıl.18,2014,s.211-232.

KAYA, Mahmut , “ Abdüllatif-i Bağdâdi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul 1988,s.254-255.

KAYALIK, Fatma, *Anadolu Kültüründe Şifahaneler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

KEMALOĞLU, Muhammed, “XI-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim-Öğretim (Medreseler), *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 2, S. 5, Ankara, Mayıs 2015, s.89-106.

KEMALOĞLU, Muharrem, “XI-XII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Darüşşifalar”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 7, S.13, 2014,s.289-301.

KESİK, Muharrem ,“Melik Şah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.29, Ankara 2004, s.547-565.

KESİK, Muharrem, “Sultan Melik Şah (Şahin Şah) ve Sultan I. Mesud Dönemleri”, *Türkler Ansiklopedisi (Yeni Türkiye Yayınları)*, Ankara 2002, C.6,s.940-942.

KESİK, Muharrem , “Selçuklular ’da Sağlık, Sağlık Kurumları ve Tıp Eğitimi”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Araştırma Makalesi, 2020,s.115-144.

KESİK, Muharrem,“Munüddin Süleyman Pervane”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.31, Ankara 2020,s.91-93.

KESKİNBORA, H.Kadircan, “Selçuklu Darüşşifalarında Tıp Eğitimi ve Dünyaya Olan Etkileri”, Ed. Öztan Usmanbaş, *İslam Tıbbı: Türkiye Klinikleri*, Ankara 2018, s.1-14.

KIRPIK, Gülay -Hasan Akyol, “I. Kılıç Arslan”, Ed. Refik Turan, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayıncılık (3.Baskı), Ankara 2019.

KOCA, Salim , “Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddin Keykubâd’ın Zehirlenmesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.27, 2010, s.347-369.

KOÇYİĞİT, Fazilet, “Üslupsal Özellikleri Temelinde Tokat Gök Medrese'ye Yeniden Bakış”, *Journal of World of Turks*, Vol. 7, No. 2 (2015),Amasya s.244-245.

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Alanya (Alâiyye)*, M. Ali Kemaloğlu Ayaydın Basımevi, İstanbul 1946.

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleriyle ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1964.

KOYUNCU, Serpil, *Anadolu Selçuklu Dönemi Türk Kültür Hayatı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2002.

KÖKER, Ahmet Hulusi , “Gevher Nesibe Darüşşifası Ve Tıp Medresesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul 1996, s.39-42.

KÖYMEN, M. Altay , “Selçuklular Ve Anadolu’nun Türkleşmesi Meselesi”, *Selçuklu Araştırma Dergisi(USAD)*, S.1,Konya 1986, s.21-35.

KÖYMEN, M. Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1993.

KUÇUR, Sadi S. , “Selçuklular(Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.36, 2009, İstanbul, s.384-385.

KURAN, Aptullah, *Anadolu Medreseleri*, C.1, TTK Yayınları, Ankara 1969.

LAURENT, Joseph , “Rum (Anadolu) Sultanlığının Menşei”, Çev. Yaşar Yücel, *TTK Belleten*, C. LII/202.

MEVLANA, *Mesnevi*, Şark İslam Klasikleri Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.2,İstanbul 1995.

METİN, Meral - Harun Çoban, “Gevher Nesibe Darüşşifası”, *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu, Selçuklu Tarihi Bilim Ve Düşünce, 27-30 Eylül 2010 Kayseri, Bildiriler-2*, TTK Yayınları, Ankara 2014,s.220.

MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları(8.Baskı), İstanbul 2013.

MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*, TTK Yayınları, Ankara 2017.

MERÇİL, Erdoğan, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, *Türkler Ansiklopedisi (Yeni Türkiye Yayınları)*, C.4, , Ankara 2002,s.597-663.

MERÇİL, Erdoğan, *Türkiye Selçukluları’nda Meslekler*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

MERÇİL, Erdoğan, “Türkiye Selçukluları”, *Türkler Ansiklopedisi (Yeni Türkiye Yayınları)*, C.6, Ankara 2002, s. 864.

MERÇİL, Erdoğan , “Sâhib Ata”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.35,İstanbul 2008,s.515-516.

MÜLAYİM, Selçuk, “Karatay Medresesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s.475-476.

NOMİKU, H. A. , *Haçlı Seferleri* (Çeviren: Yunancadan Çeviren Kriton Dinçmen), İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Anadolu”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1991, s.110-116.

ORAL, Osman, “Dünyanın İlk Tıp Fakültesinin Yapılmasına Vesile Olan Gevher Nesibe Hatun”, *Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi*, C.6/2, Kayseri 2013,s.222-223.

ÖNGE, Yılmaz , “Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler Ve Mimar Koca Sinan’ın İnşa Ettiği Hamamlar”, *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ Ve Eserleri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, C, 1, İstanbul 1988, s.403-404.

ÖNGE, Yılmaz, *Anadolu’da XII- XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “ Kılıçarslan II”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, Ankara 2002,s.398-402.

ÖZBEK, Yıldıray , “ Divriği Hamamları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.16, Kayseri 2004,s.191-198.

ÖZBEK, Yıldıray,“Tuzluhisar Sultan Hanı”,*Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*”, Ed: Hakkı Acun, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007.

ÖZGEN, Mutlu , “Tokat Ve Kastamonu Darüşşifaları Etrafında Oluşan Tıbbi Mistik Folklor Uygulamaları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, S. 70, Ankara 2018, s.284-302.

ÖZKUL, Kifayet, “Anadolu’da İlk Tıp Medresesi “Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası””, *Uluslararası Göbeklitepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi, Kongre Tam Metin Kitabı*, Kayseri 2020,s.29.

ÖZLÜ, Zeynel - Elif Ziyanak, “Osmanlı Döneminde Verem Hastalığı Ve Veremle Mücadele Yöntemleri (19. Yüzyıl Sonları -20. Yüzyıl Başları)”, *Abay Kunanbayev Anısına Türkiye Ve Türk Dünyası Araştırmaları-III*, (Ed. Yunus Emre Tansü), Gaziantep 2020, s.543.

ÖZÖNDER, Hasan , “İlgın Kaplıcası”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.5,Konya 1994, s.183-202.

PALALI, M. Zeki, “Cüzzam”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.8. , İstanbul 1993, s.150-152.

PARLAK, Sevgi , “Sâhib Ata Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul 2008,s.516-518.

PEKER, Ali Uzey, “Anadolu’da Selçuklu Mimarisi Ve Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası Örneği”, Editör: M. Baha Tanman, *Anadolu Selçuklu Uygarlığı İzinde*, Selçuklu Uygarlığı Müzesi, Kayseri 2014.

SAKAOĞLU, Necdet, *Türk Anadolu’da Mengücek Oğulları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.

SARI, Ayşe, “Bimarhaneler Hakkında Alan Yazın Çalışması”, *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, C.7,S.3,2021,s.586.

SAVRAN, Ahmet,“Meyyâfârikin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.29,Ankara 2004,s.511-512.

SEVİM, Ali, “Süleyman Şah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul 2010,s.103-105.

SEVİM, Ali, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK Yayınları, Ankara 1990.

SEVİM Ali -Erdoğan Merçil *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât Ve Kültür)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları (2.Baskı),Ankara 2014.

SEVİM, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara 1983.

SEVİM, Ali, “Keyhusrev I”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, Ankara 2002,s.346-349.

SEVİM, Ali, “Malazgirt Zaferi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.27, Ankara 2003,s.481-483.

SONGUR, Haluk - Tuba Saygın, “ Şifahaneden Hastaneye: Sağlık Kuruluşlarının Değişimine Genel Bir Bakış”,*Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2014/1, S.19,s.199-200-2.

SOYMAN, Faik - İbrahim Tongur, *Konya Eski Eserler Kılavuzu*,(1.Baskı), Konya Yeni Kitabevi, Konya 1944.

SÜMER, Faruk, “Mesud I”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.29, Ankara 2004, s.339-342.

SÜMER, Faruk, “Keykavus I”,*TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25,Ankara 2002,s.351-353.

SÜMER, Faruk ,“ Keykubad I”,*TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, Ankara 2002, s.357-359.

ŞAHİN, Kamil, “Konya Kadı İzzeddin Mâristanı- Atik (Hastanesi) Ve Sultan Alâeddin Keykubad Darüşşifası”, *Vakıflar Dergisi*, S.30.Ankara 2007,s.102-116.

ŞAHİN, Kamil, “Konya Maristan-ı Atik”,*Türk- İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.5 (Konya Özel Sayısı),Konya 2008,s.213-217.

ŞEKER, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, (4. Baskı), Ankara 1997.

ŞENGÜL, Enver, “Müzikle Tedavinin Tarihi ve Edirne II. Bayezid Darüşşifası”, *Edirne Valiliği Kültür Yayınları*, Edirne 2014.

ŞERBETÇİ, Azmi Şerbetçi, “ Kutbüddin-i Şîrâzî”,*TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26, Ankara 2002,s.487-489.

TANERİ, Aydın, *Türkiye Selçuklu Kültür Hayatı (Menâkıbü'l- Arifin'in Değerlendirmesi)*, Bilge Yayınları (2.Basım), Konya 1978.

TANERİ, Aydın “ Ca’ber Kalesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.6,İstanbul 1992,s.525-527.

TEKİN, Arslan, *Türk’ün Tarihi*, Kariyer Yayıncılık (5.Baskı),İstanbul 2019.

TEKİN, Başak Burcu, “Anadolu Selçuklu Kültürünü Anlamak: Sanat Tarihi Açısından Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.32, 2012, s.21-32.

TEKİNER, Halil, “ Gevher Nesibe Dârüşşifâsı Ve Selçuklularda Tıp”, *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu, Selçuklu Tarihi Bilim Ve Düşünce, 27-30 Eylül 2010 Kayseri, Bildiriler-1*, TTK Yayınları, Ankara 2014,s.185-186.

TERZİOĞLU, Arslan, “ Bîmâristan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul 1992,s.163-178.

TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 6.Baskı, Ötüken Yayınları, 2001 İstanbul.

TURAN, Osman, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

TURAN, Osman , “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay Vakıfları, Vakfiyeleri”, *Belleten Dergisi*, C.12, S.45, Ankara 1948,s.54-127.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi Ve Türk –İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları (19. Basım), Ötüken 2003.

TURAN, Refik, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması(Vezir Ve Divân)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995.

TURAN, Refik , “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilât”, *Türkler Ansiklopedisi (Yeni Türkiye Yayınları)*, C.7,Ankara 2002,s.210-238.

TURAN, Refik, *Selçuklular Döneminde Devlet Ve Teşkilat*, Ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları(3.Baskı).

TURAN, Osman, *Türk- Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, Ötüken Yayınları (18. Basım), İstanbul 2003.

TURGUT, Havva Nur, *I. Alâeddin Keykubad Dönemi Bilim ve Düşünce Hayatı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.

TOGAN, A. Zeki Veledi, *Umumi Türk Tarihine Giriş I*, İstanbul 1981, No: 1534.

TOPAL, Nevzat , “ Türkiye Selçukluları Devrinde Aksaray Şehrinde Eğitim-Öğretim Ve İlimi Faaliyetler”, *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, S.1, Nevşehir 2016,s.214-226.

UÇAR, Filiz , “Dört Özgün Trabzon Hamamı”, *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, S.2(4):2,s.229

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatı'nda Medhal*, TTK yayınları, İstanbul 1941.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, Maarif Vekâleti Devlet Matbaası, İstanbul 1932.

ÜÇER, Müjgân, “Sivas Dârüşşifâsı (Dârüssihhası) - 800 Yıllık Sağlık Yurdumuz ”, *XIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Sivas 18-21 Ekim 2017, Bildiriler*, Sivas 2021,s.39-61.

ÜLGEN, Ali Saim , “Hamam”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5/1,İstanbul 1977,s.174-176.

ÜNER, Ekrem -Kamil Gökhan Şeker-Şebnem İzmir Güner, “Dârüşşifâlardan Günümüz Sağlık Kurumlarına Yılan Sembölü”, *Lokman Hekim Dergisi*, S.9,2019,s.97-104.

ÜNVER, Süheyl, “Anadolu Selçuklularında Sağlık Hizmetleri” , *Malazgirt Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 1972, s.11.

ÜNVER, Süheyl, *Selçuk Tababeti*, TTK Yayınları (2.Baskı), Ankara 2014.

ÜSTÜN, Büşra -Gülbahar Yavuz-Leyla Dönder, “Gevher Nesibe”, *Konak Sağlık Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, Ankara 2014, s.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Mâverâünnehir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.28, Ankara 2003,s.177-180.

YAKUPOĞLU, Cevdet , “Selçuklularda Vakıf Kurumu”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı* (3.Baskı), (Ed.Refik Turan),Grafiker Yayınları, Ankara 2016.

YAMAN, Abdulsamet Yaman, Eda Akgül Arslan, Cihan Arslan, “Selçuklu Devleti’nin Yönetim Yapısı”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, S.40, Kış 2018, s.157-171.

YAVAŞ, Alptekin, *Anadolu Selçuklu Veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali’nin Mimari Eserleri*, TTK Yayınları, Ankara 2015.

YETKİN, Şerare , “Sultan I. Alâeddin Keykubad’ın Alara Kalesi Kasrındaki Hamamındaki Freskler”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, S.3, 1970,s.80-84.

YILDIRIM, Taner - Ahmet Altungök, “Abbasiler Döneminde İslam Tıbbı ve Toplum Sağlığı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.25, S.2, Elazığ 2015, s.269-295.

YİNANÇ, Refet, “Kayseri Ve Sivas Dârüşşifâları’nın Vakıfları”, *Belleten Dergisi*, Sayı.189, C. XLVIII., Ankara Ocak 1984,s.299-307.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944.

YORULMAZER, Gamze - Nurşah Şengül, “ Turistlik Bir Çekicilik Olarak Yıkanma Kültürü Ve Tarihsel Süreç İçerisinde Anadolu’daki Gelişimi”, *Avrasya Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, Aralık 2017, s.173-174.

YURDAKUL, Erol , “Kayseri Külük Camii Ve Külliyesi”, *Rölöve Ve Restorasyon Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Yıl.1, S.1, C.1, Ankara 1974.

YURDAKUL, Erol , “Son Buluntulara Göre Kayseri’deki Hunad Hamamı”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C.2, TTK Yayınları, Ankara 1971,s.141-151.

İnternet Kaynakçası

Şifahane, Erişim tarihi: 24.11.2021, <http://sifahane.org/cankiri-cemaleddin-ferruh-darulafiyesi-tasmescid/>.

Emine Uyumaz,(26 Mart 2018) *XI. Yüzyılın Sonlarından XVI. Yüzyılın Başlarından Sonuna Kadar Anadolu’da Bilinen Hastalıklara Dair*, Erişim Tarihi: 07 Ocak 2021, <https://www.tahtapod.com/blog/xi-yuezyilin-sonlarindan-xiv-yuezyilin-baslarina-kadar-anadolu-da-bilinen-hastaliklar-dair>

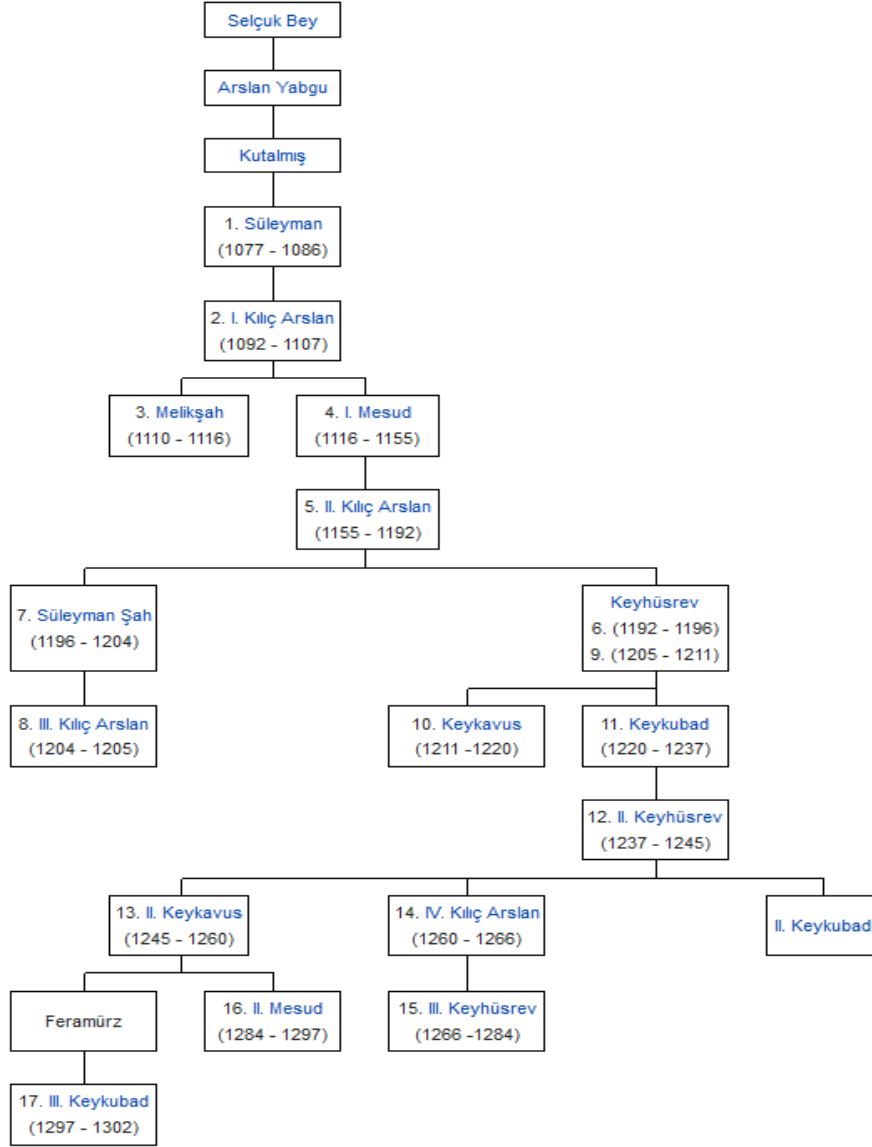
Savaş Karagöz, (11.03.2021.), *Aksaray Şifahanesi*, Erişim tarihi:08.12.2021., e Aksaray Ansiklopedisi, <https://e-sehir.aksaray.edu.tr/2021/03/11/aksaray-sifahanesi/>.

Biyografi net, Erişim tarihi: 12 Haziran 2021, <http://www.biyografi.net/kisiyazdir.asp?kisiid=3048>

Kayseri Valiliği web sitesi Erişim Tarihi: 20.01.2022, <http://www.kayseri.gov.tr/hamamlar>.

EKLER

EK-1 Anadolu Selçuklu Devleti Soy Ağacı

<https://www.islamveihsan.com/anadolu-selcuklu-devleti-sultanlari.html> Erişim

Tarihi:10.02.2022

